

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1982

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1981-1982. E.J. Brill,
Leiden 1983

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_jaa003198201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

Verhandelingen

Zorg voor het kleine Jaarrede Door de voorzitter, R. Visser

‘Het bekomen van de nodige credieten voor de Kunst is een Kunst op zichzelf’ (Victor de Stuers)

De op 15 september 1862 door Willem III uitgesproken Troonrede bevatte de volgende zinsnede: ‘Op de algemene tentoonstelling van nijverheid en kunst te Londen bekleedt Nederland een waardige plaats. Zij getuigt van vooruitgang in vele takken van industrie.’

Een kamerlid stelde voor in het Adres van Antwoord achter het woord industrie toe te voegen: ‘nog onlangs gebleken op de algemene tentoonstelling te Londen, waar ook de Nederlandse kunst waardiglijk werd vertegenwoordigd.’

Thorbecke antwoordde hierop: ‘dat... van wetenschap, van letteren, geen sprake was in de Troonrede, is dat een leemte in het oog van de geachte spreker? Ben ik andermaal in de gelegenheid om de Koning advies te geven over een Troonrede, de geachte spreker zal in de volgende, evenmin als in deze, daarvan gewag vinden. Ik zal niet zeggen, dat ik er geen belang in stel: een groot deel van mijn leven was daaraan gewijd. Maar het is geen zaak van regering. De Regering is geen oordelaar van wetenschap en kunst.’

Aldus de Handelingen van onze Tweede Kamer van 15 september 1862 op de pagina's 32 en 36.

De beruchte zin ‘Kunst is geen regeringszaak’ die Thorbecke ten onrechte in de mond wordt gelegd is uit deze beantwoording in de Kamer ontstaan.

Nu, honderdtwintig jaar later, staan wij in een jaar waarin waarschijnlijk drie regeringen zullen optreden en van al deze drie mogen de Kunsten weinig goeds verwachten. Onder deze Kunsten hebben letteren, geschiedenis en oudheid, gezien de doelstelling van onze Maatschappij, onze bijzondere belangstelling. In het kort zal ik enkele elementen schetsen uit de ontwikkeling van overheidszorg voor Kunst, waarbij ik van te voren mijn verontschuldiging moet aanbieden dat ik veel woorden nodig zal hebben om te adstrueren dat die zorg er niet was. Slechts weinig woorden volstaan om aan te geven wat er wel gebeurde.

In de herdruk van 1975 van het proefschrift uit 1939 van E. Boekman,

Overheid en kunst in Nederland, neemt de door ons allen betreunde H. Michaël - een ambtenaar als weinigen die pal stond voor de letteren - een foto op van de installatie op 3 mei 1940 van een Rijkscommissie van Advies voor de muziek, waar ook Boekman lid van werd. Michaël schrijft dat naar zijn mening die foto hier niet mag ontbreken, ten eerste omdat slechts elf dagen nadien, na de inval van de Duitse horden, E. Boekman ons voorgoed verliet, maar vooral ook omdat deze foto laat zien dat representanten van kunst en overheid elkaar genaderd zijn. Michaël heeft een hoofdstuk toegevoegd, of liever: aan Boekman's werk vooraf laten gaan, getiteld *Overheid en kunst van eind zestiende tot midden negentiende eeuw*. Bij dat laatste tijdstip begint dan Boekman's werk.

Wat is nu het beeld van zorg van onze overheid, of liever gezegd van onze volksgemeenschap, voor die bloementuin der letteren en de geschiedenis in al die eeuwen?

Slechts enkele voorbeelden van positieve aard zijn bekend: Vondel ontvangt van de Amsterdamse overheid een levenslang pensioen, zonder dat daaraan voorwaarden verbonden zijn. En dan uitgerekend in de Bataafse Republiek komt in de Staatsregeling van 1798 voor in artikel 26: '...de aanmoediging van schoone kunsten, letterkunde en dichtkunst...!' Dàt letterkunde werd opgenomen houdt misschien een politiek verband met de schrijverij tussen Patriotten en Prinsgezinden, zoals Adama van Scheltema stelt.

Over de letteren is verder niet zo veel meer te zeggen. Wel heeft de bouwkunst en beeldhouwkunst goede beschermers gevonden in de overheden, zowel de centrale als de plaatselijke.

Rotterdam droeg Hendrik de Keyser het beeld van Erasmus op (1621/22), Amsterdam aan Jacob van Campen het stadhuis (1648), in Groningen werd zelfs een prijsvraag voor een stadhuis gehouden in 1774.

Een belangrijke rol gingen ook de stadhouders spelen na de Spaanse overheersing. Het begon aarzelend bij Maurits en nam ruim toe bij Frederik Hendrik. Ook zette toen in het aankopen van schilderijen en het geven van opdrachten aan schilders, onder anderen aan Rembrandt, de contraprestatie in zijn oorspronkelijke en zuivere vorm.

Willem II: Honthorst, Teniers, Van Goyen.

Willem III: Constantijn Huygens maakt voor hem een catalogus van het boekenbezit.

Willem IV: Huis ten Bosch en aankoop van Rembrandt's *Simeon in de tempel*.

Met Willem v zette een verbeterde huisvesting van het schilderijenbezit in, museumvertrekken onder gespecialiseerde directeuren en later ook toegankelijk voor het publiek.

De Oranjes hebben ons land een belangrijk cultuurbezit nagelaten. Toch lieten zij enige terreinen van kunst braak liggen, maar de burgerij vervulde dit vacuüm. De bouw van een concertzaal te Amsterdam ging uit van de Maatschappij Felix Meritis en het eerste echte museum, Teyler's museum, was initiatief van het Genootschap Teyler van der Hulst te Haarlem.

En Michaël schrijft: 'En dit zijn waarschijnlijk niet de enige genootschappen, die toen en later culturele activiteiten ten toon spreidden. Het oudste, de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen van 1752, werd gevolgd door nog wel tien van zulke, merendeels onverwoestbare lichamen, waarvan vooral moet worden genoemd de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (1766).'

Dan volgt de hiervoren al genoemde Staatsregeling van 1798 met in artikel 26: 'instellingen betrekkelijk het openbaar onderwijs, de kunsten en wetenschappen'.

Lodewijk Napoleon zette deze lijn voort en Bilderdijk was zijn eerste adviseur op het gebied van literatuur en wetenschappen.

Vermeldenswaard is onder veel andere het decreet betreffende onze Nationale (en voortaan Koninklijke) Bibliotheek en bij voorbeeld de uitzending van jonge schilders en bouwmeesters naar Parijs en Rome.

In onze (eerste) Grondwet van 1814 wordt geen melding meer gemaakt van overheidszorg voor de kunsten. Koning Willem I zette echter in vele opzichten het werk op cultureel gebied voort. Maar een wet voor de kunst was er niet en de sector kunsten was bestuurlijk nu eens bij Binnenlandse Zaken gehuisvest, dan weer bij een ander departement als Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën. Voor ons is vermeldenswaard dat al in 1815 de koning besloot tot het instellen van leerstoelen voor de Nederlandse taal- en letterkunde en geschiedenis aan de drie Rijksuniversiteiten, in deze vorm nieuw voor ons land.

En...hij heeft in 1828 het Muiderslot gered tegen voorgenomen afbraak.

De oorlog met België belastte de schatkist zo zwaar dat culturele activiteiten naar het tweede plan werden verwezen of verder weg nog. Zo ging het ook onder koning Willem II en met inwerkingtreding van de Grondwet 1848 gingen ministers de dienst uitmaken en niet de koning.

In de tweede helft van de negentiende eeuw wordt zorg voor kunst door de overheid nu voor een belangrijk deel bepaald door de geestelijke stromingen die in het volk leven. Het *liberalisme* wilde dat de kunst, door staatsonthouding zich zelf een plaats zou veroveren in het vrije spel der maatschappelijke krachten.

Wèl betoogde Thorbecke dat de regering moet zorgen voor het onderwijs. Het is merkwaardig te constateren dat tot op de dag van vandaag over onderwijs als staatszorg geen verschil van mening is, zelfs als het gaat om bij voorbeeld een instituut voor de Slavistiek waar men bij vrije keuze door de burgers van ons land toch waarlijk niet de hoogste stemmen voor zal krijgen.

Thorbecke wilde de wetenschappelijke werker wèl maar de kunstenaar nièt tot onderwerp van zorg voor de overheid maken.

Het *calvinisme* had naar zijn aard geen affiniteit met kunst. Geen kathedralen, paleizen of schouwburgen. Maar zoals Kuijper in een van zijn Stone-lezingen zei: 'het Calvinisme heeft zich meer gericht op de subjectieve kunsten die zonder de steun van de miljoenen guldens en zonder hulp van de marmergroeve, vrij opbloeien uit 's mensen geest.'

Het *katholicisme* had op zichzelf genomen meer gevoel voor het beschermen van kunst, vooral waar het kunstuitingen van vroeger waren. Veelal waren zij meer monumentenbeschermers dan kunstbeschermers. De strijd van Thijm tegen het vandalisme in De Spektator en later in De Dietsche Warande is van veel betekenis geweest.

Maar in terughoudendheid voor eigentijdse kunst stond hij naast Thorbecke en het was Schaepman die in 1892 tegen een subsidie stemde van fl. 12.000,- om werk van jonge levende schilders te exposeren op een belangrijke tentoonstelling in Chicago.

In het laatste gedeelte van de negentiende eeuw begint echter de opleving, eerst economisch, dan ook cultureel.

En - tekenend - eerst bij de burgerij: In 1883 dreigde een belangrijke verzameling tekeningen verkocht te worden naar het buitenland. Een spontane actie leidde tot aankoop hier en dit werd het begin van de Vereeniging Rembrandt. Ook in 1883 vormden burgers de Naamloze Vennootschap Het Concertgebouw. In 1877 was reeds in Amsterdam een leerstoel gesticht voor aesthetiek en kunstgeschiedenis met Allard Pierson als gewoon hoogleraar.

Van grote betekenis was het optreden van Victor de Stuers. Zijn artikel *Holland op zijn Smalst* in De Gids in 1874 maakte epoque, zoals mi-

nister Jan Heemskerk bij de opening van het Rijksmuseum verklaarde.

De Stuers ontwikkelde zo veel activiteit dat minister Theodorus Heemskerk niet beter wist te doen dan een afzonderlijke afdeling Kunsten en Wetenschappen in het leven te roepen, met De Stuers als leider.

Zoekt men - zegt Boekman - voor de verhouding van overheid en kunst in Nederland in de negentiende eeuw naar namen die de twee tegenovergestelde richtingen symboliseren, dan dringen zich als vanzelf op: Thorbecke en De Stuers.

In het begin van onze twintigste eeuw is het tekenend dat Troelstra in de Kamer in 1907 tegenstemde om zeshonderdduizend gulden te voteren voor aankoop van enige belangrijke schilderijen uit de collectie Six. Die oude Hollandsche schilderkunst hebben wij al voldoende, zo zei hij ongeveer, wij steunen liever jonge schilders uit onze staatskas.

Tekenend is het ook dat de uitgevers zich lang hebben verzet tegen aansluiting bij de Berner Conventie en dat het onze toenmalige volksvertegenwoordiging is geweest die deze culturele zorg van de overheid honoreerde door in 1910 vóór aansluiting te stemmen.

In 1912 kwam de Auteurswet en maakte een einde aan misstanden waar Herman Heijermans in een van zijn Falklandjes eens uitdrukking aan had gegeven door een klacht over het overnemen van zijn wekelijkse schetsen, eindigend in de uitroep tot minister Kuiper: 'Excellentie, ik word begapt.'

Onontkoombaar is het dat na de eerste sociale voorzieningen, het algemeen kiesrecht, de zorg voor het onderwijs met steeds grotere bedragen, ook de behoefte ontstaat de culturele goederen een eigen verzorging te geven. Bij Koninklijk Besluit van 25 september 1918 wordt het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ingesteld. Maar de overheid - in dit geval minister De Visser - staat nog onvoorbereid voor deze nieuwe taak. Dus worden er commissies gevormd, onder andere een voor steun aan letterkundigen. Dat heeft niet tot meer geleid dan 'steun aan behoeftige letterkundigen' en het heeft hun nood niet erg kunnen lenigen als wij zien dat de Rijkspost hiervoor in 1920 fl. 5.000,- was en - schrik niet - in 1939: fl. 12.000,-. Dit laatste binnen een totaalbegroting voor Monumentenzorg en kunst van anderhalf miljoen en die anderhalf miljoen betekende van de totale staatsuitgaven: 0,2% in 1939. Voor de letteren dus een zodanig klein promillage dat de term 'eregeld' waaronder het werd verstrekt, bepaald vreemd aandoet.

De conclusie uit het voorgaande is echter dat het principe toch dóór-

brak. Niet alleen onderwijs, ook kunst en zelfs de letteren daaronder, vergden zorg van de Regering.

Na Wereldoorlog II bracht minister Van der Leeuw in 1945 bijna even het paradijs op aarde. Hij benoemde de dichter Martinus Nijhoff als Rijksadviseur voor de letteren. Maar na de verkiezingen van 1946 bleek onze volksgemeenschap Plato te volgen en de dichters te weren. Consequent waren zij echter niet want er kwamen geen filosofen aan het roer en dat is tot op heden nog steeds niet het geval, althans niet merkbaar. Wel stegen de bedragen voor de letteren aanzienlijk, deels door adviezen van de Raad van de Kunst, deels door acties van de schrijvers.

Wat wij nu hebben vastgesteld is:

- de overheid steunt de letteren ten principale (fl. 12.000,- in 1939);
- de overheid steunt de letteren nu met een bedrag dat zichtbaar is, te weten 2 1/2 miljoen Fonds voor de Letteren, 1/2 miljoen leengeld;
- tel hierbij subsidies voor boeken, voor prijzen etc. en wees dan heel royaal en stel het totaal op vijf miljoen.

Wat wij ons nu nog hebben af te vragen is:

- wát is de ratio? heb je wat aan letteren? en wel zodanig dat je de gemeenschap zonder dat deze het misschien wil, vijf miljoen afneemt?

Om dit goed te plaatsen nog het volgende:

- de gehele begroting van O & W is 23 miljard (ruim 7% Nationaal Inkomen);
- universiteit en hogeschool: 4 miljard hiervan.

Als wij dat verdelen in drie parten (onderzoek - onderwijs - beheer), dan mag je concluderen dat voor creatieve wetenschappelijke arbeid ruim duizend miljoen wordt uitgegeven.

Dan hebben wij duizend miljoen tegenover vijf miljoen en je vraagt je af hoe komt het dat over het eerste zo weinig discussie is en over het tweede zo veel? De wetenschappelijke onderzoeker speurt en ondervraagt de wereld om zich heen. Zo heeft Vestdijk in veertig jaar in zijn honderd boeken de wereld om zich heen ondervraagd en in beeld gebracht.

Gerrit Krol zegt:

'Waarom is literatuur zeldzaam, of liever, waarom wordt er zo zelden van literatuur genoten? Voor het waarderen van literatuur heb je een tweeledig talent nodig. Talent om jezelf te leren kennen en talent voor taal. De psychologie - als de psychologie verstand had van literatuur - zou ons leren dat het daarbij gaat om mensen met een *textaal* gevoels-

leven: *mensen wier emoties een syntactisch-semantic structure hebben*. Mensen die zo zijn afgestemd dat alleen bij het horen van bepaalde regels hun emoties los komen; met dat soort emoties gaan ze door het leven. Zulke mensen zijn er niet veel, maar wat geeft dat? Hun waarde is er des te groter door en dat is nu net wat hen zo aan de literatuur bindt, ze hebben van tijd tot tijd zelfs kapsones. Dat is hun recht. Dat is het recht van mensen die zeldzaam zijn.

Dit lijkt allemaal erg exclusief en typisch iets voor de literatuur, maar geldt voor wiskunde niet hetzelfde? En voor natuurkunde? Wat stelt het onderwijs in deze vakken voor als je het vergelijkt met het werk van b.v. Euler en Gauss? Wie heeft dat gelezen? Het mooie van de exacte vakken is dat je ook via minder verfijnde overwegingen al een heleboel begrijpt. Ook al snap je maar een fractie, het is vaak al voldoende, en hetzelfde geldt voor de talen. Het probleem met literatuur, als je erin wilt doceren, is dat je je beweegt op het niveau van de illustere schrijvers zelf en dat, als je daartoe niet in staat bent, of de leerling is daartoe niet in staat - *er zo weinig overblijft*. Daarom wordt er zo vaak gezegd dat je er niets aan hebt, aan literatuur, in de maatschappij en dat is dan nog waar ook.'

Dit schrijft Gerrit Krol in 1980 op de achterpagina van NRC-Handelsblad.

Is het niet een beetje zo dat literatuur een 'vondst' is en wetenschappelijk onderzoek leidt tot een 'vinding'?

En dat wij een fundamenteel wantrouwen hebben tegen het eerste en een over-vertrouwen in het tweede?

Juist in een tijd als nu met economische neergang bepleit men - terecht - innovatie. Mogen wij dat dan ook niet bepleiten voor de letteren?

In de Sunday Times van 23 maart 1980 geeft de Britse Minister voor de Kunsten als argumentatie voor verhoging met twintig procent van het budget voor de Arts Council: 'In tijden van economische crisis moet de overheid meer geld besteden aan de kunsten om de geestkracht van het volk te sterken.' Deze twintig procent betekende zeventig miljoen pond.

En in Le Monde des Livres van 5 maart 1982 wordt vermeld dat voor 1982 de steun aan schrijvers verhoogd is met 63%. Met als innovation dat er boven de circa honderdvijftig stipendia die variëren van 30.000 tot 50.000 francs, nu ook drie van 50.000 en zes van 30.000 voor de vertalers komen.

Zou het derde kabinet van dit jaar het aandurven de eerste stap te zetten op een anti-cyclisch kunst- en dus ook letteren-beleid?

'Het kleine moet zijn kans krijgen - zegt Pen - terwille van de diversiteit. Een economische redenering kan dit ondersteunen: het kleine kan veelal zijn eigen constante kosten niet dragen.'

Stuiveling schrijft in 1963 in het vvl Bulletin, *Geen penning, geen pen*: 'De auteur heeft ook te maken met de volksgemeenschap als geheel, en bovenal met de taal van dat volk. Vondel en Hooft en Bredero en Hildebrand en Multatuli zijn dood, hun uitgevers, hun boekverkopers, hun oorspronkelijke lezers zijn dood. Maar in de volksgemeenschap en in onze taal zijn hun boeken onmisbaar en onvervangbaar, ook vandaag.'

En Verdenius sprak bij de erepromotie van Kloos en Van Deysse aldus: 'De winst, de wezenlijke winst die gij ons bracht, is niet taalverrijking; verrijkt hebt gij ons innerlijk léven, gij hebt beweging en vaart gebracht, waar zelfgenoegzame rust heerste. Geheel jong Nederland hebt gij opgevoerd tot rijker leven; dit is de winst, de vermogensaanwas van de Nederlandse stam.'

De Regering is geen oordelaar van wetenschap en kunst, zei Thorbecke. Maar culturele vermogensaanwas mag onze volksgemeenschap en dus de regering niet onberoerd laten. Zeker nu, temidden van de gigantische economische vragen zal de zorg voor het kleine van letteren en kunst groot moeten zijn.

Onze Maatschappij staat de maatschappij hiervoor mede ten dienste.

De moderne historische roman

Door Hella S. Haasse

Het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft me gevraagd hier vanmiddag voor U te spreken over: de 'moderne' historische roman, en dan in het bijzonder over de werkwijze die ik gevolgd heb bij het schrijven van de twee boeken op basis van archiefmateriaal betreffende Willem Bentinck (1704-1774) en zijn vrouw Charlotte Sophie Bentinck, geb. von Aldenburg (1715-1800), te weten *Mevrouw Bentinck of onverenigbaarheid van karakter* (1978) en *De groten der aarde, of Bentinck tegen Bentinck* (1981). Het onderwerp bestaat dus eigenlijk uit twee delen die verband met elkaar houden; dat verband, of moet ik zeggen: de koppeling van het algemene en het persoonlijke, bezorgt me nogal wat hoofdbrekens. Ik zie mij nu ten eerste voor de taak gesteld te trachten antwoord te geven op vragen als: is een historische roman in wezen iets anders dan een 'gewone' roman, waar liggen precies de grenzen tussen wel historisch en niet historisch, en wat betekenen in dat verband termen als modern en niet-modern? En vervolgens moet ik vanuit de regionen van dergelijke problematiek, die even complex als grenzenloos zijn, afdalen naar een ander gebied vol voetangels en klemmen: uitleggen 'hoe ik het doe', dat wil zeggen aan mijzelf als levend model demonstreren hoe een auteur met historisch materiaal omgaat.

De roman *I promessi sposi* (*De verloofden*) van Alessandro Manzoni wordt tot de klassieke voorbeelden van de historische roman gerekend. In 1840 voltooide hij de definitieve versie van het werk. Het verhaal speelt zich af in het zeventiende eeuwse Noord-Italië: een jonge boer en zijn bruid worden door oorlog, onlusten en allerlei tirannieke manipulaties van hogerhand gedurende lange tijd van elkaar gescheiden. Het is - nog steeds - een boeiende verbeelding van de wijze waarop de levens van 'kleine luiden' van een soort dat Manzoni uit eigen waarneming en ervaring zeer goed kende, beïnvloed worden door wie de macht bezitten. Manzoni heeft zich ook in theorie met de in zijn tijd zo modieuze historische fictie beziggehouden. In 1845 verscheen er van hem een essay, getiteld *Over de historische roman, en in het algemeen, over romancomposities die half historisch, half verbeelding zijn*. Hij stond zelf zeer kritisch ten opzichte van het probleem, dat hij met zijn *I promessi sposi* zo briljant had opgelost. Hij betwijfelde of het vanuit een aesthetisch-

litterair oogpunt mogelijk was het werkelijke feit, dat tot de geschiedenis behoort, en het verzonnen feit, dat uitsluitend tot het domein van de vertelkunst behoort, binnen één kader onder te brengen, als het ware met elkaar te verzoenen. Die verzoening, een vorm van naïveteit, was mogelijk geweest toen er nog niet of nauwelijks een besef van het historische bestond, 'maar' (aldus Manzoni) 'nu, midden in de negentiende eeuw, nu de geschiedenis verheven wordt tot de waardigheid van een geesteswetenschap met eigen wetten en een overvloed van gegeven materiaal, kan dat niet meer. De ontwikkeling van het historische besef, dat reeds de ondergang van het heldendicht en van de tragedie over historische onderwerpen tot gevolg heeft gehad, zal ook de roman doen verdwijnen.'

Wat wil dat zeggen: historisch besef? De mens is een tijdgebonden schepsel, tijd is onze maatstaf bij het waarnemen van gebeurtenissen, van wat geschiedt. Wij kunnen het 'nu' niet en nooit vatten, in de dubbele zin van begrijpen en vasthouden; 'heden' bestaat eigenlijk niet. Er is alleen 'passing time', die van ogenblik tot ogenblik verandert in 'time past', verleden. Er bestaat maar een gradueel (zij het zich naar ons gevoel met eenparige snelheid ontwikkelend) verschil tussen daarnet, gisteren, vorig jaar, honderd, duizend jaar geleden. Eigenlijk bestaat heel onze werkelijkheid uit iets dat geschied is. Waar wij de geschiedenis van ons eigen leven nog wel min of meer kunnen reconstrueren dank zij het vermogen ons het zelf waargenomene of ervarene te herinneren (ik zeg met opzet min of meer, want ook bij het herinneren treedt als vanzelf een selecterend, veranderend, soms zelfs vervormend orgaan in werking), zijn wij betreffende wat zich vóór onze tijd-van-leven heeft afgespeeld aangewezen op steeds ijlere en uitgestrekter wordende constellaties van gegevens, mondelinge en schriftelijke overlevering, langs wetenschappelijke weg verkregen kennis, voorlopig aanvaarde interpretaties, en op eigen begrip, 'feeling', het vermogen tot inleving, dat Marguerite Yourcenar, de auteur van o.a. *Hadrianus'* *Gedenkschriften*, eens omschreven heeft als 'une magie sympathique', een raadselachtige, onverklaarbare affiniteit tot bepaalde aspecten of perioden van het verleden die misschien - wie weet - berust op een in de cellen van ons lichaam, in onze zogenaamde genen, aanwezig niet-individueel geheugen.

Belangstelling, wens en vermogen tot inleven, ten aanzien van het verleden, niet zozeer wat de feiten betreft, maar vooral ten aanzien van het eigen-aardige van voorbije werkelijkheid, en van wat die mogelijkerwijs

voor het heden zou kunnen betekenen, is zoals u weet een tamelijk recent verschijnsel, dat samenhangt met de opkomst van de archeologie, en van de geschiedenis als moderne wetenschap, en in het algemeen, met een als gevolg van empirisch onderzoek, ontdekkingen en uitvindingen van de Nieuwe Tijd veranderde visie op de werkelijkheid, de natuur, het leven. Algemene belangstelling en begrip voor het historische als zodanig zijn een verworvenheid van krap tweehonderd jaar.

Natuurlijk hebben mensen zich altijd beziggehouden met het verleden. Men zou zelfs kunnen stellen, dat het schrift uitgevonden is, uitgevonden moest worden om vast te kunnen leggen wat er gebeurd, geschied, was, of wat men dacht of wilde geloven dat er geschied was. Dat 'geschiede' had vooral staatkundige en religieuze betekenis, en diende in de eerste plaats als bindmiddel en identificatiemodel voor een gemeenschap, een volk. Uit de door anonieme schrijvers gegripte en gebeitelde oudste teksten die de wereld kent, blijkt dat er gedurende vele duizenden jaren eigenlijk geen verschil bestond tussen kroniekschrijving en wat wij nu zouden noemen: het creatief verwerken van historische gegevens. Veel mythologische verhalen zijn óók een vorm van weergave van gebeurtenissen uit een zeer ver verleden. Voor de grote, ons als individuele persoonlijkheden bekende dichters en schrijvers uit de klassieke Oudheid, vormden geschiedschrijving, dichtkunst en filosofie één geheel; het verwerken van motieven die zij als historisch beschouwden was voor hen vanzelfsprekend, al ging het er hen nooit om een historische werkelijkheid te doen herleven, echter wel om levenslot, anecdote, drama, als *voorbeeld*. De tragici hebben uit overlevering en mythologie datgene gelicht dat hen in staat stelde het grootse web van de Moira, het Lot dat goden en mensen omspant, te verbeelden - en dan vooral om exemplarisch gestalte te geven aan de overmoed van de sterveling die meent op eigen kracht de eeuwige wetten, het voorbeschikte, te kunnen doorbreken. Thucydides zag in mensen slechts typen, in helden dragers van grootheid. Tacitus schreef (in het derde boek van de *Annales*): 'De voornaamste taak van de geschiedschrijver is, grote kwaliteiten van geest en gemoed aan de vergetelheid te ontrukken, en de slechte mensen een zodanige angst in te boezemen voor de wijze waarop zij door het nageslacht beoordeeld zullen worden, dat zij daar in woord en daad rekening mee houden.' Tacitus verklaarde ook, dat hij uitging van het beginsel objectief ('zonder haat of vooringenomenheid') over alles en iedereen te schrijven, maar tegelijkertijd zag hij het als zijn taak de historische ge-

gevens en eveneens het 'men zegt', geruchten, roddel zelfs, te interpreteren en te gebruiken, om indruk te maken op de lezer.

De middeleeuwse Europese schrijvers, meestal kloosterlingen, hanteerden in hun werken heiligen en legendarische of historische helden als exempelen; hun versies van antieke geschiedverhalen en van overleveringen uit de eigen Germaanse en Keltische culturen werden verbeeld in het kader van de voor die schrijvers actuele godsdienstige en hoofse problematiek, de hiërarchie van de middeleeuwse maatschappij, de conventies van de feodale wereld, en - waar zij dat dienstig achtten - met fantasie en apocriefe verhalen versierd. Achteraf beschouwd is het niet verwonderlijk dat zij zich geen voorstelling konden maken, er zelfs geen behoefte aan hadden zich een voorstelling te vormen, van datgene waarin de werkelijkheid van voorbije perioden zich onderscheidde van die van hun eigen tijd. De levensgewoonten en opvattingen veranderden zo langzaam. Pas sinds de veranderingen in het bewustzijn die men Renaissance pleegt te noemen, toen o.a. de schilderkunst oog kreeg voor het perspectief, de verhoudingen in de ruimte, en de westerse mens op ontdekking uitrok over de als een bol herkende aarde in een heelal van louter diepte, was er ook sprake van een loskomen uit het platte vlak in overdrachtelijke zin, dus waar het de waarneming van de tijd betreft. In de zestiende eeuw werd die vernieuwing merkbaar in de opvattingen over het beoefenen van de geschiedenis, het eerst in Italië. Sanudo, Guicciardini, Macchiavelli, om enkelen te noemen, zijn allen geboren in de late vijftiende eeuw. Door de herontdekking van de klassieken, vooral van antieke humanistische tendenzen in kunst, wetenschap en moraal, was er een duidelijke herleving van het politiek-exemplarische belang van de historie, met name voor de manier waarop grote mannen het Renaissance-ideaal van de homo universalis, de mens als drager van de 'virtu', in hun levens hadden verwerkelijkt. Gedenkschriften en biografieën vormden een nieuwe belangrijke tak van geschiedschrijving. Dichters als Ariosto, Shakespeare, en later Tasso, Racine, Corneille, Milton, in Nederland Vondel en Hooft, hebben in hun werken eigen interpretaties van antieke en middeleeuwse historische gegevens neergelegd, vanuit hun zestiende- en zeventiende-eeuwse eruditie en creatieve fantasie, met de bedoeling om te kunnen verbeelden wat voor hen in wezen de kern van contemporaine vraagstukken, ontwikkelingen en conflicten was. Zij kozen de historische stof om zijn allegorische gehalte. Al die voorstellingen getuigen van grootse visie en vaak scherp psychologisch inzicht (nog afgezien van wat

het taalgebruik van deze auteurs voor hun land en cultuur betekend heeft), maar nog niet van wat Manzoni 'historisch bewustzijn' noemde. Dat was in de periode van de Verlichting evenmin het geval, al werden de gekozen onderwerpen onder de loupe genomen vanuit een instelling die men, vergeleken bij die van een voorafgaande periode, rationeler, meer op het object gericht, zou kunnen noemen. Nog steeds was de filosoof qualitate qua thuis in de geschiedenis, en de geschiedschrijvers tevens moralist, en vormde litterair uitdrukkingsvermogen het alpha en omega van zowel historische als wijsgerige arbeid. Montesquieu, in de eerste plaats politiek-gericht filosoof, gaf aan verschillende van zijn verhandelingen de vorm van brieven en dialogen naar antiek model, en schreef zijn *Beschouwingen over de oorzaken van grootheid en verval der Romeinen* om kritiek op zijn eigen tijd te kunnen uiten. Voltaire heeft niet alleen het grootste deel van zijn dramatische en satirische verbeeldingen in de vorm van een of ander historisch verhaal gegoten, maar ook met vlijmscherpe pen geschiedschrijving beoefend in *De historie van Charles XII* en *De eeuw van Lodewijk XIV*, en zich als fel-geëngageerd auteur ingezet voor eigentijdse geschiedenis-makende gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld de beruchte affaire Calas. Het zou nog vele decennien duren voor (in het kielzog van ontdekkingsreizen nieuwe stijl, waartoe ook de grands tours van de Europese elite, en Napoleon's veldtocht in Egypte behoorden) het verleden als iets volstrekt anders, als exotisch, kon worden gezien. Men werd zich bewust van de reusachtige veranderingen die zich omstreeks 1800 in het denken en in het maatschappelijk leven hadden voltrokken, en die uiteindelijk neerkwamen op verlangen naar bevrijding uit godsdienstige tradities, politiek absolutisme, een hiërarchisch opgebouwde maatschappij, een vanuit het denken van de Verlichting naar het voorbeeld van de toenmalige exacte wetenschappen geconcipeerd wereldbeeld. De behoefte die veranderingen te begrijpen leidde tot onderzoek van het verleden, vooral van het nationale verleden, dichter bij huis dan de navolging van de Romeins klassieke imperiale grandeur die de Napoleontische tijd had gekenmerkt. In reactie daarop zocht men de grote en belangrijke momenten en figuren uit de eigen nationale cultuur als voorbeeld. In het laat-achttiende-eeuwse en begin-negentiende eeuwse Duitsland ziet men daar de vroegste voorbeelden van, bijvoorbeeld in enkele historische drama's van Goethe, Schiller, Lessing. In de Romantiek ook dook voor het eerst het intussen geijkte type op van de dichter, de creatieve schrijver, die dat is bij de gratie van de fantasie,

de bevlogenheid, alléén. Voor de verbeelding van Sturm und Drangidealen: passie, opstandigheid, verheven gevoelens, bleek de geschiedenis stof in overvloed te bevatten.

Het is zonder twijfel het streven van de negentiende-eeuwse geschiedschrijvers geweest om als op een doek van reusachtige afmetingen grote tijdperken, de wisselwerking tussen beslissende gebeurtenissen en invloedrijke individuen enerzijds en volken, culturen, aan de andere kant, te schilderen; en om de historie te interpreteren als (zij het dan ook voorbij) werkelijkheid, als een reeks van schakels in een evolutie. Die opvattingen weerspiegelden zich ook in de litteratuur. Vele auteurs zagen als de *raison d'être* en het doel van hun werk de verbeelding van voor de geest van een bepaald tijdperk beslissende zaken, en de weerklink daarvan bij de mensen van die periode, zowel individueel als collectief. Scott, Balzac, Hugo, Dumas, Poesjkin, Manzoni (in de Nederlanden Van Lennep, Oltmans, Bosboom-Toussaint, Conscience) en, later, C.F. Meyer, Bulwer Lytton, Ebers, Dahn, Sienkiewicz, hebben allen (ondanks aanzienlijke verschillen in litterair talent en in de mate waarin zij bereid waren aan het romaneske element de voorrang te geven) in hun historische verbeeldingen dat principe gevolgd. De bedoeling van de auteurs was, een tijdperk, of liever, de voorstelling die 'men' zich van een bepaald tijdperk maakte op grond van historische kennis, zo gedetailleerd mogelijk te doen herleven in hun hoofdfiguren, of dat nu echte of verzonnen personages waren. Is nu deze overtuiging, n.l. een historische werkelijkheid te kunnen reconstrueren, bepalend voor wat wij op het ogenblik het niet-moderne, het gedateerde, van zowel de historische roman als van de wetenschappelijke geschiedschrijving zouden kunnen noemen? Valt de caesuur tussen modern en niet-modern samen met de opvatting van het historische als doel of als middel? De enorme arbeid, de bronnenverwerkende discipline, die ten grondslag ligt, moest liggen, aan de voor een deel nog volstrekt niet overbodig geworden standaardwerken van historici uit de vorige eeuw als Carlyle, Burckhardt, Mommsen, Macaulay, Taine, Ranke, Michelet, maakt de vraag in hoeverre deze geleerden zelf overtuigd waren van de absolute geldigheid van het door hen aangeboden beeld eigenlijk irrelevant; op de overstelpende hoeveelheid informatie die hun werken bieden, raakt men zo gauw niet uitgekeken, al was het alleen om er stof voor nieuw of anderssoortig onderzoek uit te putten.

Bij de romanschrijvers ligt het anders. Het Pompei van Bulwer Lyt-

ton, het vroeg-christelijke Rome van Sienkiewicz, en Victor Hugo's melodramatisch-meeslepemde middeleeuwse Parijs, de Goten en Romeinen die Felix Dahn ten tonele voert in *Ein Kampf um Rom*, de Egyptische personages in Ebers' *De Nijlbruid*, het tiende-eeuwse klooster van Sankt Gallen of het hof van hertogin Hadwig in *Ekkehard* van Von Scheffer, het slot Loevestein en de dreven van Barneveld zoals Oltmans die schildert in *De Schaapherder*, ziet men onwillekeurig voor zich als romantische gravures of als met archeologische details overladen schilderijen van Alma Tadema of Makart (zelfs de in de Oudheid gesitueerde verbeeldingen van Louis Couperus ontkomen daar niet altijd aan). Onder de bonte kostuums, de baretten, pluimen en draperieën, gaan personages schuil uit Biedermeier-Duitsland, Victoriaans Engeland, of het fin de siècle, met voor die perioden kenmerkende gevoeligheden en pre-occupaties. Hoe meer 'historisch' volgens de opvattingen van de eigen tijd, des te ouderwets, des te onherroepelijker gedateerd, doen die werken aan. Dat de historische romans van Walter Scott nog kunnen boeien, danken zij aan de pure vertelkunst en gave voor typering van de schrijver. In *Boris Godoenow* of *Doebrowsky* van Poesjkin herkent men onmiddellijk de dichtelijke genialiteit van karaktertekening en taal. Stendhal heeft materiaal uit oude Italiaanse archieven verwerkt in zijn *Chroniques Italiennes*, niet om een historische werkelijkheid te reconstrueren (die had hij trouwens sterk bijgekleurd), maar omdat hij de geraadpleegde documenten beschouwde als in de eerste plaats 'een belangrijke bijdrage tot de kennis van het menselijke hart'. *Salammbô* van Gustave Flaubert (1862) is veeleer de uit diepe afkeer van eigen tijd en omgeving geboren, in schitterend proza verwoorde vlucht in een visioen van hiëratische pracht en sacraal ritueel, dan een duidelijke realistische evocatie van het antieke Carthago. Zijn beschrijvingen kloppen volgens kenners tot in de kleinste archeologische details, maar zelfs de geniale psycholoog die hij was kon niet in de huid van een Carthaagse prinses uit de Oudheid kruipen. Aan een vriend schreef hij: 'Emma Bovary heeft me voorlopig wars gemaakt van de problemen van de burgerlijke moraal. Ik ben van plan om voor de duur van een paar jaar te gaan leven in een onderwerp vol gloed en glans, ver van de moderne wereld, die me doodziek maakt. Weinig mensen zullen beseffen hoe neerslachtig ik wel moest zijn om Carthago tot leven te willen wekken.' Dat Flaubert zich uiteindelijk bewust was van de - zij het briljante - kunstmatigheid van zijn Carthago, en van de mate waarin dit de projectie was van zijn eigen in-

nerlijk, maakte hem 'modern' temidden van zijn tijdgenoten die ook historische romans schreven. *The scarlet Letter* van Nathaniel Hawthorne (1850) is niet in de eerste plaats interessant als een schildering van het zeventiende eeuwse puritanisme in Noord-Amerika, maar omdat hij laat zien hoe verschillende karakters reageren op het puriteinse concept van 'zonde' (in de eeuw van Victoria nog steeds een brandend vraagstuk). *Oorlog en Vrede* van Tolstoj (1869) gaat in wezen niet over Napoleons veldtocht naar Rusland, maar is een verbeelding van het onweerhoudbaar verstrijken van de tijd, van verandering, zichtbaar gemaakt in het leven van een aantal Russische families in het begin van de vorige eeuw.

Omstreeks 1900 herleefde de biografie; in het zoeklicht van de nieuwe wetenschap van de zielkunde kwamen onvermoede aspecten en mogelijkheden van bekende historische feiten en figuren naar voren. Het genre, door Lytton Strachey briljant gehanteerd in *The Eminent Victorians*, werd begroet als 'de' moderne, aantrekkelijke, intelligente manier om geschiedenis te populariseren. Vies romancées door auteurs als Stefan Zweig, Emil Ludwig en André Maurois verdrongen de historische roman volgens beproefd negentiende-eeuws model.

Na de eerste wereldoorlog openden geheel nieuwe concepties van filosofische en wetenschappelijke aard de weg voor ingrijpend-andere voorstellingen van werkelijkheid, in ieder geval voor een relativeren van wat tot dan toe als werkelijkheid gegolden had. Ten aanzien van 'de' geschiedenis heeft de opvatting veld gewonnen, dat er geen vaststaand beeld van perioden of personen kan zijn; dat ieder tijdperk, ja, in toenemende mate iedere generatie, het verleden interpreteert op een door de geest van de eigen tijd en het individuele bewustzijnsniveau bepaalde manier. Uit de leidende denkbeelden van hedendaagse historici blijkt, dat er in de geschiedschrijving geen sprake is van het verleden, maar van een x-aantal visies op, en benaderingswijzen van gebeurtenissen, feiten, persoonlijkheden. Die visies worden bovendien in toenemende mate bepaald of mede-bepaald door disciplines die tot voor kort onbekend waren. Moderne geschiedschrijving is ondenkbaar zonder kennis van en gebruikmaking van economische gegevens, demografie, anthropologie, statistieken en archiefmateriaal van de meest uiteenlopende soort. De speurzinn, de persoonlijke bezetenheid voor speciale onderwerpen van de historicus, het probleem dat hem nu juist bij uitstek bezighoudt, de vragen die hij zich naar aanleiding daarvan stelt (en de manier waarop hij ze stelt) doen hem vaak bronnen ontdekken, die eerder niet als zodanig herkend

zijn (zo slaagde Le Roy Ladurie erin uit registers van een tussen 1318 en 1325 door de bisschop van Pamiers gehouden onderzoek, of 'inquisitie', een overtuigend beeld samen te stellen van een dorp in de Franse Pyreneeën, Montaillou; zijn opzet is haast exemplarisch geworden voor een geheel nieuwe school van geschiedschrijving). Ook bij de creatieve schrijvers van onze eeuw die historische onderwerpen gekozen hebben treft de grote verscheidenheid en originaliteit van visie en aanpak. In *The Ides of March* van Thornton Wilder (1948), de *Joseph*-cyclus (voltooid in 1942) of *Der Erwählte* (1951) van Thomas Mann, *De poorten van het Paradijs* (1960) van Jerzy Andrzejewski, *I Claudius* en *Claudius the God* (1934) van Robert Graves, *Der Tod des Vergil* (1953) van Hermann Broch, vele verhalen van Isak Dinesen (Karen Blixen), o.a. *Seven Gothic Tales* (1934); *Het vijfde zegel* (1934) of de 'Griekse' romans, resp. *Aktaion onder de sterren* (1941), *De verminkte Apollo* (1952) en *De held van Temesa* (1962) van Simon Vestdijk, *Moergrobben* (1964) door Theun de Vries, *Mémoires d'Hadrien* (1951) door Marguerite Yourcenar, en *The Inheritors* (1955) en *The spire* (1964) door William Golding, is het historische volstrekt functioneel met betrekking tot wat de schrijver vanuit innerlijke gedrevenheid moet verbeelden. Of er nu sprake is van een kroniek- of dagboekachtige toon (verrassend modern, maar desondanks geloofwaardig in *The Ides of March*, volmaakt in klassieke stijl in *Les Mémoires d'Hadrien*), of er een sprookjesachtige of mythologische sfeer heerst (speels en grillig associerend in *Der Erwählte*, glanzend, gedragen, als een droom, in *Der Tod des Vergil*, gestileerd tot één enkele volzin in *De poorten van het Paradijs*); of er een suggestie gewekt wordt van Oudheid, Middeleeuwen of Rokoko, van welk verleden dan ook, het historische is altijd ondergeschikt aan de imaginatie, het is een middel om een zekere afstand te kunnen nemen tot de eigen werkelijkheid en inzichten met betrekking tot wezenlijke vraagstukken onder woorden te kunnen brengen. In *Lotte in Weimar* (1939) van Thomas Mann blijkt een oude dame, in 1816 op doorreis in Weimar, de 'Lotte' uit Goethe's roman *Die Leiden des jungen Werthers* te zijn. Sfeer en inhoud van de gesprekken die de personages met elkaar voeren in het vroeg-Romantische, van humanistisch-klassicistische cultuur doordrenkte Duitsland, bevatten, indirect, een radicale afwijzing van de sfeer van Nazi-Duitsland, beheerst door 'een gedegeneerde uitloper' van diezelfde Romantiek. In *The Inheritors* (1955) vereenzelvigd de auteur, William Golding, zich met een waarnemend bewustzijn in de dageraad

van immense veranderingen, wanneer zich de scheiding voltrekt tussen in ontwikkeling achterblijvende primitieven en een nieuw type homo sapiens, technisch vaardiger en minder 'onschuldig'.

Sinds het einde van de tweede wereldoorlog is er, vooral in Engeland en Amerika, een groeiende belangstelling merkbaar geworden bij schrijvers en lezers voor de roman, waarvan (zoals de encyclopedie zegt): 'een historisch tijdperk, vaak ook historische feiten en soms zelfs historische persoonlijkheden het materiaal der vertelling uitmaken.' In deze categorie treft men werken van de meest uiteenlopende kwaliteit aan. Dat men vlotte avonturen- en liefdesgeschiedenissen met geijkte typering en handelingspatronen, waarin historische gegevens gebruikt worden als decor, accessoire, onder één noemer kan brengen met van grote eruditie getuigende, op een originele visie berustende, vaak zeer goed geschreven romans, heeft tot veel misverstand en tot onverdiende geringschatting voor sommige beoefenaars van 'historische fictie' aanleiding gegeven. Naast de pastelkleurige *Regency*-romans van Georgette Heyer, de robuustere *Captain Hornblower*-boeken, of Mika Waltari's beschrijving van de omzwervingen van Sinuhe, de Egyptenaar, zijn daar minder gemakkelijk te consumeren en daarom wellicht (helaas) minder algemeen bekende werken als bijvoorbeeld *The golden Hand of The twelve pictures* door Edith Simon (de laatstgenoemde roman een interessante parafrase op het Nibelungen-lied), de boeken van Zoë Oldenbourg over het leven in het dertiende-eeuwse Frankrijk, de Kruistochten, de vervolging der Katharen (o.a. *Argile et cendre*, *La joie des pauvres*, *Le bucher de Montségur*), of *The golden Warrior* van Hope Muntz (ingeleid door de historicus Trevelyan, de in kroniek-vorm geschreven voorgeschiedenis van de slag bij Hastings en de verovering van Engeland door William I). Het grote succes dat Mary Renault heeft gehad met haar verrassende versie van de mythe van Theseus in het archaische middellandse zee-gebied (*The King must die* en *The Bull from the Sea*) en dat, zoals gebruikelijk, nogal eens werd aangehaald om het niveau van haar werk in twijfel te trekken, blijkt ten volle verdiend nu zij vorig jaar haar drieluik over het leven van Alexander de Grote (*Fire from Heaven*, *The Persian Boy* en *Funereal Games*) heeft afgerond, romans, waarin de auteur door indrukwekkend verteltalent en door een feilloze 'sense of the past' de lezer dwingt te geloven in het beeld dat zij oproept van Griekenland en Anatolië in de vierde eeuw v.C.

Een hoogtepunt in dit zo moeilijk te omgrenzen genre van de heden-

daagse historische roman is m.i. *La Thessalienne* (1973) door Simonne Jaquemart: tegelijkertijd evocatie van het verleden (dank zij bijzondere affiniteit van de auteur met tijdperk en personages) èn ideeën-roman van grote klasse. Na de dood van Perikles weet Alkibiades, wel eens het wonderkind van de antieke Griekse geschiedenis genoemd, een briljante maar ook gevaarlijke, dubbelzinnige, principeloze, zowel meeslepende als verachtelijke persoonlijkheid, eerst de macht over Athene en Attika te veroveren, en dan door overlopen, verraad plegen, roekeloze politiek, de val van Athene te bewerkstelligen. Tegenover de 'faits et gestes' van deze geniale avonturier plaatst Simonne Jaquemard het levenslot van Sephoria, een meisje uit Thessalië, zoals vele van haar landgenoten (naar men in de Oudheid geloofde) begiftigd met het tweede gezicht, en met een vloeiende, amorphe persoonlijkheid, waardoor zij reageert op, bewogen wordt door buiten-menselijke invloeden, en een instrument, een spreekbuis, kan zijn voor de goden. Parallel aan Alkibiades wereldse carrière als politicus en veldheer voltrekt zich háár bestaan, gedeeltelijk als lijfeigene, waarzegster, van Alkibiades, later, als vrijgelatene, door haar stemmen en visioenen steeds meer in een uitzonderingspositie gedwongen. Wanneer zijn ondergang zich aankondigt, wordt zij na de dood van de orakelpriesteres te Delphi tot opvolgster gekozen. Als stem van de god Apollo staat Sephoria tegenover Alkibiades, de grootspreker bij uitstek. Als bevlogen schepsel, dat zich ondergeschikt maakt aan het opvangen van orakeltaal die tot inzicht en zelfkennis moet leiden, is zij de tegenhanger van Alkibiades, die doet wat hij zelf wil en denkt anderen zijn invallen te kunnen opleggen.

Tot zover dan het algemene deel van mijn betoog, waaruit - hoop ik - duidelijk wordt dat 'de' historische roman niet bestaat, dat 'het historische' in de loop der eeuwen voor creatieve schrijvers telkens een andere functie heeft vervuld, dat 'modern' in dit opzicht hoogstens betekent dat er geen sprake meer is van een voorgeschreven opvatting van, of een traditioneel gebruik van, geschiedenis in de literatuur, maar dat voor iedere auteur die zich op dit gebied waagt een speciaal aanvoelingsvermogen en vakkundige documentatie met betrekking tot het gekozen onderwerp eenvoudig een conditio sine qua non zijn; tenslotte, en dat is misschien het belangrijkste, dat de schrijver in kwestie behept moet zijn met een bepaald soort van nieuwsgierigheid, speurzin, een vorm van bezetenheid waar het 'verleden tijd' betreft.

Op dit punt aangeland durf ik persoonlijk te worden. Van de talloze

complexe relaties tussen het bewustzijn en die immense vergaarbak van verleden tijd die geschiedenis heet, heb ik mij in de loop van de jaren in toenemende mate rekenschap gegeven, rekenschap moeten geven, omdat dat verleden, die geschiedenis, een wezenlijk aspect vormt van wat ik voor het gemak maar mijn levensbesef zal noemen. Om mijzelf compleet te voelen heb ik nodig wat Henry James aanduidde met de woorden 'a sense of the past'. En om die voor mij onontbeerlijke dimensie aan de werkelijkheid toe te voegen, probeer ik keer op keer, al deducerend en combinerend, voortbordurend op gegeven elementen, of in het licht van bepaalde veronderstellingen, een voor mij betekenisvol beeld of patroon los te weken uit wat op het eerste gezicht een onontwarbare veelheid en veelsoortigheid, een ware chaos van voorbije, vroegere, ontwikkelingen en gebeurtenissen lijkt te zijn.

In het zevende nummer van het tijdschrift *Kleio* (jaargang 1981) staat een artikel van M.J. ten Berge, getiteld *Hella Haasse en de historische roman*, waarin de schrijver o.a. tot de conclusie komt dat ik in de historische romans die ik geschreven heb als het ware individueel de ontwikkeling heb doorgemaakt die de historische roman te zien heeft gegeven sinds het midden van de vorige eeuw, dus omstreeks de tijd toen Manzoni zijn scepsis onder woorden bracht. Zelf zie ik die ontwikkeling ook. In *Het woud der verwachting* (1949) een roman over het leven van Charles d'Orléans, heb ik, geheel in beproefde negentiende-eeuwse trant (waarschijnlijk beïnvloed door alle schrijvers uit die eeuw-van-de-roman die ik in mijn jeugd gelezen heb) als alwetende verteller, naïef, weliswaar gewetensvol bronnen hanterend, maar anderzijds ook niet overmatig geplaagd door de onverzoenlijkheid van echt-gebeurde en verzonnen feiten (ik onderging trouwens het aanvullen vanuit eigen voorstellingsvermogen niet als 'verzinnen'), een geromantiseerde kroniek geschreven. De compositie van *De scharlaken stad* (1953) is duidelijk anders, legkaart- of mozaïek-achtig (een vorm die ik ook in ander, niet historisch, werk vaak heb toegepast). Er is geen sprake meer van een objectieve vertelling, de geschiedenis (die in hoofdzaak neerkomt op de gebeurtenissen die geleid hebben tot de verwoesting van Rome door de troepen van keizer Karel v) wordt afwisselend door het bewustzijn en de ogen van telkens één van zeven hoofdfiguren waargenomen, en in de vorm van brieven, dagboek, monologue intérieur of dialoog (elk personage heeft zijn eigen uitdrukkingswijze) onder woorden gebracht. Ik meende op deze manier meer recht te doen wedervaren aan de 'gelaagdheid' van

de werkelijkheid. *Een nieuwer testament* (1966) is natuurlijk ook bedoeld als evocatie van Rome-in-verval in de vijfde eeuw, en als een poging een tot vragen prikkelende open plek in de levensgeschiedenis van de dichter Claudius Claudianus in te vullen; maar meer dan dat betekent die roman voor mij een verbeelding van het beleven van tijd, van de letterlijk onbeschrijfelijke verstrengeling van heden en verleden. *De tuinen van Bomarzo* (1968) kan men lezen als een op historische gegevens gebaseerde fantasie over een bizar manieristisch beeldenpark behorend bij een kasteel in de omgeving van Viterbo in midden-Italië. Het boek maakt in eerste instantie de indruk een wat versierde verhandeling te zijn over de ontstaansgeschiedenis van het bewuste park, een biografie van een aantal mensen die achtereenvolgens het kasteel hebben bewoond, en, tenslotte de historie van de doolhof, het labyrint, dat magische teken dat vanaf de oertijd tot in het heden toe altijd weer opduikt in religie, folklore en kunst. Eigenlijk is het boek opgebouwd uit veronderstellingen: en dus een 'roman'. De doolhof van Bomarzo verschaftte mij het voorwendsel een tekst te maken waarin een raadselachtig aspect van een zeer ver verleden in verband wordt gebracht met wat in geschiedenisboeken de 'nieuwe tijd' heet. In 1976 verscheen *Een gevaarlijke verhouding of Daal en Bergse brieven*, op het eerste gezicht een roman-in-brieven, maar bij nader inzien een in wat speelse vorm gegoten essay over het beeld van de misdadige vrouw in de literatuur. De correspondenten zijn de markiezin de Merteuil (personage uit de in 1782 verschenen roman *Les liaisons dangereuses* van Choderlos de Laclos; mme de Merteuil geldt als een van de meest verdorven vrouwenfiguren uit de wereldliteratuur) en 'ik', alter ego van een in Den Haag in de omgeving van de Daal en Bergse laan wonende schrijfster. Punt van uitgang van de letterlijk onmogelijke briefwisseling (in feite schrijf 'ik' aan de markiezin, maar schrijft de markiezin aan zichzelf), is een mededeling die Choderlos de Laclos een van zijn personages laat doen in de laatste brief van zijn roman-in-brieven *Les liaisons dangereuses*: 'Zij (de markiezin) heeft haar maatregelen getroffen en is in het holst van de nacht vertrokken, alléén, met de postkoets. Haar bedienden zeggen nu, dat zij geen van allen met haar wilden meegaan. Men meent dat zij op weg is naar Holland.' Een en ander vormt de aanleiding voor o.a. een uitweiding over achttiende-eeuws vrouwenleven, waarin ook Betje Wolff en Aagje Deken op de achtergrond nog een kleine rol toebedeeld krijgen; waarheid en fictie gaan in elkaar over, 'ik' raakt verstrikt in verzonnen feiten

en de markiezin emancipeert zich weg uit de romantekst; de historische elementen in het verhaal zijn 'litteratuur', speelgoed voor de verbeelding, anders niet.

Door een gelukkig toeval werd ik in 1976 in de gelegenheid gesteld een blik te werpen in het zogenaamde Middachter- of Bentinck-archief dat zich in het Rijksarchief Gelderland te Arnhem bevindt. Wat de familie Bentinck betreft, ik kende de naam alleen als behorend bij de gunsteling van de Koning-Stadhouder Willem III; van zijn zoon Willem Bentinck, zijn schoondochter Charlotte Sophie von Aldenburg en hun nakomelingen, uit wier nalatenschap het Middachter-archief in hoofdzaak afkomstig is, wist ik volstrekt niets. Mijn eerste kennismaking met deze documenten was vrijblijvend, ik had nog geen enkel plan om met het in lange rijen mappen en dozen ondergebrachte materiaal iets te doen. Ik kreeg de beschrijving van de inhoud der dossiers ter inzage, maar kon eerlijk gezegd geen touw vastknopen aan die uitermate gevarieerde en heterogene massa brieven, akten, pamfletten en ander drukwerk, kattedelletjes, rekeningen, rouwkaarten, officiële stukken, dagboekachtige ontboezemingen en aantekeningen, enz. enz. Al bladerend herkende ik namen van hooggeplaatste, beroemde en geleerde personen uit het in talloze vorstendommen en staatjes verdeelde achttiende-eeuwse Duitse Rijk in die periode van universele navolging van het Frankrijk der Lodewijken. Uit de paperassen bleek verder, hoezeer dit hele conglomeraat dan ook nog weer te maken had gehad met Engeland onder de eerste koningen uit het Huis Hannover en met de Republiek der Verenigde Nederlanden in het Tweede Stadhouderloze Tijdperk. De handschriften, deels archaisch, deels opvallend modern, lieten zich vlotter lezen dan ik gedacht had. Aanzienlijk meer moeite had ik met de Duitse documenten, omdat die - vooral de brieven en persoonlijke aantekeningen - in vrijwel niet te ontcijferen Gothisch schrift, en bovendien vaak in streektaal (het Hoogduits was nog niet uitgevonden) of in ambtelijk jargon zijn geschreven. Uit de stukken steeg een ondefinieerbare en voor mij onweerstaanbare geur van vervlogen tijd op. Mijn speurzinnigheid ontwaakte. Ik was verloren, toen ik een uiterst curieuze verzameling geschreven portretten en zelfportretten vond van die incrowd van gereformeerde Noordwest-Duitse aristocraten; voorts een pakje onbeholpen maar roerende minnebrieven van de jonge Willem Bentinck aan zijn kennelijk onwillige bruid Charlotte Sophie; en tenslotte, op halfvergaan papier, een getekende rebus van allegorische voorstellingen betreffende een tur-

bulente liefdesverhouding. Bij het openvouwen van sommige brieven vielen er korrels van het zand waarmee de schrijver de inkt gedroogd had, in mijn handpalm. Uit notities op losse vellen papier, nagelaten door een overleden vroegere medewerkster in het Rijksarchief Gelderland, begreep ik, dat Charlotte Sophie na een echtelijk samenleven van zeven jaar in Den Haag, Willem Bentinck en haar twee zoontjes verlaten had, en dat zij een zeer wisselvallig leven had geleid, zwervend van het ene Europese hof naar het andere; dat zij bevriend was geweest met Voltaire, en zelf ooit een boek over antieke munten had geschreven. Ik ben daarna alles wat ik kon vinden aan publikaties over Willem Bentinck en Charlotte Sophie en hun respectieve achtergronden gaan lezen; dat was niet zo heel erg veel, wat Bentinck betreft in hoofdzaak een en ander over zijn jeugdijaren, en commentaren (o.a. van prof. Geyl en prof. Gerretson) bij zijn diplomatieke correspondentie uit later tijd; over Charlotte Sophie bestaat een zeer onvolledige biografie, geschreven door een achter-achter kleindochter omstreeks 1910. Ik heb mij verdiept in memoires en biografieën van tijdgenoten en een groot aantal algemene werken over de Verlichting in de Nederlanden en in Duitsland geraadpleegd. Vervolgens ben ik weer naar Arnhem gegaan om aan de hand van een paar uitgezette grote lijnen in het archief bijpassend materiaal te zoeken. Ik had intussen het plan opgevat om een boek te maken in de vorm van een collage van voor het grootste deel authentieke teksten over het in vele opzichten raadselachtige, en eigenlijk van het begin af aan tot mislukken gedoemde huwelijk van Willem Bentinck en Charlotte Sophie von Aldenburg, dat door verschillende historici naar mijn gevoel te oppervlakkig of eenzijdig behandeld, of ten onrechte als onbelangrijk afgedaan is. In de tot nog toe verschenen publikaties is altijd de nadruk gelegd op de rol en de prestaties van Willem Bentinck als politicus, met name als lid van de Staten Generaal, als vertegenwoordiger van de Republiek aan het Oostenrijkse Hof in de jaren 1749 en 1750, en als 'kingmaker', de eigenlijke stuwende kracht achter het herstel van het erfelijke stadhouderschap in de persoon van Willem IV. Bentinck komt uit die aan hem gewijde studies naar voren als een zeer intelligent en bekwaam, maar tevens gesloten, nors en hooghartig man (Du Perron karakteriseerde hem in *Schandaal in Holland* als 'een plumpe beer'), met een vaak onaangenaam aandoende neiging tot intrigeren. Tegelijkertijd echter weten we van hem, dat hij een liefdevol en voor die tijd vooruitstrevende opvoeder voor zijn kinderen was, zeer veel interesse bezat voor exacte

wetenschappen, tot zijn dood toe Curator van de Leidse Universiteit is geweest, zeer muzikaal was, zelf klavier en viool speelde, en actief heeft meegewerkt aan het oprichten van een goed operagezelschap in Den Haag. Bovendien had hij smaak en verstand van beeldende kunst. In het leven van een dergelijk mens speelt een emotionele schok (en uit de brieven blijkt, dat de scheiding een schok voor hem betekende) een niet te verwaarlozen rol. De biografie die de Engelse nazate van Charlotte Sophie, mrs. Aubrey Le Blond, over haar overovergrootmoeder heeft geschreven, maakt duidelijk dat die door andere auteurs als grillig, nerveus, verwend, eigenzinnig, gekenschetste echtgenote van Willem Bentinck toch ook een intelligente, talentvolle, boeiende persoonlijkheid is geweest. Het blootleggen van het hoe, wat en waarom van hun ongelukkige verbintenis leek mij van belang, ten eerste om reliëf te geven aan de vorming van het karakter van Bentinck, een van de merkwaardigste figuren uit onze achttiende-eeuwse geschiedenis, en ten tweede als voorbeeld van een vrouwelijk emancipatie-proces, representatief voor de Verlichting en voor het aristocratische milieu waartoe Charlotte Sophie behoorde.

Aan de hand van de in het Rijksarchief Gelderland aanwezige documenten heb ik, afgaande op namen en data, een keuze gemaakt uit de stukken die, chronologisch gerangschikt, een voorlopig stramien konden opleveren. De verbazingwekkende hoeveelheid materiaal betreffende de 'petite histoire' bracht me op het spoor van tal van bijzonderheden die nergens in de officiële bronnen te vinden zijn. Zo kon ik na enige tijd ongeveer aangeven welke open plekken voor een goed begrip van deze 'ware geschiedenis' in elk geval ingevuld dienden te worden. Ik moest nu opnieuw, veel meer gericht, de inventaris van de documenten doornemen en de op die manier geselecteerde documenten onderzoeken. Door voetnoten en aantekeningen in biografieën en andere historische studies was ik opmerkzaam gemaakt op archieven elders in Europa, die mogelijkbevevatten wat ik zocht. In Varel, Oldenburg en vooral in Bückeburg (destijds de residentie van Charlotte Sophie's grote liefde, rijksgraaf Albrecht Wolfgang zu Schaumburg Lippe) moest materiaal te vinden zijn dat licht kon werpen op vooralsnog onduidelijke gedragingen en reacties van verschillende personen. Ik raadpleegde het in 1907 door prof. Th. Bussemaker in de Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap gepubliceerde *Rapport over de Bentinck-papieren in het British Museum*, en zag, dat er zich in die zogenaamde Egerton-

Collection een groot aantal folio's bevonden met briefwisselingen van Willem Bentinck. Het verwerven van een toegangs- en leeskaart voor de British Library had meer voeten in de aarde dan ik dacht, maar ik kreeg er een, en daarmee gedurende enige tijd een vaste plaats in de studiezaal. De voorbeeldige presentatie en chronologische ordening van de documenten betekende een hulpmiddel van de eerste orde. Niet alleen vond ik een aantal hoogst belangrijke ontbrekende gegevens, maar er dienden zich ook nieuwe, onvermoede, zaken aan. Zo mogelijk nog verrassender bleek een later bezoek aan het Fürstlich Schaumburg-Lippisches Hausarchiv in Bückeberg. Enkele brieven en een verbluffend openhartig dagboek van Charlotte Sophie bevestigde feiten, die overal elders kennelijk verwijderd, onleesbaar gemaakt of verzwegen zijn, betreffende haar verhouding van jongsaf tot Albrecht Wolfgang - een verhouding die absoluut bepalend is geweest voor haar gedrag tegenover Willem Bentinck en haar verdere levensloop.

Met de in Bückeberg en Londen opgedane kennis kon ik nu weer méér beginnen met een aantal al gesignaleerde, maar niet eerder te 'plaatsen' gegevens uit Arnhem. Voor ieder van de belangrijkste personages had ik een dossier gemaakt, geschreven met een eigen kleur ballpoint. Het (op de vloer) uitleggen van het hele verhaal in chronologische volgorde bleek een daadwerkelijk verstrengelen van levensdraden. Natuurlijk moest ik tot mijn grote spijt veel schrappen, dat uiterst boeiend was als tijdsbeeld, maar de aandacht teveel van de hoofdzaken zou afleiden.

Het verschil tussen deze manier van werken en de voorbereiding voor alle eerdere historische boeken die ik geschreven heb, was, dat hier de eigen fantasie praktisch tot nul gereduceerd werd (moest worden). De personages waren door hun handschrift, hun woorden, de dingen die zij bewaard hadden, al die sporen van hun levens, dwingend aanwezig; in die speurbare aanwezigheid lag voor mij ook de zin, de bijzondere aantrekkelijkheid van het werk. Mijn verhouding tot hen was te vergelijken met die tot burenen die men zelf nooit ziet of spreekt, maar van wier komen en gaan, faits et gestes, men door hun correspondentie en de mededelingen van anderen op de hoogte is, en over wie men verslag moet uitbrengen.¹ De gewaarwording van nabijheid werd nog versterkt door het besef in aanraking te zijn met feiten en gebeurtenissen uit de achttiende eeuw zoals de mensen van die tijd ze zelf gezien en ondergaan hebben, niet gecorrigeerd en geïnterpreteerd vanuit onze grotere en anderssoortige twintigste-eeuwse historische kennis, met andere woorden

ik had het gevoel hùn tijd mee te beleven als een 'nu en hier', met ongeveer dezelfde verhouding tussen voor- en achtergrondwerkelijkheid die wij in ons eigen dagelijkse leven onwillekeurig (want op natuurlijke wijze) registreren. En daarin is, geloof ik, ook de verklaring te vinden waarom het schrijven, of liever: samenstellen, van *Mevrouw Bentinck* en *De groten der aarde* (een vervolg, over de hardnekkige strijd tussen de exehtgenoten om het bezit van de door Charlotte Sophie ten huwelijk meegebrachte Aldenburgse landgoederen) voor mij een intens bevredigende bezigheid is geweest. Voor het eerst voelde ik geen zweem van wat ik nu maar 'Manzoni's twijfel' zal noemen, ook al wist ik heel goed dat ik nooit in staat zou zijn Willem Bentinck en Charlotte Sophie te doen herleven als mensen van vlees en bloed, maar hoogstens de omtrek van hun schaduwen, hun silhouetten, zichtbaar kon maken. Het speuren, deduceren en combineren voldeed aan een innerlijke behoefte aan expansie, aan meer lééf-tijd. Niet ik annexeerde die personen uit het verleden om ze te vervormen tot romanfiguren, zij gaven mij de gelegenheid mijn eigen werkelijkheid te verruimen.

Het ontdekken en blootleggen van samenhang en betekenis van voorbije levens, karakters, gebeurtenissen onderling en van het verleden als verloren gewaande maar hervonden tijd - waardoor altijd een relatie tot de eigen tijd zichtbaar wordt die juist ten aanzien van dat heden verhelderend kan zijn -: dáárom is het, dunkt me, ieder te doen die zich creatief met geschiedenis bezighoudt. De 'sense of the past' is in zekere zin de tegenhanger van de ruimtevaart, het verkennen van de ruimte, en als zodanig zo 'modern' als men maar kan wensen.

Eindnoten:

- * Voor de (schaarse) dialogen heb ik gebruik gemaakt van eigen woorden van de personages, zoals ik die vond in brieven en andere documenten. Bijvoorbeeld: het gesprek tussen Charlotte Sophie en Voltaire (*De groten der aarde*, p.139-143) is samengesteld uit opmerkingen die zij ooit aan elkaar of aan anderen met betrekking tot Frederik de Grote en Berlijn hebben geschreven. In de *beschrijvende* tekst is verwerkt, wat een echte historicus in voetnoten en appendix ondergebracht zou hebben.

Levensberichten

Frederik Christiaan Ludolph Bosman **Kuilsrivier 17 Mei 1898 - Pretoria 25 Mei 1981**

Professor Frederik Christiaan Ludolph Bosman - onder sy vriende as Freddie bekend - was kultuurmens deur en deur: sy entoesiasme en besielende werkkrag, tot met sy dood op 25 Mei 1981, was 'n inspirasie vir sy mede-kultuurbouers en vriende.

Prof. Bosman is op 17 Mei 1898 op Kuilsrivier in die Kaapprovinsie gebore. Ná sy hoërskoolopleiding aan die Suid-Afrikaanse Kollegeschool, studeer hy verder aan die Universiteit van Kaapstad, waar hy agtereenvolgens beide sy B.A.- en M.A.-graad met lof behaal. Intussen (1919-1920 en weer 1921-1922) gee hy ook onderwys. Sedert die einde van 1922, nadat hy die Koningin Victoria-beurs ontvang het, studeer hy aan die Gemeentelike Universiteit van Amsterdam, waar hy in 1928 promoveer op die proefschrift *Drama en Toneel in Suid-Afrika, Deel 1, 1652-1855*. Vanaf 1928 tot 1947 was prof. Bosman lektor aan die Universiteit van Kaapstad, waar hy aanvanklik Afrikaans en Nederlands, en later ook Toneelgeskiedenis gedoseer het.

In 1938 word prof. Bosman lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. In 1939 word prof. Bosman organiseerder van die Kaaplandse Werkgemeenskap, en stel hy ook onder meer die reglement vir die Werkgemeenskappe op. In 1942 is hy benoem tot lid van die Akademiesraad, en ook lid van die Raad van die Fakulteit Taal, Lettere en Kuns. Sy aanstelling in 1948 as eerste voltydse Sekretaris van die Akademie, was die uitvloeisel van sy vurige ywer vir en belangstelling in Akademiesake. 'n Erepenning is dan ook in 1959 aan hom toegeken vir getroue diens aan hierdie liggaam.

Die jare wat prof. Bosman aan die Akademie verbonde was, het gulde geleentheidsgebied vir die ontplooiing van sy inspirerende persoonlikheid: dit was byvoorbeeld op aandrang van prof. Bosman dat die Regering in 1939 genader is met die versoek om fondse beskikbaar te stel vir die finansiering van die Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. R 500 is aanvanklik toegestaan, totdat dit later, toe prof. Bosman Sekretaris van die Akademie geword het, verhoog is na R 1000.

Bygestaan deur prof. T.H. le Roux en prof. P.J. Nienaber, verkry prof. Bosman ook die nodige finansiële steun van die Afrikaanse Persfondsraad vir die publikasie van die Hertzog-Annale. Sedert prof. Bosman in

1948 as redaksiesekretaris van die Tydskrif vir Wetenskap en Kuns aangestel is, het dié blad gegroei tot die prestige-tydskrif wat dit vandag is.

Prof. Bosman se bydrae tot die ontwikkeling en uitbouing van die Akademie enersyds, en die Suid-Afrikaanse kultuur andersyds, was fenomenaal. Toe die nuwe Akademiewapen byvoorbeeld in 1946 ingestel is, het prof. Bosman die slagspreuk 'Kennis en Skoonheid' ontwerp, 'n voorstel wat onmiddellik deur die Raad aanvaar is. Ook die titel Tegnikon vir die tydskrif van die natuur- en wiskundige wetenskappe, is deur hom geskep.

Prof. Bosman het hom voortdurend daarvoor beywer om die inwerking van die Akademie nie beperk te laat bly tot sy onmiddellike invloedseer nie, maar om dit ook na buite uit te dra. Met die totstandkoming van die Kultuurverdrag tussen Nederland en Suid-Afrika, het hy veral gesorg dat die Akademie homself laat geld by die opstel van die verskeie bepalings, en dat hulle ook die blywende reg verkry het om die helfte van die lede van die Kommissie van Toepassing en Advies in Suid-Afrika te benoem. Hieruit het onder meer die gebruik ontwikkel om besoekende Nederlandse akademici onder hierdie Kultuurverdrag, in die Engelenburghuis te ontvang, 'n plegtigheid wat sekerlik veel bygedra het tot die erkenning van die Akademie as prestigeliggaam in Suid-Afrika.

Sedert 1948 was prof. Bosman sekretaris van die Kuratorium van die Engelenburghuis, tot 1954 ex officio as Akademiese sekretaris, sedertdien benoem deur die Minister en gekies deur die Kuratorium. Veel is gedurende hierdie tydperk gedoen om onder meer die gebou te vergroot en op te knap.

Prof. Bosman het altyd 'n besondere belangstelling gehad vir werk van kulturele aard, veral wat betref die Afrikaanse taal en kultuur. So het hy byvoorbeeld vanaf 1938 tot 1952 op keurkommissies vir die Hertzogprys vir Drama gedien, en het hy in 1969 die proefskrif van wyle dr. L.W.B. Binge, *Ontwikkeling van die Afrikaanse Toneel, 1832-1950*, versorg. In 1972 help hy dr. Thelma Gutsche om die nodige finansiële middele te kry om haar gesaghebbende werk, *The History and Social Significance of Motion Pictures in South Africa, 1895-1940*, gepubliseer te kry. Op daadwerklike wyse help hy baanbrekende tentoonstellings vir Fanie Eloff en Coert Steynberg reël, en verseker op hierdie wyse erkenning vir die werk van hierdie twee Suid-Afrikaanse kunstenaars. In 1979, tydens die inwyding van die F.C.L.-Bosman-navorsingsentrum vir Drama

en Toneel in die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum in Bloemfontein, het dr. Coert Steynberg 'n borsbeeld (deur hom) van prof. Bosman aan hom oorhandig vir die kamer.

Die Suid-Afrikaanse toneel was altyd 'n besondere belangstelling by prof. Bosman. Die omvangryke versameling boeke, dokumente en koerant- en tydskrifartikels wat prof. Bosman in 1979 aan die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en Navorsingsentrum bemaak het, lewer 'n tastbare bewys van die liefde, ywer en toewyding waarmee hy op hierdie besondere gebied gearbei het. Hierdie versameling is die grootste van sy soort in Suid-Afrika en sluit onder meer in toneelstukke (in velerlei tale), Nederlandse jaarboeke uit die neëntiende eeu (hoofsaaklik die oorspronklike biblioteek en argief van die Rederykerskamer Aurora in Kaapstad), programme van opvoerings, oorgeskrewe koerantartikels en -berigte wat verband hou met die Suid-Afrikaanse toneelgeskiedenis, asook duisende uitknipsels uit koerante.

In 1950 ontvang prof. Bosman 'n toekenning van die (destydse) Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing, en besoek hy Amerika, waar hy 'n studie maak van die toneelopleiding en -praktyk aan die Amerikaanse universiteite, asook hul beoefening van kinder- en amateurtoneel. In Suid-Afrika het prof. Bosman telkens, weer opgetree as beoordelaar vir dramawedstryde, en het hy talle tydskrifartikels die lig laat sien. Hy was ook sedert die stigting in 1948 van die Raad van Beheer van die Nasionale Toneelorganisasie, totdat hierdie liggaam in 1962 ontbind is. Daarná dien hy in die Transvaalse Raad vir Uitvoerende Kunste.

Prof. Bosman was steeds geïnteresseerd in die Afrikaanse kultuur en het 'n geweldige bydrae tot die kultuurlewe van sy tyd gelewer. As student was hy byvoorbeeld reeds medestigter van die ATKV aan die Kaapstadse Universiteit. Talle artikels van kultuurhistoriese aard het gereeld in Die Huisgenoot, Ons Eie Boek en die Tydskrif vir Wetenskap en Kuns verskyn, terwyl hy ook meegehelp het aan die uitbouing van Lantern, 'n daadwerklike bewys van sy liefde vir en intense belangstelling in die beeldende kunste.

Daar is haas geen kultuurorganisasie waarin prof. Bosman nie in een of ander stadium van sy leeftyd gedien het nie. In Kaapstad was hy onder meer ere-ondervoorsitter van die Afrikaanse Eisteddford en die Kaapstadse Afrikaanse Toneelvereniging; verder was hy lid van die Hugenate-Gedenkfeeskomitee en bestuurslid van die Patriotvereniging vir Ou Afrikaanse Tekste. Hy was lid van die Maatskappy der Nederlandse Letter-

kunde, voorsitter van die Musiekkomitee van TRUK en in 1953 stigter van die Suid-Afrikaanse Musiekraad. Ook was hy lid van die Raad van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum, en lid van die Kommissie vir Beeldende Kunste. As lid van die Akademie kon prof. Bosman steeds staatmaak op die hartlike en heelhartige samewerking, nie net van die kant van die Regering nie, maar ook van organisasies soor die FAK, die Suid-Afrikaanse Kunsverenigings en die Departement van Nasionale Opvoeding.

In 1968 is prof. Bosman paslikerwyse geëer deur benoem te word tot ere-professor in die Departement Dramatologie aan die Universiteit van Pretoria, 'n sigbare erkenning van sy bydrae en betekenis op die gebied van die Suid-Afrikaanse toneel. Ook die Universiteit van die Oranje-Vrystaat het in Maart 1979 'n ere-doktoraat in die Lettere aan prof. Bosman toegeken.

Prof. Bosman is op 25 Mei 1981 in Pretoria oorlede. Dit was 'n leeftyd waarin hy veel bereik het, vir baie nuwe dinge die pad óópgemaak het, en steeds, met sy entoesiasme, besielier was vir diegene wat hom kon ken. Dr. Coert Steynberg het hom 'n 'simpatieke denker en soekende gees' genoem. 'n Mens sou kon byvoeg: 'n hartlike méns, en 'n kultuurvriend wie se gelyke jy nie altyd bevoorreg is om te ken nie.

P.J. NIENABER

Voornaamste geskriften

Drama en toneel in Suid-Afrika, Deel I, 1652-1855. Kaapstad en Pretoria, 1928.

Hollandse joernaliste in Kaapstad, gedurende die 19de eeu (met A. Dreyer, Lewenssketse van Hollandse joernaliste in Kaapland). Kaapstad, 1930.

Pluksels. Kaapstad en Pretoria, 1932.

Bedriegers, Di, Magrita Prinslo an ander Afrikaanse dramas en samesprake tot 1900. (Red.) Johannesburg, 1942 (Uitgawe van die Patriotvereniging, 15).

Vier uitgesoekte eenbedrywe. Johannesburg, 1949 (met Jaco van der Merwe).

Hollandse en Engelse toneel in Suid-Afrika 1800 tot vandag, en Die Afrikaanse drama. Pretoria, 1951 (ook afsonderlik in Engels).

Die Afrikaanse drama in P.J. Nienaber, *Perspektief en Profiel.* Johannesburg, 1951.

De Nieuwe Ridderorde of De Temperantisten, 1832, door C.E. Boniface. Tekstuitgawe met toeligting van oudste gepubliseerde drama in Suid-Afrika. 1954 (Patriotreeks, 12).

Hermannus Josephus Hubertus van Buchem **Delft 30 september 1901 - Beek 17 februari 1977**

Op 17 februari 1977 overleed in het verpleeghuis Kalorama te Beek bij Nijmegen dr. H.J.H. van Buchem, na een lange ziekte toch nog onverwacht. Met hem ging een oudheidkundige heen die niet alleen op een langdurige staat van dienst in het Nijmeegse openbare leven kon bogen, maar die bovendien evenzeer bekend stond om de innemende wijze waarop hij mensen tegemoet trad als om de zorgvuldigheid waarmee hij vervulde wat hij als zijn plichten beschouwde, terwijl hij dit alles deed met de onopvallende bescheidenheid van een man die geneigd is zich in de eerste plaats in dienst van anderen te stellen. Zo tonen hem de fotoportretten: rustig gezeten bij zijn klassieke boeken, of in weloverwogen beschouwing verzonken van een archeologisch voorwerp dat zijn belangstelling had. Eenvoud en ernst kenmerkten hem in hoge mate. Jonge archeologen in wie hij wat zag trad hij met collegiale vriendelijkheid tegemoet, altijd bereid tot helpen en tot het geven van adviezen. Niet zozeer grote, imponerende objecten hadden zijn voortdurende aandacht als wel juist de kleine, in schijn onaanzienlijke dingen. Hij zag het belang daarvan in. Deze combinatie van sympathieke en kostbare eigenschappen maakt dat Van Buchem in de grote kring van familie, vrienden en vakgenoten zo diep betreurd is. Men zal zijn rustige, vriendelijke glimlach niet licht vergeten.

Hermanus Josephus Hubertus van Buchem is op 30 september 1901 te Delft geboren, als zoon van Gerard Joannes van Buchem en Louise van Gemert. Zijn vader was aldaar als hoofd van een school werkzaam tot 1903, toen hij namelijk benoemd werd tot directeur van de Rijkskweekschool te Maastricht. In deze laatste stad zou hij in 1925 komen te overlijden, pas in 1944 gevolgd door zijn echtgenote. Zij waren ouders van een grote schaar kinderen, van wie er later twee classicus zouden worden, terwijl een derde medicijnen is gaan studeren en als arts werkzaam is geweest.

Prof. dr. L.J. Rogier heeft in 1966 een kort onderzoek naar Van Buchems voorgeslacht gepubliceerd. Daaruit blijkt dat de grootvader Frans van Buchem te Haarlem een winkel heeft gedreven. Diens vader weer was een makelaar te Amsterdam, en nog een generatie verder terug ko-

men wij uit bij Franz Stephan van Buchem, in 1769 geboren te Keulen en later naar Nederland geëmigreerd. Het katholieke geslacht stamt dus oorspronkelijk uit West-Duitsland. Dat er ook priesters uit voort zijn gekomen wekt natuurlijk geen verbazing. Zo trad ook de andere classicus Van Buchem - Joannes Stephanus, die twee jaar ouder was dan zijn broer Herman - in de SJ in, waarna hij vele jaren als leraar te Nijmegen en Groningen werkzaam is geweest.

Herman van Buchem heeft te Maastricht in 1919 het eindexamen gymnasium alpha behaald. Daarna heeft hij te Leiden klassieke letteren gestudeerd. Reeds van 1921 tot 1922 was hij praeses van de Leidse katholieke studentenvereniging Sanctus Augustinus, terwijl hij daarnaast, zoals in die tijd gebruikelijk, lid was van het klassieke vakdispuut c.n. M.F. In het kwartet Piep en Kras speelde hij cello. Van Buchem vertoonde namelijk die samengesteldheid van talenten die wij bij classici dikwijls tegenkomen: hij verenigde muzikaliteit met literaire begaafdheid en voelde zich als zodanig vooral thuis tussen niet opvallende liefhebbers van letterkunde en oude muziek.

Op 17 december 1926 legde hij te Leiden het doctoraalexamen oude talen af en hiermee kwam een einde aan de onder meer bij Bolland, Hartman en Muller gevolgde colleges. In het daaropvolgende jaar trad hij op 23 april in het huwelijk met de Leidse neerlandica Adriana van Willige, die op dat ogenblik haar candidaatsexamen had afgelegd.

Intussen had Van Buchem door bemiddeling van de inspecteur der gymnasia dr. C.J. Vinkesteyn een benoeming tot leraar aan de katholieke lycea te Roosendaal kunnen aanvaarden, een betrekking die hij tot 1929 zou blijven vervullen. Tijdens het eerste eindexamen van zijn adepten trachtte de geëngageerde classicus Groeneboom hem er toe te bewegen een proefschrift over de *Prometheus* en de auteur daarvan te schrijven. Van Buchem is later echter op een archeologisch proefschrift gepromoveerd.

Van 1929 tot 1931 was hij nog leraar aan het Bonifatius Lyceum te Utrecht - destijds de enige gemengde katholieke school in die stad -, maar van 1931 af doceerde hij definitief te Nijmegen. Tot 1938 onderwees hij daar klassieke talen aan het St. Canisius College. Intussen was hij begonnen aan een dissertatie over de fibulae (Romeinse mantelspelden) van Nijmegen. Tengevolge van een ongelukkig rooster kon hij daar toen helaas niet zo gestadig aan blijven voortwerken als hij eigenlijk wel wilde. Van 1938 tot 1949 doceerde hij aan het Stedelijk Gymnasium.

Deze laatste periode is echter door de oorlogshandelingen en wat daar aan voorafging en op volgde een onrustige tijd vol belemmeringen voor hem geweest. Van Buchem was reserve-luitenant en werd soms voor herhalingsoefeningen opgeroepen. Zo werd hij in 1938 ook enkele weken te Vriezenveen gemobiliseerd, om nog maar te zwijgen van de lange periode van 8 april 1939 tot 10 mei 1940, toen hij in Ootmarsum gelegerd lag. Op die laatste dag, de fatale datum van de Duitse inval, werd hij tot overmaat van ramp onmiddellijk Duits krijgsgevangene. Gelukkig echter kon hij na een maand alweer naar Nederland terugkeren. Het mag een respect afdwingende prestatie genoemd worden dat dit alles niet verhinderde dat Van Buchem op 7 juli 1941 te Nijmegen kon promoveren, met prof. dr. F.J.M. de Waele als promotor, op de dissertatie *De Fibulae van Nijmegen*: een catalogus van de mantelspelden in de verzamelingen van het Rijksmuseum G.M. Kam.

De vele positieve eigenschappen die uit zijn curriculum vitae tot op dat ogenblik waren gebleken, maakten Van Buchem bij uitstek geschikt om in dit Nijmeegse museum in 1949 als directeur dr. J.H. Holwerda op te volgen.

Van Buchem had intussen een moeilijke tijd achter de rug, zoals vele van zijn landgenoten. Over de oorlogsjaren valt niet veel mee te delen. Hij wist deze sombere periode enige glans te verlenen door zijn oude liefde, de muziek, weer intensief te dienen. Zo musiceerde hij in een kwartet samen met Erna Spoorenberg en met de classicus Schwartz. Na de bevrijding van Nijmegen in september 1944 werd hij echter tot april 1945 Chef Voorlichting, en als zodanig had hij onder meer tot taak het verzamelen van stemmingsgegevens die ongeveer tweemaal per week in rapporten aan de militaire commissarissen werden vastgelegd. Hij werd geacht informatie te verschaffen over de ontwikkelingen op het gebied van politiek en vakbeweging. Dagelijks moest hij zich van zijn huis aan de Groesbeekse weg naar zijn kantoor begeven, een onderneming die door de beschieting van Nijmegen niet bepaald van gevaren ontbloot was. Tot 18 augustus 1945 was hij vervolgens nog te Fontainebleau en te Brussel gestationeerd, in verband met de repatriëring van krijgsgevangenen. Men kan slechts gissen hoe de classicus Van Buchem op dit alles gereageerd heeft. Zeker is echter dat hij zich van deze uiteenlopende taken gekweten heeft met zijn welhaast spreekwoordelijke hulpvaardigheid en geduld. Hij was er de man niet naar zich ooit te beklagen over wat zich als noodzakelijk en onvermijdelijk opdrong. Toch moet het

hem wel eens moeilijk gevallen zijn.

Zijn benoeming tot directeur - voor halve dagen - van het Museum G.M. Kam maakte het hem niet mogelijk langer aan het Stedelijk Gymnasium van Nijmegen verbonden te blijven, wegens onoplosbare roosterproblemen. Zo keerde hij van 1949 tot 1962 terug tot het Canisius College, in een gedeeltelijke functie die hij kon combineren met zijn halve directoraat, waarna een volledige betrekking tot 1966 zijn carrière als leraar besloot. Zijn taak in het Museum Kam had Van Buchem gedurende die laatste vier jaren reeds neergelegd.

In deze naoorlogse jaren heeft Van Buchem veel voor het op zichzelf ook aantrekkelijke museum gedaan, en men heeft hem zelfs wel 'de tweede stichter' willen noemen. Hij heeft, zo schrijft bij voorbeeld Rogier, 'de collectie niet alleen weten te verrijken met objecten van hoge archeologische en esthetische waarde, maar de inrichting bovendien met een gelukkige hand gereorganiseerd naar moderne museumtechnische begrippen. Daardoor - en door van zijn hand of onder zijn auspiciën verschenen publicaties - heeft hij de kennis van 'Romeins Nijmegen' in ruime kring verbreid en de archeologie nader tot het publiek gebracht.'

Van Buchem heeft dit vooral gedaan door in 1950 het initiatief te nemen tot het heroprichten van de Nijmeegse historische vereniging Numaga, die tijdens de bezetting uiteraard zoals zovele verenigingen geen betekenis meer had. In de directeurskamer van het museum werden met in de geschiedenis van de aloude stad belangstellenden die gesprekken gevoerd, die tenslotte op 21 mei 1954 tot de herleving van de kring hebben geleid. Van dat ogenblik af is ook regelmatig het gelijknamige tijdschrift Numaga verschenen, waarin Van Buchem de rubriek 'Romeins Nijmegen' leidde. Velen heeft hij weten te bewegen tot het schrijven van speciale artikelen. Talrijk ook zijn echter zijn eigen bijdragen geweest, en uit deze publicaties blijkt vooral dat hij tot aan zijn levenseinde toe zich voor de mantelspelden is blijven interesseren, waarover hij langzamerhand een imponerende kennis had vergaard. Deze studies zullen, evenals andere artikelen, zonder twijfel van blijvend belang blijken te zijn. Van Buchem was in sterke mate de ziel van het tijdschrift. Voor dit alles is hem op 22 december 1966 toen hij 65 jaar werd een zeer verdiende hulde gebracht, in de vorm van een geheel aan hem gewijd nummer met de welsprekende opdracht: 'Hermano Josepho Huberto van Buchem erudito antiquitatum Noviomagensium indagatori atque impigro Numagae redivivae procreatori XIII lustris pridie kalendas octobres anno do-

mini MCMLXVI feliciter peractis haec miscellanea archeologica ab amicis collegisque conscripta laetum gratumque dedicavit moderamen Numagae.' Een tekst die hem met dankbaarheid en voldoening moet hebben vervuld. En dit wel zeer terecht.

Ook bij zijn heengaan in 1977 heeft Numaga hem eerbiedig herdacht. In een der afleveringen van dat jaar (24:1, d.d. maart 1977, p.1-4) heeft dr. J.M.G. Brinkhoff zijn bijzondere verdiensten nogmaals gereleveerd. Naar een aldaar bovendien toegevoegde, voor zover mij bekend complete, bibliografie (p.5-6) moge hier verwezen werden. Van Buchem, die in deze vereniging bovendien het vice-voorzitterschap bekleedde, van 1962 af gecombineerd met het penningmeesterschap, was in 1968 tot erelid benoemd. Ook toen hij niet meer in enige openbare functie werkzaam was, bleef hij zijn belangstelling voor de oudheid in het algemeen en voor de Nijmeegse vondsten en monumenten in het bijzonder behouden, zoals de sindsdien nog verschenen bijdragen van zijn hand aantonen.

In zijn laatste levensperiode heeft Van Buchem te strijden gehad met een verslechterende gezondheidstoestand. Hij leidde toen een teruggetrokken leven. Van zijn overlijden werd door velen met diepe verslagenheid kennis genomen. Dat zich onder de tallozen die hem betreurden ook zovele jongeren bevonden getuigt ervan hoe bemind hij in ruime kring was en op hoeveel respect hij altijd heeft kunnen rekenen, al moge hij daar ook allerminst zelf op uit geweest zijn.

Persoonlijk zal ik mij hem altijd blijven herinneren als de hartelijke, tegemoetkomende collega in het vak die hij was. Van Buchem was 25 jaar ouder dan ik, maar liet daar niets van merken. Na mijn eigen promotie was hij een der eersten die op mijn dissertatie reageerde, met de hartverwarmende en voor hem kenmerkende woorden dat hij er allerlei in gevonden had waar hij voor zijn eigen onderzoek iets aan had. Dit was kenmerkend voor hem, en het is het begin geweest van een altijd inspirerende relatie. Zijn gastvrijheid in het Museum Kam blijft voor mij even onvergetelijk. Van zijn eigen met liefde geschreven, nauwkeurige studies valt veel te leren. Ook voor hem geldt daarom het 'scripta manent'. Voor dit alles past slechts dankbaarheid. Dit moge zijn vrouw, in wie hij altijd een grote steun gevonden heeft, troosten voor het onherstelbare verlies dat zij heeft moeten dragen.

F.L. BASTET

Voornaamste geschriften

Voor een bibliografie wordt verwezen naar Numaga 24:1, d.d. maart 1977, p.5-6.

Noten

Geraadpleegde bronnen:

L.J. Rogier, in Numaga 13:4, d.d. december 1966, p.155-160.

J.M.G. Brinkhoff, in Numaga 24:1, d.d. maart 1977, p.1-6.

Voor enige losse aantekeningen, verzameld door A.V.M. Hubrecht, zeg ik deze gaarne mijn dank.

Willem Jan Cornelis Buitendijk **Amsterdam 11 april 1906-Doorn 25 april 1981**

Wim Buitendijk kwam uit een gezin van 'kleine luiden': eenvoudig - de vader, ambtenaar bij de gemeentelijke waterleiding, doorliep in veertig jaar de rangen van schrijver tot buro-chef - en bewust Gereformeerd. Tot zijn dood toe heeft Wim Buitendijk zich voor deze kenmerken niet geschaamd.

In 1924 deed hij eindexamen aan het Gereformeerd Gymnasium te Amsterdam en in hetzelfde jaar liet hij zich als student Nederlands inschrijven aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zijn literaire belangstelling, op het gymnasium sterk beïnvloed door de classicus dr. J. Lakke, werd nog versterkt door de vriendschap met twee klasgenoten van het Gymnasium: Wim Douwes (1902-1933), auteur van *Beschouwingen over Beeldende Kunst*, en Henk Mulder, beter bekend onder zijn auteursnaam Willem Hessels (1909-1949). Zijn wetenschappelijke vorming heeft hij vooral te danken aan de hoogleraren Pos, Van Schelven en Wille.

Als student nam hij de studie Nederlands serieus; bovendien trachtte hij - volgens de toen in protestants-Christelijke kring geldende normen - een verband te leggen tussen Calvinisme en literatuurbeschouwing.

In 1932 deed hij cum laude zijn doctoraal-examen en in hetzelfde jaar werd hij voor een aantal uren Nederlands en Geschiedenis benoemd aan het Willem-Lodewijk-Gymnasium te Groningen.

Daar en toen heb ik hem voor het eerst 'ontmoet', als men de verhouding leraar-leerling zo zou mogen weergeven. Het was in de tijd dat er een grote afstand bestond tussen leraar en leerling, méér gezag dan nù van de kant van de leraar en méér neiging van een aantal kort gehouden jonge blagen - waarvan ik er één was - om dat gezag te doorbreken. Ik heb vier jaar les gehad van de jonge leraar Buitendijk, en pas later heb ik enige notie gekregen van de wijze waarop hij zich in de klas wist te handhaven: niet door zéér autoritair optreden - hij was daar de figuur niet voor - noch door op de populaire grapjassentoer te gaan - daar was hij nog minder de figuur voor - maar door bijzonder goed en serieus zijn lessen voor te bereiden en te geven. Natuurlijk merkten we als leerlingen niet direct, dat er danig gewerkt was aan de voorbereiding van de lessen, maar ongemerkt of onbewust moeten we toch iets ondergaan hebben bij zijn methode: ik kan me hem in die tijd moeilijk anders voorstellen, dan

achter de lessenaar, met notities en secundaire literatuur bij het schoolboek. En zo is het gedurende zijn lange leraarsloopbaan gebeven, zoals latere leerlingen getuigden.

Naast zijn werk voor de school en het voorbereiden van zijn dissertatie, vond hij tijd om zich met problemen van Christelijk onderwijs en literatuurbeschouwing bezig te houden in artikelen in het Weekblad van leraren bij het Christelijk VHMO, in De Reformatie, het Pedagogisch tijdschrift voor het Chr. onderwijs, De Werkplaats en elders.

In de dertiger jaren toonde hij zich nadrukkelijk voorstander van de nieuwe spelling, de spelling Marchant; daarin week hij af van de Calvinistische lijn van verzet tegen spellingvereenvoudiging: hij zou later vaker van die Calvinistische lijn afwijken!

In 1936 trouwde hij met Diet Mulder, een dochter van een collega; hij had toen overigens aan het gymnasium nog steeds niet een volledige betrekking; die kwam echter al spoedig, toen hij een aantal uren aan de groeiende Chr. HBS in Groningen kon geven. In de oorlogsjaren kwam hij volledig aan die HBS.

In 1942 promoveerde hij cum laude aan de VU op het proefschrift *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie*.

In de donkere oorlogsjaren 1943, 1944 zat ik niet ver van zijn huis ondergedoken in Groningen; ik probeerde iets aan mijn studie te doen, maar zonder enig contact met wie dan ook, viel dat niet mee: het was de tijd dat Schönfeld en middel nederlandse tekstverklaring en grammatica nog centraal stonden in het prekandidaatsprogramma. Mijn gastheer en gastvrouw van mijn onderduikadres opperden de mogelijkheid van contact met Wim Buitendijk en al spoedig werd éénmaal per week de kamer ontruimd om hem te ontvangen; hij las met mij *Van den vos Reinaerde*, behandelde verschillende stukken uit Schönfeld, attendeerde mij op wat toen moderne literatuur was: Elsschot, Gilliams, Bordewijk. Toen ik op een donkere avond in 1944 bij Overdiep thuis tentamen mocht doen, wist ik dat het goed zou gaan na zo'n voorbereiding...

Ik vond het jammer dat hij vrij vlak ná de bevrijding naar Amsterdam verhuisde; hij werd leraar aan de Christelijke HBS aan de Moreelsestraat; misschien voelde hij zich in Amsterdam meer thuis dan in Groningen.

Vanaf die tijd tot 1966 heb ik weinig contact met Wim gehad, al las ik vaak zijn naam onder veel publicaties; een van zijn publicaties heeft in 1947 nog al wat stof doen opwaaien: in februari 1947 verscheen in

het Weekblad van leraren bij het Chr. VHMO van zijn hand een artikel *Doorbraak of afbraak*. Het was in de tijd dat veel Christelijke schoolbesturen geen leraren benoemden die lid waren van de Partij van de Arbeid en vaak ook weigerden deze leraren een vaste benoeming te geven, als ze al enige tijd aan de school werkzaam waren geweest. Wim Buitendijk zag in deze houding van de schoolbesturen het gevaar van gewetensdwang; bovendien zouden vele goede leraren ongewild het Christelijk onderwijs moeten verlaten: dat zou leiden tot afbraak van het Christelijk onderwijs. Hij was toen zelf (nog) geen lid van de Partij van de Arbeid.

Ook op sommige andere punten bestreed hij de heersende traditionele opvatting ten aanzien van het Christelijk onderwijs. Daar hij zijn standpunten duidelijk beargumenteerde, verwekte hij veel reacties binnen 'eigen kring', soms welwillende, maar dikwijls werd hem verweten, dat hij 'eigen vaandel ontrouw' geworden was.

Hoe sterk zijn gepreoccupeerd zijn met zaken van kerk en school ook was, zijn wetenschappelijke ambities heeft hij nooit laten varen. Voor dat laatste was echter meer tijd nodig dan hem tot nog toe gegund was; het conrectoraat aan de school eiste veel aandacht. Toen hij een tijd als vervangend rector had gefungeerd, kwam hij tot de overtuiging, dat zijn bestemming niet een leidinggevende functie bij het VHMO zou zijn, omdat die niet viel te combineren met zijn wetenschappelijk werk. Daar hij bovendien liever buiten wilde wonen, vertrok hij in 1954 naar Doorn, waar hij leraar werd aan het in 1950 opgerichte Christelijk Streeklyceum. Op zijn initiatief kreeg de school later de naam Revius-Lyceum; hij heeft er tot zijn pensionering in 1971 les gegeven, gewaardeerd door collega's en door leerlingen, aan wie hij zijn taal- en letterkundige kennis niet onthield, wat zeker op velen inspirerend gewerkt heeft.

Vanaf de tijd dat hij in Doorn woonde, begonnen zijn publicaties geleidelijk aan meer te liggen op het vakgebied van de Nederlandse letterkunde, met het accent op de letterkunde van de Renaissance.

Hij werd een bekend recensent in de vakbladen, verzorgde bijna tachtig lemmata in de *Moderne encyclopedie der wereldliteratuur* (waaronder een zeer gedegen en uitgebreid artikel over Vondel), hield lezingen en schreef artikelen over literatuuronderwijs, over de Renaissance en over moderne literatuur. Zijn in 1962 in het tijdschrift *Wending* gepubliceerd opstel *Verraad en verlies in het werk van Anna Blaman* betekende weer een doorbraak binnen de kring van aanhangers van een calvinistische literatuurbeschouwing.

In 1966 zocht ik als redacteur van het Klassiek Letterkundig Pantheon na zo veel jaren weer contact met Wim Buitendijk, een contact dat blijvend zou zijn: hij verzorgde een aantal Pantheon-deeltjes (Revius, Da Costa) en hield mij op de hoogte van zijn literaire beslommeringen; en dat waren er vele, met als omvangrijkste resultaat wel zijn monumentale uitgave van *Jan Vos Tooneelwerken* (1975), in regeringsopdracht geschreven. Een tweede regeringsopdracht, een biografie van Onno Zwier van Haren, is helaas niet meer uitgevoerd; wèl vonden wij in zijn nalatenschap een deel van het niet-voltooid werk.

Hij heeft acht jaar volop genoten van zijn pensioen en toonde steeds een grote werkkraft, maar in 1978 werd zijn gezondheid minder: het bleek leukemie te zijn, een ziekte die hem de laatste jaren van zijn leven tot steeds minder arbeid bekwaam maakte.

Op 1 mei 1981 werd hij te Doorn begraven onder grote belangstelling van vrienden, vakgenoten en vooral ook van de zijde van het Reviuslyceum, de school waar hij door collega's en leerlingen zeer gewaardeerd was.

Lezend in de knipsels, overdrukken, lezingen, besprekingen, kritieken op zijn werk, die we keurig geordend in zijn buro aantreffen, na de gesprekken, die ik met Diet, zijn vrouw, heb gehad, ga ik hem beter begrijpen: een calvinist, die niet aarzelde om traditionele opvattingen te doorbreken, die ook zijn eigen opvattingen corrigeerde, wijzigde en daar eerlijk voor uitkwam: een vóórbeeldig calvinist.

W.A. ORNÉE

Voornaamste geschriften

Bij het samenstellen van deze lijst is dankbaar gebruik gemaakt van een door mevrouw T.L. ter Meer aan de VU te Amsterdam gemaakte bibliografie.

Een Calvinistisch liedboek in *De Werkplaats* 1 (1936), p.73-76.

Het Geuzenlied als volkslied in *De Werkplaats* 1 (1936), p.131-135.

De dichter van het Wilhelmus in *De Nieuwe Taalgids* 33 (1939), p.241-50.

Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie. Groningen enz., 1942 (Diss. VU Amsterdam).

Naar een nieuwe Romantiek in *Bezinning* 1 (1946), p.103-106.

Op de keper beschouwd. Essays. Kampen, 1951.

Het zedelijk en godsdienstig leven van J.J. Starter in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 70 (1952), p.105-146.

Zuidnederlandse cultuurinvloeden in Holland sedert de Hervorming in *Streven* 6:1 (1952-53), p.520-33.

Een Anti-Geuzenlied in *Levensen Bijdragen* 43 (1953), p.67-83.

Starter en Amsterdam in *It Beaken* 15 (1953), p.195-210.

Richard Verstegen als verteller en journalist in *De Nieuwe Taalgids* 46 (1953), p.21-30.

Richard Verstegens playsante conterfeytsels en concepten in *De Nieuwe Taalgids* 46 (1953), p.71-79.

Nederlandse strijdzangen uit de 16e en de eerste helft der 17e eeuw. Ingel. en van aant. voorz. door-. Zwolle, 1954 (Klassieken uit de Nederlandse Letterkunde, 2; 2e herz. dr. Culemborg, 1977).

De experimentele dichtkunst in *Bezinning* 11 (1956), p.121-136.

Jeremias de Decker, *Goede Vrijdag ofte Het Lijden Onses Heeren Jesu Christi*. Ingel. en van aant. voorz. door-. Zwolle, 1958 (Zwolse Drukken en Herdrukken, 32; 2e dr. Culemborg, 1978).

Verraad en verlies in het werk van Anna Blaman in *Wending* 17 (1962-63), p.178-196.

Als een goed instrument. Werkelijkheid en mythe ten aanzien van het Oranjehuis. (Studies door) -, J.A. de Jong, e.a. Lochem, 1963.

Is. da Costa, romanticus in de Biedermeiertijd in *Handelingen Nederlands Filologen-Congres* 29 (1966), p.114-115 (herdr. in *Aspecten van het Reveil*, Kampen, 1980).

Jacobus Revius, *Bloemlezing uit de Over-Ysselsche sangen en dichten*. Met inl. en aant. van -. Zutphen, 1968 (Klassiek Letterkundig Pantheon).

Isaac da Costa, *Hagar, De slag bij Nieuwpoort*. Met inl. en aant. door-. Zutphen, 1972 (Klassiek Letterkundig Pantheon 142/144).

Jan Vos, *Toneelwerken*. Uitg., ingel. en van aant. voorz. door -. Assen enz., 1975 (Van Gorcum's Literaire Bibliotheek 28).

Isaac da Costa, *Vijf en twintig jaren. Een lied in 1840*. Naar het hs. uitg. en van aant. voorz. door-. Zutphen, 1977 (Klassiek Letterkundig Pantheon 140).

Willem Philippus Coolhaas
Brielle 2 mei 1899-Bilthoven 12 april 1981

Uit het huwelijk van Johan Herman Coolhaas en Gerardina Elisabeth Meursinge kwamen twee kinderen, een meisje en na zeven jaar een jongen, Willem Philippus. Hij werd vooral door zijn moeder gevormd, een cultureel gevoelige vrouw die dol was op reizen. Coolhaas groeide op in Leeuwarden, waar zijn vader rijksontvanger was. Hij bezocht er van 1912 tot 1917 de Rijks-HBS en aangezien hij van jongsaf naar het voorbeeld van zijn vader belangstelling voor geschiedenis had opgevat, lokte een universitaire studie Nederlands met geschiedenis hem aan. Evenwel moest daartoe eerst het staatsexamen gymnasium afgelegd worden. Coolhaas' vader kon een dergelijke lange opleiding niet bekostigen, omdat hij een groot deel van zijn kapitaaltje had belegd in Russische obligaties die praktisch waardeloos geworden waren. De romantische kanten van de Indische bestuursdienst, zoals afwisselend werk in een vreemd land onder vreemde mensen, het ideaal Indië te ontwikkelen, spoedig zelf verantwoordelijkheid te mogen dragen, spraken de jongeman Coolhaas aan. Zo schreef hij zich in 1917 in voor het vergelijkend examen kandidaat Indisch ambtenaar dat aan de Leidse universiteit toegang gaf tot de driejarige opleiding voor de Indische Administratieve Dienst, waaraan een toelage was verbonden. Hij slaagde als nummer twee, volgde onder andere colleges bij Blok en Huizinga en legde in 1920 als nummer één het eindexamen af. Liever had Coolhaas nu de studie als universitair student vervolgd, maar de wijziging van het Academisch Statuut die dat mogelijk moest maken, had nog niet haar beslag gekregen en zo vertrok hij, eenentwintig jaar oud, in januari 1921 naar Indië als aankomend ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur, het zogenaamde BB.

Coolhaas begon zijn carrière als administratief ambtenaar in het gewest Ternate en Onderhorigheden. Ruim een halve eeuw later zou hij er over schrijven: 'Ik was heel erg jong en heel erg onervaren, maar van goeden wil, en dankzij het onderwijs van zo voortreffelijke professoren als Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven (...) diep doordrongen van de grote verantwoordelijkheid, die ik te dragen zou krijgen.'¹ Maar Coolhaas droeg niet slechts zijn verantwoordelijkheid, hij deed niet uitsluitend bestuurswerk. Op tournee per prauw leerde hij zichzelf Latijn en bestudeerde de tijdschriften en boeken die hem door de firma Nijhoff

in grote kisten regelmatig toegezonden werden. Werk en studie gingen zo steeds samen of wisselden elkaar af; een goede remedie tegen eenzaamheid op posten waar nauwelijks andere Europeanen waren. Zo verbreedde en verdiepte Coolhaas zelfstandig kennis en inzicht.

Hij werkte zeer tot zijn genoegen zes maanden als waarnemend gezaghebber op Tidore en werd toen als controleur overgeplaatst naar de (onder) afdeling Batjan. Hij bestudeerde de geschiedenis van dit gebied en vertaalde een Kroniek van het rijk Batjan. Over de Tidorese maanden en de Batjanse jaren (1922-1925) schreef Coolhaas later met distantie en humor. In retrospectie had hij oog voor de indruk die zijn optreden op Tidore en Batjan toendertijd had gemaakt: 'Ze (Tuan Putri, echtgenote van de sultan van Ternate, een dochter van de sultan van Batjan) vertelde mij onder anderen dat oudere mensen op Tidore en Batjan nog wel over mij praatten, als over een merkwaardig, ietwat irreëel wezen, een soort hobbit: 'een héél jonge controleur, een jongen van een jaar of zestien, maar die het lang niet gek deed'.² Reeds in 1926 schreef Coolhaas in zijn gedegen *Mededeelingen betreffende de onderafdeling Batjan*: 'Bij den Batjanner bespeurde ik van wantrouwen tegen de bedoelingen van het Gouvernement weinig. Men vindt de Europeaan buitennissig en om zijn zich met allerlei zaken bemoeien lastig en bemoeiziek; daarentegen komt men toch al gauw met zijn particuliere belangen en zorgen bij hem. Weet de bestuursambtenaar met de menschen om te gaan, dan komt men met alle mogelijke vragen bij hem.'³ Buitennissig, lastig en bemoeiziek, het werd geschreven in 1926; een merkwaardig, ietwat irreëel wezen, een soort hobbit, het werd geschreven in 1976. De overeenkomst is opmerkelijk: Coolhaas vond zich als bestuurder niet gewichtig, maar hij meende en is blijven menen dat hij in Indië een taak had en dat hij deze goed had vervuld. Immers: de mensen komen met allerlei vragen bij de bestuursambtenaar, dit was in 1926; 'een jongen die het lang niet gek deed', het werd in 1948 met genoegen vernomen uit de mond van een prinses van Batjan en in 1976 met een grapje gememoreerd.

Daar zijn ambtelijke carrière zich vooral voltrok in de Buitengewesten, kwam Coolhaas zeer direkt in contact met de Indonesische cultuur. Hij zag dat de meeste Europeanen in Indië slechts huisbedienden, lager kantoorpersoneel, boodschappenlopers en venters ontmoetten en hij betreurde dat, immers onbekend maakt onbemind. Toch kan niet gezegd worden dat Coolhaas zelf de Indonesische cultuur heeft bemind - hij was daarvoor te gevoelig voor de Europese cultuur -, maar wel dat hij

er door geboeid was. Daarmee samen ging begrip voor de vreemdheid van het Nederlandse bestuur voor de Indonesiër. Weliswaar was Coolhaas ervan overtuigd dat de Pax Neerlandica in de twintigste eeuw in de Buitengewesten een einde had gemaakt aan anarchie en ontwikkeling en vooruitgang had gebracht, maar het bleef naar zijn gevoelen een vrede van vreemden. Hij begreep dat het, in het bijzonder voor de nog jonge Indonesische intellectuelen, moeilijk te verdragen was dat de eerste plaatsen door Europeanen werden ingenomen. In een boeiend artikel *Ontstaan en groei* (1956) hield hij zijn mede oud-bestuursambtenaren voor dat het BB te gauw geneigd was geweest in de Indonesische politicus een strever te zien, een stoker ten eigen bate; een zekere blindheid voor echt enthousiasme bij Indonesische intellectuelen voor een grote zaak was het bestuur niet vreemd. Deze gevoeligheid voor Indonesische gevoelens deed niets af aan de overtuiging van Coolhaas dat het BB een miljoenen volk ten zegen was geweest. Maar hij wist ook dat oppositie moest komen om de simpele reden dat het Nederlands gezag vreemd gezag was.

Maar we lopen vooruit. Coolhaas heeft als bestuursambtenaar in het veld weinig te maken gehad met Indonesisch nationalisme. Hij was vooral wat we nu ontwikkelingswerker zouden noemen. Na Batjan als controleur van Semarang (1925/26) en vooral op Flores als controleur van Manggarai (1926/27). Daar voerde hij preventieve maatregelen tegen de mijnwormziekte (ankylostomiasis) door, bevorderde er paardefok, had er in zijn ressort de supervisie over de aanleg van de weg van west naar oost over Flores. Manggarai heeft voor Coolhaas veel betekend; hij genoot er van het prachtige bergland, van het vele tourneren, van het belangrijke werk dat hij er kon doen. In de jaren daarna, van 1928 tot 1934 op Sumatra, kwam hij minder uit de voeten. Hij diende er als controleur van Angkola en Sipirok in Zuid-Tapanuli (1928-1930), van Boven-Langkat (1930-1931), van Boven- zowel als Beneden-Langkat (1931-1933), en tenslotte van Padang en Bedagai (1933-1934). Er was veel meer kantoorwerk te doen dan op Flores, de tournees konden maar kort zijn en de contacten met de bevolking bleven daardoor vluchtig. Coolhaas ervoer dat als een gemis; het ambtelijke werk als voorzitter van de lokale raad van Angkola en Sipirok, als voorzitter van de gemeenteraad van Bindjai (Boven-Langkat) en van Tebing Tinggi (Padang en Bedagai) had niet erg zijn hart. Vooral in Langkat had hij het gevoel dat hij door het geknoei van de Maleise hoofden weinig voor de bevol-

king kon uitrichten. Het was hem niet onwelkom dat hij in 1934 weer aan verlof toe was. Nu kon hij een lang gekoesterde wens vervullen: het vervolgen van de studie, waar het tijdens het eerste verlof van 1927/28 niet van was gekomen, omdat het gouvernement wegens gebrek aan ambtenaren het hem eerder toegezegde studieverlof had moeten intrekken.

In 1934 liet Coolhaas zich te Utrecht als student inschrijven, niet omdat hij het oneens was met het 'ethische' Leiden, maar deels omdat zijn oom, grootvader en overgrootvader daar gestudeerd hadden, deels omdat hij de andere zijde ook weleens wilde horen. In juni 1936 legde hij het doctoraal examen Indologie economisch-staatsrechtelijke richting af; zijn hoofdvak was staatsrecht, zijn keuzevak, geheel in zijn lijn, koloniale geschiedenis. Reeds op 12 oktober 1936 verdedigde hij met als promotor Gerretson zijn proefschrift *Het Regeerings Reglement van 1827. Het werk van 1818 aan de ervaring getoetst*, waarmee hij de graad van doctor in de Letteren en Wijsbegeerte behaalde. Later noemde Coolhaas zijn dissertatie een heel droog boek, eigenlijk een bronnenpublicatie.⁴ Bij nalezing valt dat erg mee. Het beschrijvende gedeelte, 106 pagina's, bevat rake typering van personen die van 1818 tot 1827 in het Indisch beleid een rol speelden: Falck, Du Bus de Gisignies, Baud, om enkele groten met ook zeer menselijke trekken te noemen. Mogelijk heeft het snel moeten werken en het ordenen van de vele adviezen die tenslotte tot het reglement van 1827 leidden, Coolhaas tot het later uitgesproken inzicht gebracht dat archiefonderzoek een historicus kan trainen voor een ambtelijke baan, waarin het nodig is uit vele stukken snel de grote lijnen te halen.

Van 1937 tot 1939 was Coolhaas weer in Indië, nu te Batavia, waar hij als gekozen lid het BB in de Volksraad vertegenwoordigde en als assistent-resident ter beschikking van de Directeur van het BB verschillend werk deed. Het waren geen gelukkige jaren. Coolhaas hield niet van, zoals hij het later uitdrukte 'de lucht van kantoren en kantoormensen', hij was liever te voet, te paard of per prauw op tournee onder het Indonesische volk.⁵ Bovendien werd hij, als vrijgezel vrij eenzaam, na dertien jaar bestuursdienst en twee jaar intensieve studie op zichzelf teruggeworpen in een zoeken naar eigen identiteit. In februari 1939 vroeg hij één jaar verlof buiten bezwaar van den lande en in november van hetzelfde jaar eervol ontslag. Naar Nederland teruggekeerd koos hij duidelijk voor studie en verdieping. Geschiedenis had hem nimmer losgelaten;

bewust ging hij er zich nu geheel aan wijden.

In de oorlogsjaren schreef Coolhaas verscheidene artikelen over de koloniale geschiedenis, de Nederlandse, zowel als de buitenlandse, en in opdracht van het Koloniaal Instituut te Amsterdam een boek over de Nederlandse activiteiten in Indië.⁶ Tevens werd in deze jaren met de bewerking van de twee laatste banden van de briefwisseling van Jan Pieterszoon Coen de basis gelegd voor diepgaande kennis van de geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Wegens papiergebrek verschenen deze delen pas in 1952 en 1953. De bestudering van het verleden gaf Coolhaas rust en voldoening. In 1943 werden deze jaren van heroriëntatie bekroond door de kennismaking met Elizabeth Catharina Korpershoek. Zij trouwden op 30 december 1944 te 's-Gravenhage. Dit huwelijk, waarin Coolhaas zijn intens plezier in geschiedenis en cultuur met zijn vrouw deelde, vormde de basis voor een volledige ontplooiing.

In Nederland voelde men na de bevrijding dat er in Indië ook op wetenschappelijk en cultureel gebied nog veel te doen was. Eind 1945 werd Coolhaas uitgezonden met het vooruitzicht van een benoeming tot landsarchivaris als deze post vacant zou zijn. Zijn echtgenote volgde hem enige maanden later. In Batavia werd in 1946 een universiteit gesticht; Coolhaas kreeg de buitengewone leerstoel voor de geschiedenis van Indonesië en van de kolonisatie en doceerde in verband met vakatures die nimmer vervuld werden, algemene geschiedenis en inleiding tot de geschiedeniswetenschap. In 1947 werd hij officieel benoemd tot landsarchivaris. Het Koninklijk Bataviaasch Genootschap koos hem in 1948 tot voorzitter van de afdeling geschiedenis, welke hij in 1937 mede had opgericht. In het volgende jaar werd hij lid van de directie van dit genootschap. Bovendien was hij sinds 1949 vertegenwoordiger in Indonesië van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Zo had Coolhaas een centrale plaats in de kleine Nederlandse intellectuele elite in Indonesië. Ook het gouvernement deed nog een beroep op zijn ervaring als bestuurder in het oosten van de archipel door een benoeming tot lid van de grondwetscommissie voor Oost-Indonesië. Maar het lot van Indië rustte niet meer in de hand van Nederland; Indonesië wilde het zelf in handen nemen en werd daarin gesteund door de wereldpolitiek. Eind 1949 werd Nederlands-Indië Indonesië en Coolhaas repatrieerde, nadat hij ter wille van zijn studenten het academisch jaar had uitgediend, in oktober 1950.

Een aanstelling aan het Koninklijk Instituut voor de Tropen, voorheen het Koloniaal Instituut, gaf Coolhaas volop gelegenheid zijn wetenschappelijke arbeid voort te zetten. Onder andere kwam het manuscript gereed voor de uitgave van het eerste deel van de *Generale Missiven*. Uit deze tijd dateren ook de betrekkingen en kritische belangstelling - Coolhaas verdedigde de 'apartheid' nimmer - voor Zuid-Afrika; op verzoek van Van Winter werd hij in 1951 secretaris van de Nederlandse Zuidafrikaanse Vereniging. De erkenning van zijn wetenschappelijke arbeid kwam op 15 maart 1955 met de benoeming, in verschillende opzichten als opvolger van Gerretson, tot buitengewoon hoogleraar in de Geschiedenis der betrekkingen van Nederland (en andere Europese landen) met de overzeese wereld aan de universiteit te Utrecht, welke leerstoel in 1965 tot een ordinariaat werd.

Hoewel Gerretson hem in 1957 naar aanleiding van het artikel *Ontstaan en groei* nog de 'historicus uit en van het Corps' (Binnenlands Bestuur) noemde, ontwikkelde Coolhaas zich meer en meer tot de historicus van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).⁷ Vanaf 1960 verschenen met ijzeren regelmaat de dikke delen *Generale Missiven*, zeven in totaal. Tussendoor bewerkte Coolhaas voor de Linschoten Vereniging twee delen *Pieter van den Broecke in Azië*. Bovendien verschenen er verscheidene artikelen van hem. Coolhaas was geen theoreticus, kwantitatieve informatie over verschijnselen of groepen mensen konden hem niet echt boeien, eerder was hij steeds op zoek naar de handelende mens in het verleden, naar de primaire bronnen van diens doen en denken. Zo vormen bronnenpublicaties en biografische artikelen het hoofdbestanddeel van zijn oeuvre. Toch was Coolhaas niet uitsluitend VOC-specialist. Hij las werken over het hele gebied van de overzeese geschiedenis; de vele boekbesprekingen getuigen daarvan. Koloniaal historici zullen zijn *Critical survey*, het produkt van grote belezenheid, dat de literatuur over de Nederlandse koloniale geschiedenis toegankelijk maakte, blijven gebruiken. Naast deze strikt wetenschappelijke activiteiten had Coolhaas een aangenaam tijdverdrijf: de genealogie. Ook daarin volgde hij het lot van mensen en geslachten door de wisseling der tijden, niet om daar een wetenschap van te maken, hoewel hij het wetenschappelijk belang van de genealogie niet ontkende, maar puur voor het plezier.

Voor vele studenten en voor een groot deel van de docenten aan het Instituut voor Geschiedenis was Coolhaas een enigszins curieus profes-

sor en collega, die in zijn colleges onverwachte wendingen maakte, die niet meedeed aan de sociale 'kout' in de koffiekamer van het instituut. Alle collega's erkenden de grote werkkraft en de deskundigheid van Coolhaas, weinigen begrepen hem als mens. Studenten die meer dan verplichte belangstelling voor de overzeese geschiedenis toonden door voor dit vak een scriptie te schrijven, ontdekten na een tijdje dat Coolhaas ook persoonlijk in hen geïnteresseerd was. De lichte teleurstelling over het geringe contact met de collega's van het instituut, waar ongetwijfeld beide zijden, Coolhaas en collega's, toe bijdroegen, werd voor Coolhaas ruimschoots gecompenseerd door ontmoetingen met collega's in de Senaat.

Was Coolhaas op het instituut minder op zijn gemak, in zijn studeerkamer was hij in zijn element, werkend aan de *Generale Missiven*, aan artikelen en boekbesprekingen. Als secretaris van de Commissie voor Bronnenpublicatie betreffende de Geschiedenis van Nederlands-Indië 1900-1942 controleerde hij vele manuscripten. Met deze activiteiten zorgde hij bijna als enige in Nederland voor voortgang van de koloniale geschiedenis. In die jaren was dit vak in ons land niet zo geliefd, zelfs enigszins besmet. In het buitenland was er wel belangstelling voor en Coolhaas putte daar de hoop uit dat de belangstelling voor dit belangrijke aspect van de Nederlandse geschiedenis in ons land weer zou opleven. Hij heeft tot zijn vreugde nog mogen meemaken dat deze hoop niet ijdel was geweest.

Toen aan Coolhaas per ultimo september 1967 emeritaat als hoogleraar was verleend, veranderde er in zijn dagelijkse bezigheden, behalve dat hij niet meer naar het instituut ging, weinig. Zijn vele wetenschappelijke contacten in het buitenland werden in 1967 bekroond met een benoeming tot corresponderend lid van de Royal Historical Society. Na het emeritaat was er meer gelegenheid voor reizen. Het echtpaar Coolhaas kon zo toekomen aan een intense behoefte zich cultureel en historisch te verrijken. De reizen werden met echte goede oude Baedekers minutieus voorbereid; voor jaren lagen er uitgewerkte reisplannen gereed. In 1977 leek een ernstige ziekte dit rijke leven van studie en reizen te zullen afbreken, maar de juiste medicijnen voor de geconstateerde leukemie maakten, zoals Coolhaas het zelf uitdrukte, uitstel mogelijk. Zo kon in 1979 deel zeven van de *Generale Missiven* verschijnen. Het verzoek van Van der Wal, zijn opvolger in Utrecht, een bijdrage te leveren aan een bundel met herinneringen van oud-bestuursambtenaren

gaf aan Coolhaas het laatste zetje tot het beschrijven van zijn BB-tijd tot het verlof in 1934. Het manuscript daarvan rondde hij af; het wacht op een uitgever. Ook schreef hij nog een overzichtsartikel voor de jubileumbundel *Zuid-Afrika 1881-1981*. Toen was het uitstel verstreken. In de winter van 1981 verslechterde de gezondheid van Coolhaas plotseling ernstig en op 12 april 1981 overleed hij 'na een lang, werkzaam en gelukkig leven tot op het laatst helder van geest en opgewekt.'⁸ Met zijn weduwe treuren wij om hem, maar wij beseffen dat het leven van Coolhaas ons leerde dat inzet voor en liefde tot het werk dat wij mogen doen, ons gelukkig kan maken. Het oude Indië is geschiedenis geworden, aan de universiteit is veel veranderd, aan professor Coolhaas denken we met bewondering en liefde, omdat hij als persoon en als exponent van een periode met veel verandering ons wijsheid schonk.

H.K. S'JACOB

Voornaamste geschriften

Kroniek van het rijk Batjan in Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 63 (1924), p.474-512.

Mededeelingen betreffende de onderafdeling Batjan in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 82 (1926), p.403-484.

Het Regeerings Reglement van 1827. Het werk van 1818 aan de ervaring getoetst. Utrecht, 1936 (Diss. Utrecht).

De bestuurshervorming in de Buitengewesten en het Inlandsch Bestuur in *Gedenkboek Vereeniging van Ambtenaren bij den Inlandschen Bestuursdienst 1928-1938*. Semarang, 1939, p.38-42.

Lord Durham en Canada. Uit de wordingsgeschiedenis van het eerste Dominion in Tijdschrift voor Geschiedenis 56 (1941), p.1-38.

De overgave van Amboina in 1810 (aan de Engelschen) en de executie van kolonel Filz in Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde 1941, R8, deel 3, p.55-94.

Nederland en Nieuw-Zeeland 1824 in *Historia* (Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis) 8 (1942), p.141-144.

Bijdrage tot de kennis van het Manggaraische volk (West-Flores) in Tijdschrift Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 2e serie 59 (1942), p. 148-177, 328-360.

Aanteekeningen en opmerkingen over den zoogenaamden Ambonschen moord in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 101 (1942), p.49-93.

Over de afstamming van het geslacht Coolhaas (Koolhaas) uit den predikant Caspar Jansz. Coolhaes in *De Nederlandsche Leeuw* 60 (1942), kol.172-182.

Coolhaas in *De Nederlandsche Leeuw* 60 (1942), kol.237.

Aanteekeningen over den Britschen adel. Naar aanleiding van de 'Beschouwing' van O.W.D. Wappler in *Historia* (Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis) 9 (1943), p.93-95.

- Wakefield en de kolonisatie van het Vijfde Werelddeel* in *De Gids* 1943, p.67-82, 127-146, 1944, p.137-158.
- Over karakter en daden van J. Pz. Coen* in *Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 7 (1943), p.201-237, 8 (1944), p.60-74.
- Een kind van J. Pz. Coen terechtgebracht* in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 102 (1943), p.572-575.
- Insulinde. Mensch en maatschappij*. Deventer, 1943 (tweede druk 1946).
- Miranda, El Precursor* in *Historia* (Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis) 10 (1944), p.80-83, 111-120.
- De strijd tegen opium en alcohol in Nederlandsch-Indië* in *Mensch en Maatschappij* 20 (1944-1945) p.78-92.
- De constitutie der herwonnen vrijheid*. 's-Gravenhage, 1945.
- Land and people* in W.H. van Helsdingen en H. Hoogenberk (eds.), *Mission interrupted. The Dutch in the East Indies and their work in the xxth century*. Amsterdam, 1945, p.1-19.
- Kolonisatie en agrarische politiek in Algerië* in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 59 (1946), p.289-336.
- Gegevens over Antonio van Diemen* in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 103 (1946), p.469-546.
- Javaansche volksspelen in Onder palmen en waringins*. Geest en godsdienst van Insulinde. Naarden, 1946, p.226-245.
- Een Indisch verslag uit 1631 van de hand van Antonio van Diemen* in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 65 (1947) p.1-237.
- Het Landsarchief te Batavia* in *Historia* (Maandblad voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis) 14 (1949), p.12-23.
- Oud nieuws uit Djambi in Bingkisan Budi*. Een bundel opstellen aan Dr. Philippus Samuel van Ronkel. Leiden, 1950, p.71-82.
- Van koloniale geschiedenis en geschiedenis van Indonesië, van historici en taalambtenaren* in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 107 (1951), p.135-160.
- Baud on Raffles* in *Journal Malayan Branch RAS* 24 (1951), p.109-120.
- Some remarks on Mr A.W. Hamilton's 'The first Dutch-Malay vocabulary'* in *Journal Malayan Branch RAS* 24 (1951), p.159-162.
- Indische prinsen op een Hollandse school in 1621* in *Amstelodanum* 39 (1952), p.41-44.
- East is East, and West is West* in *Sticusa Jaarboek* 1952, p.37-51.
- Die Kaap het baie nuwe vraagstukken geskep* in *Die Huisgenoot* (Van Riebeeck-Feesuitgave) 7 maart 1952, p. 55-57, 121-123.
- Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*, dl. 7. 's-Gravenhage, 1952-1953 (2 banden).
- De Verenigde Oostindische Compagnie* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 6, Utrecht, 1953, p.147-183; *Overzeese geschiedenis 1648-1795* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 8, Utrecht, 1955, p.352-390; *Nederlands-Indië van 1830 tot 1887* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 10, Utrecht, 1955, p.238-252.

Een lastig heerschap tegenover een lastig volk. Pieter Nuyts, extra-ordinaris Raad van Indië, als ambassadeur van de VOC in Japan, in 1627 in Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 69 (1955), p.17-42.

Verloren kansen. Groningen, 1955 (Inaug. rede Utrecht).

Ontstaan en groei in Gedenkboek van de Vereniging van Ambtenaren bij het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië. Utrecht, 1956, p.35-72.

Aanvullingen en verbeteringen op Van Rhede van der Kloot's De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Nederlandsch-Indië (1610-1888) in De Nederlandsche Leeuw 73 (1956), p.339-356, 385-393.

De oud-Gouverneur-Generaal Henrick Brouwer en de oud-Gouverneur Pieter Nuyts over in het oosten te ondernemen ontdekkingsstochten in Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 70 (1956), p.166-179.

Een brief aan Jan Pietersz. Coen teruggevonden in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 112 (1956), p.403-415.

Chronique de l'histoire coloniale: Outre-mer néerlandais in Revue d'histoire des colonies 44 (1957), p.311-448.

In memoriam Frederik Willem Stapel (1879-1957) in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 113 (1957), p.113-121.

Zijn de Gouverneurs-Generaal Van Imhoff en Mossel juist beoordeeld? in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 114 (1958), p.29-54.

De stad in de geschiedenis van Azië (lekepraat) in Dancwerc. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. D. Th. Enklaar. Groningen, 1959, p.19-32.

Das Niederländische Kolonialreich in Historia Mundi 8, (1959), p.395-423.

Richard Hennig en de Indiërs in Historia (Zuid-Afrika) 4 (1959), p.153-160.

Holland, America and Henry Hudson in Higher Education and Research in the Netherlands 3, 2 (1959) p.9-16.

As notícias neerlandesas mais antigas acerca dos Baixos de Pero, dos Banhos e das Chagas in Studia 5 (1960), p.7-19.

De ceremoniestaf van Dr. van Luttermant in Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond 6e serie, 13 (1960), afl.1.

A critical survey of studies on Dutch colonial history. 's-Gravenhage, 1960.

Particuliere briefwisseling tussen J. van den Bosch en D.J. de Eerens 1834-1840. F.C. Gerretson en W. Ph. Coolhaas (eds.). Groningen, 1960 (Werken H.G., derde serie, 83).

Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie I-VII (1610-1725). 's-Gravenhage, 1960-1979 (RGP, gr. serie 104, 112, 125, 134, 150, 159, 164).

Dutch contributions to the historiography of colonial activity in the eighteenth and nineteenth centuries in D.G.E. Hall (ed.), *Historians of South East Asia*. London, 1961, p. 225-234.

Corrigenda op B.H.M. Vlekke, Nusantara in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 118 (1962), p.290-294.

Pieter van den Broecke in Azië (1614-1629). 's-Gravenhage, 1962-1963 (2 dln.; Werken Linschoten Vereeniging, 63, 64).

Inleiding in Wonen in de wijde wereld (Catalogus tentoonstelling Amsterdam

Tropenmuseum, dec. 1963-maart 1964).

Les relations d'outre-mer et la composition du peuple néerlandais in *Recueil du septième Congrès International des Sciences Généalogique et Heraldique*. La Haye, 1964, p.303-307.

De Nisero-kwestie, Professor Harting en Gladstone in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 78 (1964), p.271-325.

The Alfred Reed Papers in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 120 (1964), p.376-377.

In memoriam Dr. H. Terpstra in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 78 (1965), p. 187-188.

Een bron van het historisch gedeelte van Hugo de Groot's De Jure Praedae in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 79 (1965), p.415-540.

Malacca under Jan van Riebeeck in *Journal Malayan Branch RAS* 38 (1965), p.173-182.

De carrière van Jan van Riebeeck in *Historia (Zuid-Afrika)* 11 (1966), p.18-35.

Bericht uit 1610 over de bewoners van Kaapland in *Historia (Zuid-Afrika)* 14 (1969) p.275-278.

Het wetenschappelijk werk van Dr. Anna Böeseken in *Suid-Afrikaans Argiefblad* 12 (1970), p.29-34.

Sekitar sedjarah kolonial dan sedjarah Indonesia, sedjarawan dan pegawai Bahasa. Djakarta, 1971.

Reael, Coen, De Carpentier en Specx in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 129 (1973) p.269-276.

Het huis 'De Dubbele Arend'. Het huis Keizersgracht 141, thans 'Van Riebeeckhuis' genaamd, nu daar een halve eeuw gearbeid is voor de culturele en economische betrekkingen met Zuid-Afrika. Amsterdam, 1973.

Wie was de schrijver van de 'Tegenwerpinge' tegen Coens kolonisatieplannen? in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 130 (1974), p.297-305.

Coen, Jan Pieterszoon sub voce in *Encyclopaedia Britannica* 1974¹⁵.

De Frans-Canadezen in *Historia (Zuid-Afrika)* 21 (1976), p.37-54.

Ervaringen van een jonge bestuurs-ambtenaar in de Molukken in S.L. van der Wal (ed.), *Besturen Overzee*. Herinneringen van oud-ambtenaren bij het binnenlands bestuur in Nederlandsch-Indië. Franeker, 1977, p.73-109.

Zuid-Afrika 1881-1981, een geschiedenis in hoofdlijnen in *Zicht op Zuid-Afrika*. Honderd jaar geschiedenis van Zuid-Afrika 1881-1981. Amsterdam, 1981, p.39-73.

Een interview met Coolhaas: *Memoirs of a colonial administrator-historian* in *Itinerario*. Bulletin Leiden Centre for the history of European expansion 3 (1979), p.18-33.

Eindnoten:

1 *Ervaringen in de Molukken*, p.73.

2 *Ervaringen in de Molukken*, p.109.

3 *Mededeelingen*, p.462.

4 *Memoirs colonial administrator-historian*, p.24-25.

5 *Ontstaan en groei*, p.71-72.

6 *Insulinde. Mensch en Maatschappij*.

7 C. Gerretson, *Monument en aanklacht. In memoriam het 'B.B.'*, *De Telegraaf*, 2-2-1957, p.5.

- 8 Overlijdensannonce W. Ph. Coolhaas, NRC/Handelsblad, 14-4-81.
Zie voor de volledige titels van de aangehaalde werken van Coolhaas de lijst van voornaamste geschriften.

Martha Hendrika Eliassen-De Kat
Rotterdam 15 januari 1926 - Oslo 11 april 1981

Martha Hendrika Eliassen-de Kat werd op 15 januari 1926 in Rotterdam geboren. Zij was enig kind van haar ouders: Otto Boudewijn de Kat en Maria Rutteman. Haar vader was advocaat. Zij doorliep het gymnasium in Den Haag waar ze onder meer de neerlandici Tinbergen en Bax als leraren had. Na het eindexamen begon ze haar studie van de klassieke talen aan de Universiteit van Amsterdam. Midden in haar studietijd trouwde ze met de Noorse architect Trond Eliassen en vestigde zich in Oslo. Haar studies heeft ze echter niet opgegeven; naast haar plichten als huisvrouw en moeder - ze schonk haar man drie kinderen, twee dochters en een zoon - voltooide zij deze aan de Universiteit van Oslo. Ze studeerde hier onder de professoren Emil Smith, Leif Amundsen en Henning Mörland. Ze specialiseerde zich vooral op het Grieks en kreeg in 1957 een leeropdracht aan het Klassisk Institutt waar ze de cursussen Grieks gaf voor het propedeutisch examen, hetgeen betekende dat het overgrote deel van haar studenten toekomstige theologen waren. Acht jaar later, in 1965, werd haar leeropdracht uitgebreid tot schriftelijke oefeningen in het Grieks voor studenten in de klassieke filologie. In 1969 werd ze benoemd tot lector in haar vak en avanceerde in 1975 tot 'eerstelector' (seniorlector).

Martha H. Eliassen-de Kat beperkte zich niet tot het onderwijs. Ondanks haar faam als een uiterst sympathieke en voortreffelijke pedagoge bleek het mettertijd dat haar kwaliteiten vooral op het gebied van het wetenschappelijke onderzoek lagen. De Universiteitsbibliotheek te Oslo bezit een rijke verzameling papyri die grotendeels toen nog niet onderzocht waren. Op dit gebied zou ze zich in korte tijd een internationale naam verwerven al naarmate haar ontcijferingen van deze papyri in het tijdschrift *Symbolae Osloenses* verschenen. Ook op de papyrologencongressen in Brussel (1977) en New York (1980) heeft ze door haar lezingen de aandacht op haar kwaliteiten weten te vestigen. Volgens de plannen van haarzelf en haar instituut zou ze op het voltooide werk binnen afzienbare tijd promoveren. Dit mocht helaas niet gebeuren. Ze keerde in 1980 ziek terug van het congres in New York; ze dacht dat het om een virus-ziekte ging, doch het bleek een ergere kwaal te zijn, waarvan de harde medische behandeling haar dermate verzwakte dat ze tegen een

bijkomende hersenvliesontsteking niet op kon. Op 11 april 1981 is ze overleden. Haar onvoltooide werk wordt nu door haar jongere collega Inger Louise Forselv voortgezet.

Niet alleen op het gebied van de klassieke filologie zou ze uitblinken; ze wijdde haar krachten ook aan de opbouw van het Nederlands aan de Universiteit van Oslo. In 1963, kort nadat het Nederlands een erkend vak was geworden, heeft ze een leeropdracht voor modern Nederlands aanvaard. Jarenlang gaf ze hier inspirerend en grondig onderwijs en verzorgde ze de examina schriftelijk en mondeling Nederlands op een voortreffelijke manier.

In 1970 werd de sectie Nederlands geconstitueerd als een zelfstandige afdeling van het Germanistisk Institutt, de facto een eigen instituut. Haar leeropdracht werd nu uitgebreid tot de literatuur, oorspronkelijk om mijn eigen colleges gedeeltelijk te vervangen tijdens mijn sabbathical leaves, doch later als vaste opdracht. In deze werkzaamheid liet ze zich ook inspireren tot wetenschappelijk werk, waarin ze op een vruchtbare manier de neerlandistiek met haar oudheidkunde wist te combineren.

De Noorse taal beheerste ze perfect en haar uitspraak was vrij van het accent dat zo typisch is bij vele noordnederlanders in ons land. Zij werkte mee aan beide antologieën van nederlandstalige verhalen die ik redigeerde. Voor *Van Goor's Klein Noors Woordenboek*, dat oorspronkelijk was bewerkt door Ir. K. Schjöll, heeft ze vanaf de vierde druk de verantwoording gedragen en het woordenboek verbeterd.

Zowel voor de Noorse klassieke filologie als ook voor onze jonge Noorse neerlandistiek betekent haar vroegtijdig heengaan een groot en voelbaar verlies.

K. LANGVIK-JOHANNESSEN

Voornaamste geschriften

Studies in de klassieke filologie

Bewerkingen van teksten uit de Oslose papyrverzameling in *Symbolae Osloenses* 36 (1960), 37 (1961), 40 (1965), 44 (1969), 49 (1973), 50 (1975), 51 (1976), 52 (1977), 53 (1978), 55 (1980), 56 (1981).

The oaths in Menander's Samia in *Symbolae Osloenses* 50 (1975), p.55-60.

Some remarks on Menander's Samia in *Symbolae Osloenses* 50 (1975), p.61-65.

Strategus and Royal Scribe in *Actes du xve Congrès international de papyrologie*. Brussel, 1979, p. 116-23.

A Veteran's Exemption from epikephalaia in *Proceedings of the XVI International Congress of Papyrology*. Ann Arbor, 1981, p.329-31.

Studies over Nederlandse literatuur

Nog eens stijlverschijnselen bij Couperus in *De Nieuwe Taalgids* 65 (1972), p. 287-302.

Gorters Mei en de mythe van Amor en Psyche in *Spiegel der Letteren* 14 (1972), p.1-16.

De boeken op de tafel van Hugo Aylva of de motieven in Couperus' 'Metamorfose' in *Spiegel der Letteren* 20 (1978), p.1-36, 81-99.

Vertalingen uit het Nederlands in het Noors

Van F. Bordewijk in *De Lave Land forteller*. Oslo, 1969.

Van A. Blaman en E.C. Terborgh in *Fra De Lave Land og over hav*. Oslo, 1976.

Van Goor's Klein Noors Woordenboek. 4e en volgende drukken.

Hendrika Catharina Maria Ghijsen **Middelburg 22 november 1884 - Middelburg 25 maart 1976**

De literairhistorica 'Juffrouw Ghijsen', zoals ze genoemd werd door de velen die haar kenden - Rika voor de vriendenkring - woonde en werkte, toen ze eenennegentig jaar was, nog steeds, sinds 1920, in het Domburgse familiehuus 'de Lijsterhof'. Elke dag verliet ze omstreeks het middaguur haar lichte ruime studeerkamer, met het radiotje onder de arm, om beneden tijdens de lunch naar de nieuwsberichten van half-één te kunnen luisteren - voor het laatst op die fatale tiende februari toen ze van de trap viel en naar het ziekenhuis in Middelburg gebracht moest worden, waar ze zes weken later overleed.

Thuis bij haar schrijfmachine lag nog het begin van een vervolg op haar laatste artikel *Twijfelachtige dateringen en andere onnauwkeurigheden in Dyserinck's uitgave der Brieven van Betje Wolff en Aagje Deken*. Het onderwerp waarop zij in 1919 cum laude promoveerde heeft haar sindsdien nooit meer losgelaten: *Betje Wolff, in verband met het geestelijk leven van haar tijd*. Promotor was de Leidse hoogleraar Kalff, die er meteen op aandrong dat ze deze studie zou voortzetten. In de loop der volgende jaren publiceerde ze menig artikel over Wolff en Deken in het Tijdschrift voor Taal- en Letterkunde, de Gids enz.

Nadat tijdens haar evacuatieperiode in Utrecht de hoogleraren De Vooyo, Brom en Jan Romein haar er nog eens extra toe hadden aangezet, besloot ze in 1947 tot een nieuwe aanpak van haar studie, die zou resulteren in een totaal karakter- en levensbeeld van Betje Wolff en Aagje Deken: het ruim vierhonderd pagina's tellende standaardwerk *Dapper Vrouwenleven*. Wie Rika Ghijsen kende, moest wel herhaaldelijk getroffen worden door haar beschrijvingen van bepaalde eigenschappen van Betje Wolff, die welhaast woordelijk van toepassing waren op facetten van haar eigen aanleg en karakter, haar blijde aard, het vermogen te genieten ook van kleine vreugden, haar vaak aanstekelijke vrolijkheid en het plezier waarmee ze, ook nog in haar laatste levensjaar, kon zitten vertellen met haar kostelijk gevoel voor humor. Het gold zeker voor haar veelzijdige belangstelling, haar weetgierigheid, haar leeshonger - ook voor haar waren boeken van jongsaf een levensbehoefte. Het gold niet minder voor haar opmerkingsgave en sterke onderzoekende kritische geest, haar vrijzinnige opvattingen en haar afkeer van alle leerstel-

ligheid. Betje en haar biografe waren beiden op Walcheren geboren en getogen, maar wel onder verschillende omstandigheden. Voor Rika was er geen enkele reden om het beschermd milieu waarin ze opgroeide te ontvluchten, het warme nest, waar zij het jonge zusje was van twee broers in een thuis, waar 'het leek of alles kon en mocht', waar ze zich kon uitleven, waar toneelgespeeld werd, gediscussieerd en vaak heftig gedebatteerd. Vader en moeder behoorden tot de vooruitstrevendsten van hun stad in hun tijd.

Van haar 'heerlijke' jeugd heeft Hendrika Ghijsen getuigd in haar autobiografische aantekeningen, die na haar overlijden uitgegeven zijn onder de titel *Herinneringen*, ingeleid door M.P. de Bruin, die het maatschappelijk bestel belicht van het eind-19e- en begin 20e-eeuwse Middelburg. De aristocratische bovenlaag, de scherp onderscheiden standen, de ambtenaren en de rechterlijke macht, die in hoog aanzien stond en dan in die samenleving de positie van de met de Wibauts bevriende familie Ghijsen: een liberaal gezin, waar Multatuli werd vereerd, waar de stap naar de SDAP niet genomen werd, maar de ouders zich sterk verbonden voelden met het 'zachtaardiger' Engelse Fabian-socialisme. Zo wordt Rika's leven tegen de achtergrond geplaatst van het gegoede Middelburgse milieu waartoe zij behoorde en waarover ze tegelijkertijd met ironie kon spreken en schrijven: 'Tegenover het deftige Middelburg voelden wij ons min of meer vrijgevochten.' En dan vertelt ze heel eenvoudig van vroeger, nuchter zonder enige sentimentaliteit. Hoeveel weet ze nog in details van haar jonge jaren, waarin letterlijk en figuurlijk in alle opzichten ruimte was voor haar levendige aard! Een vader en moeder, die vrolijk mee konden doen met het spel van de kinderen, die 's zondagsmiddags met hen samen de natuur introkken. 'Vader had een groote liefde voor al wat leefde, zag in alles het wonder en wist er veel van. Je kon met zoveel vragen bij hem terecht en je had altijd wat aan zijn antwoord.' Ouders met een hoge levensopvatting, een sterk gevoel van verantwoordelijkheid, ook in maatschappelijk opzicht: niet alleen sociale voorzieningen voor het eigen personeel van de houtzagerij, maar ook de zorg voor de minderbedeelden, onder andere 'schoolkindervoeding', ten bate waarvan ook kinderoperettes werden opgevoerd, 'een heerlijkheid, die elke winter terugkeerde'. Ze genoot als ze maar spelen en zingen kon! Zestien was ze, toen haar algemene ontwikkeling op de meisjesschool voltooid heette.

Hilda van Suylenburg had al heel wat wakker gemaakt waarover ern-

stig geboomd werd met moeder. Van het gangbare meisjesprogramma: naar kostschool en daarna 'uitgaan', was dan ook geen sprake. Verder leren, maar hoe en wat? Vader meende: 'Als je studeren wil, doe het dan volop. Ga eerst naar het gymnasium en dan Nederlandse letteren.' Dat werd: anderhalf jaar privaates in Latijn, Grieks en wiskunde, waarna 5e en 6e klas gymnasium en dan een paar jaar intens genieten van een zorgeloos studentenleven in Leiden. In het derde jaar kwam ze in een crisis. Zou ze eigenlijk niet beter doen met de studie aan kant te zetten en met zang door te gaan? Concertzangeres zou ze wel niet kunnen worden maar ze kon dan toch zangles geven. Moeder verwierp in haar antwoord het plan niet maar vond dat als je iets begonnen was, je het af moest maken. En ineens wist Rika dat ze 'net als op de ijsbaan, moest volhouden tot het end.' Dit is haar hele leven haar stelregel gebleven. In 1909 deed ze haar kandidaats-, in 1913 haar doctoraalexamen. Financieel had ze geen baan nodig en na een vergeefse sollicitatie bij de Zeeuwse Provinciale Bibliotheek ging ze zich in Leiden volledig inzetten voor haar proefschrift. Het boek van Johanna Naber over Betje Wolff, dat als enig antwoord op een prijsvraag van het Teylers Genootschap met goud bekroond was, kon haar niet van haar onderwerp weerhouden, integendeel, ze vond dat Johanna niets van Betje begrepen had! De oorlog zorgde voor vertraging, maar in 1919 mocht Rika als doctor Ghijsen naar Middelburg terugkeren. Daar was inmiddels wel iets veranderd. De broers hadden een eigen gezin gesticht en vader was uit zaken gegaan, reden voor hem om het grote patriciërshuis te verkopen en 'de Lijsterhof' in Domburg, die tot dan toe als zomerwoning dienst had gedaan, permanent te betrekken. Domburg, in die tijd internationaal-bekende badplaats, 'Kurort' voor vorstelijke en andere aanzienlijke personages, maar ook woonplaats, voor korte of lange tijd, voor deskundigen op allerlei terreinen, voor kunstenaars als de Toorops, Piet Mondriaan, de auteur Hendrik van Loon, en goede vrienden met wie naar hartelust gemusiceerd kon worden. Het huis was ideaal om in te werken en om in te ontvangen, de tuin verrukkelijk met de tennisbaan, een extra attractie voor neefjes en nichtjes, voor wie tante Rika altijd klaar stond om mee te spelen, te wandelen en te picknicken, om vragen te beantwoorden, problemen op te lossen en om uit te leggen wat op school niet begrepen was. Nadat in 1923 vader Ghijsen en in 1935 ook moeder overleden was, bleef 'de Lijsterhof' het ouderlijk huis, waar alle leden van de zich uitbreidende familie elkaar ontmoetten, het middelpunt met de altijd harte-

lijke, opgewekte, spontane tante Rika als de spil waar alles om draaide, een leven lang. Geen moeite was haar ooit te veel, generatie na generatie neven, nichten en buurkinderen hebben van haar hulp bij hun schoolwerk geprofiteerd en roemen nog haar eindeloos geduld, haar kennis en haar pedagogische gaven. Haar motto was altijd: niet klakkeloos aannemen wat anderen zeggen, maar zelf nadenken en je afvragen 'waarom wordt dat gezegd?' Zelf heeft ze het altijd in praktijk gebracht, getuige de wijze waarop ze haar onderwerpen behandelde in lezing, boek en geschrift. Kort nadat haar studie over Anna Maria van Schurman in de Gids opgenomen was (1926) kreeg ze van professor Van Ginneken het verzoek, oude Zeeuwse teksten in te zamelen en van commentaar te voorzien, voor zijn reeks 'De Nederlandsche dialecten in den loop der eeuwen'. Hoewel de philologie niet haar eigenlijke vak was, had ze er wel oren naar, mede omdat ze dit werk geredelijk 's avonds in de huiskamer kon doen, waar moeder haar in deze periode meer nodig had. Naarmate ze zich meer in de stof verdiepte, ontdekte ze de zwakke kant van het plan van Van Ginneken: als je niet doorkneet was in het tegenwoordige dialect, kon je het in oudere teksten niet ontdekken. Anderen deelden haar bezwaren en de uitgave is per slot niet doorgestaan. Inmiddels was ook van andere zijde een beroep op haar gedaan. Op 1 april 1929 werd de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek opgericht, met het doel dialectmateriaal te verzamelen ten behoeve van de samenstelling van een woordenboek. Ze stemde er in toe het secretariaat op zich te nemen en daarmee de ordening van het door een kleine groep deskundigen - dialectsprekers van huisuit - gecontroleerde materiaal. Van de bijeenkomsten die samen met dit team, onder leiding van de Neerlandicus dr. Kooiman, tot 1940 op gezette tijden plaats hadden, genoot ze steeds 'met volle teugen, geboeid door de levende taal en de volksgeest, uit de eerste hand voorgezet', zoals ze het zelf uitdrukte. Reeds in 1932 oogstte ze in vakkringen veel waardering voor haar lezing voor het elfde Vlaamse philologencongres in Gent over het dialectonderzoek in Zeeland, een beschouwing van *Het Zeeuwse klankenstelsel en grammaticale eigenaardigheden*. Dat in 1964 het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* kon verschijnen, was niet in het minst te danken aan haar volharding en doorzettingsvermogen. Ze heeft enorm veel werk verzet, met assistentie van mejuffrouw K. van de Putte. Het werd moeilijk, toen de tweede wereldoorlog de contacten met de meeste informanten onmogelijk maakte, toen ze zelf noodgedwongen moest evacueren en de ge-

reedgemaakte kaarten A tot G in de kelder van de Provinciale Bibliotheek verbrandden. Er was moed voor nodig om na de oorlog opnieuw te beginnen, maar ze heeft het gedaan en, trouw aan haar devies, volgehouden tot het end.

Dr. P.J. Meertens had gelijk, toen hij bij een huldiging opmerkte dat het gehele Zeeuwse leven in het woordenboek weerspiegeld wordt. 'Er is bij de samenstelling van uitgegaan, dat een woord, hoe interessant op zichzelf, door ouderdom, ontwikkeling, uitbeeldingskracht, eerst ten volle tot leven komt in het zinsverband. Dus zijn aan de woorden een aantal idiomatische voorbeelden en uitdrukkingen toegevoegd, gelijk ze in de volksmond leven. Het hangt van ieders persoonlijke instelling af of hem daarin de aspecten van vormleer en syntaxis, dan wel die van de volkswijsheid en volkshumor - vaak niet fijn, maar steeds raak - interesseren; beide zijn daarin aanwezig', zegt dr. Ghijsen in haar inleiding. Zelf heeft ze altijd achter de verschijningsvormen het leven gevoeld en ze kon de taalverschijnselen dan ook niet slechts op hun grammaticale of syntactische waarden taxeren, maar ze zag alles in menselijk en maatschappelijk verband, waarbij haar gevoel voor humor vaak een rol speelde. Ook dat komt duidelijk tot uiting in de keuze van de idiomatische voorbeelden.

Na de voltooiing van het Woordenboek werd het dialectonderzoek op dezelfde voet voortgezet en Rika Ghijsen is er intens mee bezig geweest tot het eind van haar leven. In het Zeeuws Tijdschrift heeft ze getracht de Zeeuwen in hun taal te typeren, tal van voorbeelden heeft ze gegeven van verschillen tussen de Zeeuwse dialecten onderling, die zich ook in de volksaard openbaren, waarbij ook het tempo van de taal in verband gebracht werd met het levenstempo.

In de vijftiger jaren is haar aandacht sterk verdeeld tussen Betje Wolff en het dialectwerk. Het was in die periode te verwachten dat van haar hand een artikel zou verschijnen over *Zeeuwse woorden en wendingen bij Elisabeth Wolff-Bekker* in Taal en Tongval. Even vanzelfsprekend was het, dat ze voor de Wolff- en Dekenherdenking in Vlissingen in 1954 zorgde voor een toneelbewerking uit de roman Willem Leevend, onder de titel *Daatje Leevend*, ter opvoering in het Concertgebouw te Vlissingen door het Onderwijzerstoneel. Ze was altijd actief, ook buitenshuis, als lid van het Zeeuwsch Genootschap, maar ook voor de Winterclub in Domburg; ze zong mee in Oefening en Uitspanning en speelde vierenveertig jaar lang viool in de Vereniging voor Instrumentale in

Middelburg. Ze trad jaarlijks op als voorzitter van de jury voor de voordrachtswedstrijden van de middelbare scholen in Zeeland, ze was lid van de Vereniging van Vrouwen met Academische opleiding en van de Soroptimistclub Walcheren en ik kan me niet herinneren dat ze ooit een bijeenkomst heeft gemist. Ze had een sterke constitutie en ontzag zich nooit om in de bus te stappen. Ze maakte jaren deel uit van de Zeeuwse Culturele Raad en bleef ook daarna geïnteresseerd en geboeid de ontwikkelingen in de samenleving volgen. Ze groeide met haar tijd mee, paste zich aan bij veranderingen, kon zich alleen flink ergeren aan de verwaarlozing van de Nederlandse taal, vooral bij het onderwijs. Nadat zij Ridder in de orde van Oranje Nassau was geworden (1954), heeft de Provincie haar als eerste de Zeeuwse Prijs voor Kunsten en Wetenschappen toegekend (1957). In datzelfde jaar werd ze erelid van de Vereniging voor Instrumentale en in 1963 ontving ze de Visser-Neerlandiaprijs, die ze geheel aan het *Woordenboek* ten goede liet komen. Een jaar later bood het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen haar het erelidmaatschap aan. Toen zij heengegaan was heeft de redactie van het Zeeuws Tijdschrift een extra herdenkingsnummer aan haar gewijd, waarin de zeer bijzondere plaats werd belicht, die Rika Ghijsen zoveel jaren in de Zeeuwse samenleving heeft ingenomen.

Ter gelegenheid van de viering van het vijftigjarig bestaan van de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek werd de zesde druk van het *Woordenboek der Zeeuwse dialecten* uitgebracht, de Jubileum-editie, waarvan een aantal in leer gebonden exemplaren. Dankbaar werd de samenstelster herdacht, die altijd de ziel van de vereniging was en voor de Zeeuwen een werk van onschatbare waarde had nagelaten.

E.J. VAN DEN BROECKE-DE MAN

Voornaamste geschriften

Afzonderlijke publicaties

Betje Wolff in verband met het geestelijk leven van haar tijd; jeugd en huwelijksjaren. Proefschrift 1919.

Rhijnvis Feith: Julia. Purmerend, 1933.

De Vereeniging voor instrumentale muziek te Middelburg 1888-1938. Middelburg, 1938.

Middelburg's muziekleven in en om de Concert- en Gehoorzaal. Middelburg, 1946.

Dapper vrouwenleven, karakter- en levensbeeld van Betje Wolff en Aagje Deken. Assen, 1954.

Daatje Leevend (toneelbewerking uit Willem Leevend). Vlissingen 18/20-9-1954.

De Vereniging voor instrumentale muziek te Middelburg, opgericht 1888 (overzicht over de periode 1938 tot 1963). Middelburg 1964.

Woordenboek der Zeeuwse dialecten (bijeengebracht door de Zeeuwse vereniging voor Dialectonderzoek). Amsterdam-Brussel, 1964, 1968, 1974, 1975, 1977, 1979.

Hendrika Catharina Maria Ghijzen 1884-1976: Herinneringen (autobiografische aantekeningen). Middelburg, 1978.

Artikelen

Regelmatige bijdragen over dialect in het Bulletin van de Werkgroep Historie en Archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1964-1977.

Is er in de tekening der 'Fijnen' in 'Sara Burgerhart' al dan niet invloed merkbaar van den Engelschen roman 'The Spiritual Quixote'? in Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (1912), p.1 e.v.

Eenige werken van Wolff en Deken beschouwd in hun betekenis voor de kennis van Betje Wolff's persoonlijkheid in Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 38 (1919), p.212 e.v.

Aagje Deken in haar Amsterdamschen tijd 1741-1777 in De Gids 84 (1920), 3e dl, p.255 e.v., 445 e.v.; 4e dl, p.134 e.v.

De samenwerking van Wolff en Deken in de Gids 86 (1922), 3e dl, p.96, 222.

Wolff en Deken's romans uit haar bloeitijd in De Gids 87 (1923), 2e dl, p.114.

Anna Maria van Schurman 1607-1678 in De Gids 90 (1926), 1e dl, p.38 e.v., 108 e.v.; 2e dl, p.105 e.v.

Kenmerkend Zeeuwsch (Zeeuwse dialectproblemen) in Bijdragen en mededelingen der Dialectencommissie van de Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 1944.

Welk vlugschrift ter verdediging van Betje Wolff's hekeldicht 'De Santhorstsche Geloofsbelijdenis' is van de hand van ds. Wolff? in Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 66 (1949), p.305 e.v.

De Zeeuwen en hun taal in Zeeuws Tijdschrift 2 (1952), p.101 e.v.

Wolff en Deken. Eenheid uit tegenstelling in *Boeket voor Betje en Aagje*, van en over de schrijfsters Wolff en Deken. Amsterdam, 1954, p.7 e.v.

Betje Wolff's Proeve over de opvoeding in Paedagogische Studiën. Maandblad voor Onderwijs en Opvoeding 31 (1954), p.101 e.v.

Betrekkingen van Wolff en Deken met Hoorn; een brief uit Hoorn in West-Frieslands Oud en Nieuw; bundel 25 van het Historisch Genootschap 'Oud West-Friesland', 1958, p.53 e.v.

Zeeuwse woorden en wendingen bij Elisabeth Wolff-Bekker in Tijdschrift Taal en Tongval 11 (1959), p.161 e.v.

Kenmerken van het Zeeuws accent in Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1962, p.95 e.v.; idem in Tijdschrift Taal en Tongval 14 (1962), p.65 e.v.

Zeeuwse termen, gezien in verband met hun historische achtergrond in de vroege middeleeuwen in Tijdschrift Taal en Tongval 21 (1969), p.141.

Zeeuwsche vrienden van Betje Wolff-Bekker in Archief Zeeuwsch Genoot-

schap der Wetenschappen 1970, p.16 e.v.

Twijfelachtige dateringen en andere onnauwkeurigheden in Dyserinck's uitgave der brieven van Betje Wolff en Aagje Deken in Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw, nr.30 (1976), p.38 e.v.

Hans Heidstra (H. Edinga)
Zeist 29 april 1918 - Joure 24 juli 1980

Hans Heidstra werd geboren op 29 april 1918 als tweede zoon uit het huwelijk van Jantina Egberdina Edinga en Tjeerd Albert Heidstra, beiden van Friese afkomst. Zijn vader was jarenlang onderwijzer aan een openbare lagere school in Zeist. Zijn moeder was voor haar huwelijk ook onderwijzeres.

Hans was een vroege leerling en na de lagere school bezocht hij een jaar een MULO in Zeist en daarna het Christelijk Lyceum, ook in Zeist, waar hij in 1935 op zeventienjarige leeftijd eindexamen HBS-B deed. Hij deed een jaar de handelsdagschool Schroevers. Liever was hij in de journalistiek gegaan. 'Ik hield al jong hartstochtelijk veel van boeken, toneel en muziek', schreef hij eens. Zijn ouders leek een ambtenarenbestaan minder riskant en zo volgde hij van 1936-1939 een opleiding tot surnummerair Belastingen. Hij vond het vak Burgerlijk Recht wel interessant, maar de rest had zijn belangstelling allerminst, vooral boekhouden vond hij afschuwelijk. De lessen werden in groepsverband gegeven, samen met aanstaande candidaat-notarissen.

In 1939 werd hij opgeroepen voor de militaire dienst, waarbij hij werd ingedeeld bij de opleiding reserve-officier administratie op de KMA in Breda, later voortgezet in Kampen. In juni 1940 gedemobiliseerd.

Daar hij geen zin had zijn studie bij de Belastingen voort te zetten, ging hij in 1941 werken voor het Staatsexamen A, wat hij in juni 1943 haalde. In die oorlogsjaren studeerde hij theologie bij de kerkelijke hoogleraren in Amersfoort. Na de oorlog zette hij de studie voort in Utrecht, maar deed geen kerkelijk examen. Zijn ouders waren vrijzinnig godsdienstig, hij was in die richting opgevoed via catechisatie en later lidmaat van de Nederlandse Protestantenvbond in Zeist.

Hij schreef al enkele jaren verhalen en gedichten voor provinciale bladen en in 1952 won hij een reisbeurs met de gedichtenbundel *De vrouw van de herfst*, uitgave D.A. Daamen's Uitgeverij. De bundel (oplage 1500 exemplaren) was in veertien dagen uitverkocht en er volgde een tweede druk. In de kritieken, op een enkele uitzondering na lovend, werd hij de hekkesluis of het nakomertje van de Forum-generatie genoemd. Van de prijs ad fl. 2.000,- (een heel bedrag in die tijd) reisde hij door Spanje en Italië, waar hij in Florence mevrouw Margo Scharren-Antink be-

zoekt, toen al een oude dame. In 1953 en 1954 gaf hij godsdienstlessen op openbare lagere scholen te Zeist.

Met enkele andere Zeistenaren had hij in 1952 de Zeister literaire kring opgericht, een nog altijd bestaande vereniging. In de loop der jaren heeft hij tal van lezingen voor deze kring gehouden en het jaar voor zijn dood was hij voorzitter.

In 1954 verscheen een tweede verzenbundel *De Wintertuin*. Zijn gevoel voor humor blijkt uit het feit, dat hij niet alleen de goede, maar ook de slechte kritieken op de flap liet afdrukken. In 1975 werd uit de twee bundels een nieuwe reeks samengesteld en aangevuld met enkele verzen uitgegeven bij Klaas Woudt in Zaandam onder de titel: *Meer raven dan rozen*. In 1954 publiceerde hij tevens zijn eerste roman *Adieu Pandora* bij Uitgeverij Stols, die door de meeste critici veelbelovend werd genoemd. Een jaar later verscheen de novelle *Het zomershuis*. Zowel in zijn gedichten als in zijn proza is een ironische levensvisie verborgen. Hij had grote belangstelling voor het leven van de gezeten burgerij, die hij met sympathie en toegeeflijke ironie beschrijft. Vooral de oudere vrouw uit die kringen fascineerde hem. Een tweede roman *Merci Marie* is niet tot een uitgave gekomen.

Een bewerking van het Bijbelse verhaal *Jephta* van zijn hand is indertijd voorgedragen bij de NCRV en opgevoerd in de Protestantenvond te Zeist. In de jaren 1956-1964 was hij achtereenvolgens bestuurslid van de 'Pen', de Vereniging van Letterkundigen en de Cift/Sectie van het Vertalersgenootschap.

In 1955 trouwde hij met een achternicht Folkerdina Jantje van Bon. Uit dit huwelijk werden twee dochters en een zoon geboren. Het jonge paar vestigde zich in Rotterdam, waar mevrouw Heidstra benoemd was als zenuwarts bij de GGD. In deze Rotterdamse jaren heeft hij veel vertaald en gerecenseerd, evenals in Bakkum, waar het gezin woonde van 1958-1964. In september 1961 ging hij werken bij de NCRV als medewerker aan religieuze programma's; hij behartigde daar tevens de afdeling Filmzaken. In 1962 ging hij over naar de NTS (Nederlandse Televisie-Stichting) als hoofd van de pas opgerichte afdeling Filmvertalingen. Hij bleef dit werk doen tot eind 1964, waarna hij freelance medewerker werd bij de AVRO.

Met de romanschrijfster Ina Boudier-Bakker had Hans Heidstra als aankomend student al contact, wat later uitgroeide tot een bijzondere vriendschap. Samen met de schrijfster Kitty de Josselin de Jong heeft

hij haar literaire nalatenschap verzorgd. Een uitgebreide biographie over het leven en werk van deze schrijfster verscheen in 1969 van zijn hand bij P.N. van Kampen & Zn onder de titel *Tien huizen - Duizend levens*. Later is dit boek in een tweede druk als pocketeditie verschenen, onder de titel *De vrouw achter de klopp op de deur*. Een oorlogsdagboek van deze schrijfster is door hem bewerkt, namelijk *De tanden op elkaar*; het verscheen in 1978. In 1975, toen het honderd jaar geleden was dat Ina Boudier-Bakker werd geboren, heeft hij een expositie samengesteld over het leven en werk van deze schrijfster in Vianen, waar zij enkele jaren heeft gewoond en haar bekende novelle *De straat* heeft geschreven.

Een levensbeschrijving van Top Naeff heeft hij helaas niet kunnen voltooien. Zijn laatste werk is: *De Zeister Lustrawande*, 'une petite histoire' van het leven in Zeist in zijn jeugdijaren, dat eerst in afdelingen in de Zeister Nieuwsbode verscheen en daarna als boek is uitgegeven.

Hans Edinga had een boeiende verteltrant en een bijna vrouwelijk gevoel voor het detail. Typerend voor hem was de tragische dingen, die nu eenmaal inhaerent zijn aan het leven, op een licht ironische manier te beschrijven, waardoor het effect wordt vergroot.

Hij heeft enorm veel vertaald, vooral uit het Engels en Duits. Ik moet hier noodzakelijkerwijze onvolledig blijven, alleen de voornaamste noemen, te weten Roald Dahl, T.S. Eliot, William Faulkner, Ernest Hemmingway, James Hilton, Katherine Mansfield, W. Somerset-Maugham, Nancy Metford, Dorothy Parker, Alan Silitoe, Gerart Hauptmann, Kafka, Nikos Kazanssakis, en vele anderen. Hij had contact met letterkundigen als Clara Lennart, Kitty de Josselin de Jong, Willem Brandt, Theun de Vries, Johan Fabricius, Hendrik de Vries, Roel Houwink, G.H.'s Gravensande en anderen. Voorts was hij zeer muzikaal en jarenlang lid van het Utrechts Motetgezelschap (oude en nieuwe kerkmuziek).

Zijn dood kwam, ofschoon hij al enkele jaren aan een longziekte leed, toch onverwacht. Op 24 juli 1980 stierf hij plotseling - logerend bij vrienden in Joure (Friesland).

'Nu laat mijn jeugd zich nog slechts achterhalen
op 't Friese dorp, waar 't oudere geslacht
van mijn familie in zijn grijze huizen
waardig en stil de dood heeft afgewacht'

schrijft hij in *De vrouw van de herfst*. De dood heeft hem overvallen. Hij is in het harnas gestorven, een grote leegte achterlatend.

S. KOOPMANS

Claas Wybe de Kruyter
Alblasserdam 16 april 1922 - 's-Gravenhage 24 juli 1981

Als jongste kind in het gezin van de gereformeerde predikant Cornelis Jacobus de Kruyter en Elske Berendina Bolman werd Wybe de Kruyter in 1922 te Alblasserdam geboren. De familie van vaderszijde woonde in de achttiende eeuw in en om Groede, waar zich een groep uit Salzburg voor godsdienstvervolgingen gevluchte Lutheranen gevestigd had. Uit deze kring kwam de familie De Kruyter geheel of gedeeltelijk voort. Een verband te leggen tussen enerzijds eigenschappen als standvastigheid, werkzaamheid en soberheid, die dergelijke gemeenschappen plegen te kenmerken, en de persoonlijkheid van Wybe de Kruyter anderzijds, lijkt geoorloofd.

Hij groeide op in plattelandspastorieën. Opleiding en loopbaan verliepen niet langs de gemakkelijkste weg. Na enige jaren gymnasium te Zwolle en een cursus journalistiek behaalde hij de diploma's MO-A Nederlands en speciaal bibliothecaris. Van 1957 tot 1960 werkte hij als bibliothecaris-documentalist bij de Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid, van 1960 tot 1966 bij de afdeling Volkskunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Inmiddels was hij na een colloquium doctum in 1960 de studie Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam begonnen, waar hij in 1965 het doctoraal examen met goed gevolg aflegde.

Op 1 januari 1966 werd hij lid van de wetenschappelijke staf van de Koninklijke Bibliotheek, werkzaam op de afdeling Handschriften. Het werd een tijd van verdere ontplooiing, waarin zijn reeds bestaande speciale belangstelling voor zeventiende-eeuws Nederlands en voor religieus getinte poëzie voeding vond in de rijke collecties van de Koninklijke Bibliotheek. Ook de middeleeuwen kwamen nu meer in zijn gezichtsveld. Toegewijd en snel werker als hij was, besteedde hij weldra het grootste deel van zijn vrije tijd aan het voorbereiden van een proefschrift over Constantijn Huygens' *Oogentroost*, waarop hij in 1971 promoveerde. Uit het Voorbericht daarvan citeer ik: 'In het eerste hoofdstuk zijn de genres consolatio, satire en karakters als achtergrond van het gedicht behandeld. In het tweede, de retorische technieken en de versificatie, toegelicht met voorbeelden. In het derde hoofdstuk zijn de vier stadia besproken, waarin het gedicht is overgeleverd, waarbij een

beeld gegeven wordt van de inhoud van het gedicht in zijn verschillende fasen, en een uiteenzetting van de structuur en het karakter van het werk. Een gedetailleerde analyse en interpretatie, zowel van het voorwerk als van het gedicht in hun voltooide vorm, is in het volgende hoofdstuk geboden.' Met deze veelzijdige benadering maakte hij de weg vrij voor begrip en appreciatie van een gedicht dat voor de moderne lezer eigenlijk ontoegankelijk was geworden.

Van 1971 tot 1981 heeft hij ook als docent voor zeventiende-eeuws Nederlands aan de School voor Taal- en Letterkunde zijn verworven inzichten kunnen doorgeven; in druk vonden zij hun neerslag onder andere in zijn bijdrage aan de herdenkingsbundel *Studies over Hooft*, waarin hij de bronnen van het tafelspel *Paris Oordeel* en Hoofts wijze van verwerking daarvan onderzocht, en in de uitgave van Huygens' *Stede-stemmen en Dorpen* in de serie Klassiek Letterkundig Pantheon, die binnen de beperkingen door de aard van deze reeks opgelegd, in het klein het zelfde vruchtbare patroon vertoont als de *Oogentroost*-publicatie. Daarnaast schreef hij talrijke artikelen over handschriften, veelal van mededelende, soms ook van analyserende aard.

Voor Wybe de Kruyter, die bij alle wilskracht een gevoelig, bescheiden en teruggetrokken mens was, is de aanraking met de buitenwereld soms moeilijk en kwetsend geweest. Wie hem goed kenden, wisten dat hij gevoel voor schoonheid en voor humor bezat, en een tederheid die opeens naar buiten kon komen, vooral als hij sprak over zijn gezin.

Na een inzinking die tot vervroegde pensionering leidde, was hij herstellende, toen de eerste symptomen van een slopende ziekte zich voordeden. Met grote geestkracht en concentratie heeft hij tot het einde toe, ondanks lichamelijke verzwakking en ongemakken, gestudeerd en gearbeid aan publicaties, waarvan de laatste postuum verschenen is.

A.F. DEKKER

Voornaamste geschriften

Henriëtte van der Schalk, 'Sonnetten en verzen in terzinen geschreven', handschrift 135 G 3 ter Koninklijke Bibliotheek in De Nieuwe Taalgids 60 (1967), p.333-338.

Disticha in de geest van de Moderne Devotie. Een zeventiende-eeuws handschrift in Ons Geestelijk Erf 42 (1968), p.178-190.

H. Roland Holsts 'Tusschen tijd en eeuwigheid'. Varianten in woordgebruik en zinsbouw, stilistisch verkend in De Nieuwe Taalgids 62 (1969), p.5-12.

Gecommentarieerd woordspel in Spiegel der Letteren 11 (1969), p.161-174.

- Een liefdeslied van Constantijn Huygens* in *De Nieuwe Taalgids* 63 (1970), p.433-440.
Constanter on the title-page in *Quaerendo* 1 (1971), p.46-55.
Codicologie en literatuurgeschiedenis in *De Nieuwe Taalgids* 64 (1971), p.134-139.
Constantijn Huygens' Oogentroost. Een interpretatieve studie. Meppel, 1971 (Diss. GU Amsterdam).
Constantine Huygens' Pamphlets in *Quaerendo* 2 (1972), p.48-54.
Textbooks belonging to two Princes of Orange in *Quaerendo* 3 (1973), p.23-31.
The emblematic character of the border ornaments in Delft codices in *Quaerendo* 3 (1973), p.211-216.
Problemen rond een catalogus van middeleeuwse geïllumineerde handschriften uit de Koninklijke Bibliotheek en het Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage in *Handelingen van het 29e Vlaams Filologencongres 1973*, p. 277-283.
Some problems in identifying and locating the origins of a number of Dutch illuminated manuscripts of the last quarter of the fifteenth century in *Quaerendo* 4 (1974), p.143-155.
A northern Netherlandish atelier of c.1485-1490 in *Quaerendo* 4 (1974), p.237-246.
Jacobus Heyblocq's album amicorum in the Koninklijke Bibliotheek at The Hague in *Quaerendo* 6 (1976), p.111-153.
Ontlening en vernieuwing in 'Paris Oordeel' in *Studies over Hooft, Uyt Liefde geschreven*, Groningen, 1981, p.131-147.

Tekstuitgaven

- Anna Roemers Visscher, *Letter-Juweel*. Uit het bezit van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, in facsimile uitgegeven en ingeleid. Amsterdam, 1971.
Die riddere metter mouwen. Ms. The Hague, Royal Library 129 A 10 fol.167-177 verso and the fragment Brussels, Royal Library IV 818. With an introduction. Leiden, 1975.
 Constantijn Huygens, *Stede-stemmen en Dorpen*. Ingeleid en geannoteerd. Zutphen, 1981.

Izak David du Plessis

Philipstown 25 Junie 1900 - Kaapstad 11 Desember 1981

Die Afrikaanse digter Izak David du Plessis is op 25 Junie 1900 op Philipstown gebore en ontvang sy skoolopleiding op Steynsburg, Petrusville en later aan die Hoër Seunskool Wynberg in Kaapstad. Ná sy studie aan die Universiteit van Kaapstad is hy 'n tyd lank onderwyser op Worcester, joernalis in die redaksie van *Die Burger* en *Die Huisgenoot* en daarna lektor aan die Kaapse Tegniese Kollege. In hierdie jare ontstaan sy belangstelling in die maatskaplike lewe en kulturele produkte van die Maleiers. In 1932 aanvaar hy 'n aanstelling as lektor aan die Universiteit van Kaapstad en in 1935 promoveer hy met 'n proefskrif oor *Die bydrae van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse volkslied*. In die dertigerjare reis hy heelwat in die buiteland en besoek onder meer Europa, die Ooste en Suid-Amerika. In 1948 word hy hoof van die Instituut vir Maleise Studies aan die Kaapstadse Universiteit en van 1953 tot 1963 dien hy as kommissaris en later sekretaris en adviseur vir Kleurlingsake, 'n betrekking wat hom in staat stel om heelwat waardevolle werk vir dié bevolkingsgroep te doen (o.m. ook vir die oprigting van die Universiteit van Wes-Kaapland vir bruin studente, waarvan hy die eerste kanselier word). In 1937 word sy bundels *Vreemde liefde* en *Ballades* met die Hertzogprys vir Poësie bekroon, terwyl hy in 1962 die Scheepersprys vir Jeuglektuur ontvang. Van die Universiteit van Kaapstad ontvang hy 'n eredoktoraat. Op 11 Desember 1981 is hy in Kaapstad oorlede.

Du Plessis is een van die veelsydigste en vrugbaarste skrywers wat die Afrikaanse letterkunde nog gehad het. Naas jeugverhale, navertellings van ou legendes en volksverhale, spookstories, kortverhale, essays, werke oor die Maleiers en 'n outobiografie is hy die skrywer van een en twintig bundels poësie - bloemlesings en versamelings uitgesonderd - waarin hy uiteenlopende vorme soos die ballade en sonnet, die biegers en hekeldig, die volkse vers en kwatryn beoefen.

Aanvanklik sit Du Plessis in die bundel *Lied van Ali en ander gedigte* (1931) die lyn van Keet, Visser en veral Leipoldt voort deur die liedagtigheid, die beskrywings van die Karoo, die belangstelling in die Ooste en die gebruik van die fraai, eksotiese woord en pralende beeld, en beoefen hy 'n tipe folkloristies-romantiese digkuns wat van heelparty retoriese elemente gebruik maak. Onder invloed van die vroeë W.E.G. en

Van Wyk Louw verfyn hy in *Stryd* (1935), *Vreemde liefde* (1937) en *Kwatriyne* (1941) sy vers en sluit hy aan by die persoonlike biegekuns van Dertig, wat by hom die vorm aanneem van 'n belydenis oor sy eie eensaamheid en stryd teen die vleeslike. In *Stryd* kry ons die belydenis van 'n vereensaamde enkeling wat in konflik met die sintuiglikheid van die bloed gewikkel is en wat strewe na 'n volmaakte suiwerheid. Die bundel *Vreemde liefde* het iets van 'n epiese gang en gee die probleem van die enkeling wat alleen teen die hartstog moet veg, die oorgawe aan 'n geliefde, die verwydering en herinnering aan hulle saamwees en uiteindelik 'n oplossing met sekere religieuse bowetone. Die vyftigtal *Kwatriyne* sluit soms by die ouer Afrikaanse digkuns aan, maar vertoon veral die bevruggende invloed van De Haan, Boutens en De Mérode, waarmee hy die kultus van die mooi woord met die streng vorm van die kwatryn probeer onderskep.

Terwyl hy met hierdie persoonlike bundels 'n bydrae tot Dertig lewer, sit Du Plessis ook in die bundel *Ballades* (1937) die volkse rigting van *Lied van Ali* voort en word hy bekoor deur die flambojante, kleurryke, gloeiende, eksotiese woord, die singende refrein en die uiterlike praal van die tradisionele balladeske vers. In *Die vlamme fez* (1944) neem hy spesifiek die Maleier, sy wêreld, geloof en kultuur as boustof, terwyl *Land van ons vadere* (1945) naas enkele natuurtonele en historiese beelde 'n ernstige bekommernis oor volkswakhede en -probleme bevat. Terselfdertyd beoefen Du Plessis in die dertiger- en veertigerjare die hekeldig waarin hy satiries skryf oor aktuele politieke, kerklike en literêre toestande in 'n tipe vers wat 'n sekere joernalistieke vlotheid vertoon. Hierdie gedigte word versamel in *In die Sabie* (1932) en *Skermutseling en skote* (1943).

Du Plessis se latere poësie word ingelei met *Ballade van die eensame seeman* (1949) wat 'n sterker vormtug en groter beheer oor die flambojante woord verrai. Die gedig bestaan uit vyf en sewentig kwatriyne en is 'n monoloog van die 'eensame seeman' wat sy geliefde vriend verloor en daarna in afsondering die sin van die liefde en die lewe vir homself probeer ontdek. Reeds *Lig en skaduwee* (1952) bestaan naas natuur- en persoonlike verse ook uit 'nasionale' gedigte, terwyl *Die sanger, die bose en die lied* (1955) 'n boodskap aan die volk is en *Terugblik* (1967) en *Sjeg Joesoef* (1970) 'n besinning oor die Suid-Afrikaanse rasseprobleem bevat. Hierdie besinning voer hy verder in *Ballade van broer Blindeman* (1973), *The passing show* (1975) en *Raamwerk vir Suid-Afrika* (1980).

By geleentheid van sy tagtigste verjaardag in 1980 versamel Du Plessis sy poësie in die bundel *Mens en ster*.

Afgesien van sy studies oor die Kaapse Maleier bundel Du Plessis ook die liedere, sprokies, fabels en legendes van hierdie mense, terwyl hy verder talle werke vir die jeug, sportverhale en reisbeskrywings skryf en met 'n aantal bundels spookstories die gebied van die bonatuurlike betree. In *Die wedstryd* (1936), *Die Corcovado* (1942), *Die verbode ryk* (1943) en *Gevreesde vriend* (1946) versamel hy sy kortverhale. Hierin laat hy meestal mense teen 'n plattelandse agtergrond optree, word die lewe van die Kleurling en Maleier uitgebeeld of word iets van die bonatuurlike, geheimsinnige en onverklaarbare van die lewe gesuggereer. In *Goede dood* (1935), *Versamelde prosa* (1960) en *Drie wêreld* (1970) gee hy bloemlesings uit verskillende fasette van sy prosakuns, telkens met toevoegings van nuwe werk. *Aantekeninge uit Tuynstraat* (1975) bevat Du Plessis se memoires, o.m. onderhoudende vertellings oor sy vriendskappe met Leipoldt en literêre figure uit die dertigerjare.

Du Plessis lewer sy beste werk met sentitiwe impressies en belydenisse, gevoelige en beeldende kwatryne en veral met enkele gestaltes uit die Kaapse Kleurling- en Maleierwêreld. Literêr-histories is sy werk van belang deurdat hy 'n aandeel het aan die 'indivudualistiese' fase van Dertig en die eksotiese ballade druk beoefen, terwyl sy optekeninge en navertellings van Maleierliedere en -verhale veral van kultuurhistoriese waarde is. As skrywer van jeugverhale sorg hy vir die nodige leesstof vir skoolgaande kinders in 'n stadium toe daar nog betreklik min op dié gebied in Afrikaans beskikbaar was. Sy beste kortverhale openbaar 'n begrip vir die patos van die Maleier se bestaan, terwyl sy memoires belangrike onbekende feite oor die dertigerjare en die literatuur aan die lig bring.

J.C. KANNEMEYER

Voornaamste geskrifte

Lied van Ali en ander gedigte. Kaapstad, 1931.

In die Sabie. Kaapstad, 1932.

Legendes van alle nasies. Kaapstad, 1932.

Stryd. Kaapstad, 1935.

Die bydrae van die Kaapse Maleier tot die Afrikaanse volkslied. Kaapstad, 1935.

Die wedstryd. Kaapstad, 1936.

Ballades. Kaapstad, 1937.

Vreemde liefde. Kaapstad, 1937.

Die Maleise samelewing aan die Kaap. Kaapstad, 1939.

- Uit die Slamse buurt I en II.* Kaapstad, 1939.
Die skat van Robbeneiland. Kaapstad, 1940.
Goëlerly. Kaapstad, 1941.
Kwatryne. Kaapstad, 1941.
Die hart van Java. Kaapstad, 1942.
Afrikaanse goëlstories. Kaapstad, 1942 (twee dele).
Die Corcovado. Kaapstad, 1942.
Skermutseling en skote. Kaapstad, 1943.
Die verbode ryk. Kaapstad, 1943.
Die vlammende fez. Kaapstad, 1944.
The Cape Malays. Kaapstad, 1944.
Tales from the Malay Quarter. Kaapstad, 1945.
Land van ons vadere. Kaapstad, 1945.
Gevreesde vriend. Kaapstad, 1946.
Kom reis met my. Kaapstad, 1948.
Ballade van die eensame seeman. Kaapstad, 1949.
Die mag van die woord. Kaapstad, 1952.
Lig en skaduwee. Kaapstad, 1952.
Goede dood. Kaapstad, 1953.
The Malay Quarter and its people. Kaapstad, 1953 (saam met C.A. Lückhoff).
Die sanger, die bose en die lied. Kaapstad, 1955.
From a Perian garden. Kaapstad, 1959.
Versamelde prosa. Kaapstad, 1960.
Poltergeis'ts of the South. Kaapstad, 1966.
Terugblik. Kaapstad, 1967.
Sjeg Joesoef. Kaapstad, 1970.
Drie wêrelde. Kaapstad, 1970.
Ballade van broer Blindeman. Kaapstad, 1973.
Aantekeninge uit Tuynstraat. Kaapstad, 1975.
The passing show. Kaapstad, 1975.
Song of Venus. Kaapstad, 1976.
Kaapse moppies. Johannesburg, 1977.
Raamwerk vir Suid-Afrika. Kaapstad, 1980.
Mens en ster. Kaapstad, 1980.

Cornelis Rijnsdorp

Rotterdam 19 september 1894 - Rotterdam 12 februari 1982

In het begin van de jaren tachtig van deze eeuw werden drie ouderen aan het gereformeerde volksdeel ontnomen, die vooraan hebben gestaan in de bloeitijd van het post-Kuyperiaanse leven, en die ook in hoge ouderdom niet met de rug naar de toekomst stonden: de grote jurist en staatsman mr. dr. J. Donner (1891-1981), de Friese historicus dr. H. Algra (1896-1982) en de literator dr. C. Rijnsdorp (1894-1982). Zij waren alle drie opgegroeid in een periode dat dr. Abraham Kuyper tot zijn volle ontplooiing en erkenning binnen en buiten eigen kring was gekomen, maar tevens maakten zij, ieder op eigen wijze, de ingrijpende kentering mee die de post-Kuyperiaanse wereld op bijna ieder gebied bood. Wie hun leven nauwkeurig beziet, hun ontwikkeling analyseert en hun invloed nagaat, komt in aanraking met alle ingrijpende problemen waarvoor de confessioneel-gereformeerde volksgroep in deze eeuw gestaan heeft en nog staat.

Rijnsdorp is zich die ontwikkelingen, vooral gedurende de laatste jaren van zijn leven klaar bewust geweest en hij heeft deze met zijn publikaties begeleid, al was iedere allure van een bewust leiderschap hem totaal vreemd. Als weinigen in deze eeuw heeft hij de lotgevallen van de volksgroep waartoe hij behoorde niet alleen nauwgezet gevolgd, maar ook intens beleefd: van iedere ontwikkeling, van iedere verandering, of hij deze een verbetering dan wel een achteruitgang achtte, poogde hij zich in het publiek rekenschap te geven.

Dit heeft hij vanaf zijn jongste ontwikkeling gedaan; aanvankelijk natuurlijk niet in *kritische* zin - hoe had hij dit in het eenvoudige milieu waarin hij opgroeide gekund? - maar om er als diep geïnteresseerde gretig en grondig kennis van te nemen. Niet dat hij zich in eigen religieuze kring opsloot. Zijn eerste liefde was de muziek (vooral Beethoven en Wagner), waarover hij eens opmerkte: 'Zij gevoelen niet dat ik uit de muziek kom en dus nooit zo eng-Nederlandsch georiënteerd ben.' Daarbij voegde zich al spoedig de letterkunde. Op beide gebieden nam hij werkelijk kennis van alles wat hij onder ogen kon krijgen. Voor hem was zijn jeugdontwikkeling, juist omdat alles met moeite veroverd moest worden, een mateloos boeiende ontdekkingstocht, waarvan, naar een woord van Goethe uit 1816, zijn ouderdom de rijpe uitwerking was.

In een uitgebreid interview dat ik hem op 18 oktober 1969 mocht afnemen, heeft hij aan de hand van een nauwkeurige uitleg van zijn gedicht *Vader* zeer persoonlijke herinneringen gegeven over zijn ouderlijk huis, waarover hij onder meer opmerkte: 'Mijn vader had een slagerij en mijn moeder moest zowel in de winkel helpen als het huishouden doen. (...) Ik heb aan mijn vader een bijzonder mooie herinnering bewaard en ik geloof dat dit ondergronds op mijn hele habitus van grote invloed is gebleven. (...) Moeder had de combinatie van zacht en sterk.'

In een tijd waarin binnen zijn kring het kunnen gaan studeren vrijwel uitsluitend was weggelegd voor de happy few die zich de weelde van een universitaire studie konden veroorloven, was voor de jonge Rijnsdorp uiteraard niets anders weggelegd dan een jarenlange kantoorbaan, die hem alleen gedurende de vrije avonduren en de zondag enige ruimte liet voor zelfstudie. In zijn *Literair Dagboek* (1974) heeft hij beschreven hoezeer hij onder dit slavenbestaan, dat hem nauwelijks tijd liet voor wat hem werkelijk boeide, geleden heeft.

In het *Levensbericht* van zijn grote literaire vriend P.J. Risseeuw (1901-1968) vertelt Rijnsdorp veel wat ook voor hem zelf gold. Het *Levensbericht* is zakelijk en strak geschreven, maar ook hier ontbreken de kenmerkende typering van de cultuurfilosoof niet: 'Vrije tijd was voor onze generatie een probleem in de zin van een tekort; voor de huidige en toekomstige generaties is vrije tijd een vraagstuk in de zin van een teveel.' (*Jaarboek* 1968-1969, p.178).

Drang tot schrijven had Rijnsdorp van jongsaf gehad. Toch vond zijn letterkundig debuut eerst in 1923 plaats, in *Stemmen des Tijds*, maandblad voor christendom en cultuur. Van die tijd af publiceerde hij gedichten, literaire recensies, novellen en essays in allerhande bladen en periodieken. Van 1937 tot 1942 trad hij op als muziekcensent van het antirevolutionaire dagblad *De Standaard*; van 1938 tot 1940 was hij redacteur van het christelijk letterkundig tijdschrift *Opwaartsche Wegen*, welke arbeid hij van 1946 tot 1956 voortzette aan het letterkundig en algemeen cultureel tijdschrift *Ontmoeting*. Bovendien nam hij op plaatselijk en landelijk niveau deel aan het georganiseerde letterkundige leven, terwijl hij overal in den lande ontelbaar vele lezingen hield voor literaire en kerkelijke kringen.

Slechts wie structuur en geschiedenis van de volksgroep waaruit Rijnsdorp voortkwam grondig kent, kan overzien hoe groot zijn invloed in de loop van meer dan vijftig jaren is geweest door middel van zijn ge-

schriften die, geheel in de lijn van de theoloog H. Bavinck, een nadere bezinning even voorzichtig als krachtig hebben gestimuleerd.

De gereformeerde volksgroep, hoezeer ook door het dagblad De Standaard van Kuiper en Colijn gestimuleerd tot meningsvorming die méér omvatte dan enkel de ontwikkeling van eigen kring, vertoonde in die jaren een weliswaar eigensoortig maar toch beperkt geestesleven. Rijnsdorp heeft dit weergegeven in zijn eerste roman, *Koningskinderen*, (1930), die ons vandaag meer vanwege de klimaatsbeschrijving boeit dan als 'geesteswereld'. Maar bij de meeste gereformeerden van die tijd sloeg het aan, want eenvoudigen en geleerden lazen dit boek, dat tien drukken beleefde, met overgave en soms met vertedering, omdat zij zichzelf en hun ouders erin herkenden en reeds door de titel van de roman eraan herinnerd werden dat ook de kleine luyden hun hoge geestelijke waarde hadden.

Het inzicht in hun beperktheid en tekorten weerhield Rijnsdorp niet zich diep met de kleine luyden verbonden te voelen, waarbij zijn religieuze bekering tot Christus in 1912 ('Ik heb Christus *ontmoet* - werkelijk, het woord *ontmoeting* is hier het enige juiste woord') de nooit opgedroogde inspiratiebron van zijn leven was. Binnen eigen kring na de publikatie van zijn *Koningskinderen* erkend als talentvol en veel gelezen schrijver, bereidde hij zijn tweede roman, *Eldert Holier*, voor, die in 1938 verscheen, en waarin Rijnsdorp getracht heeft de kunstenaarspassie in beeld te brengen.

Zijn tijdens de tweede wereldoorlog geschreven, in 1946 verschenen roman *Mijn Vader, mijn Vader...* behandelt het vraagstuk van de charismatische religieuze en kerkelijke leider, waarbij niet de persoon van prof. dr. K. Schilder, die in die jaren binnen de Gereformeerde Kerken grote geestelijke invloed uitoefende, maar de uitwerking van diens optreden op zijn naaste leerlingen grondig geanalyseerd werd. Misschien is het meest typerend dat deze roman menige lezer tot grondige bezinning bracht, zonder dat het tot een openlijke discussie kwam. Het kenmerk van Rijnsdorp is altijd geweest dat hij - evenals in de vorige generatie Huizinga op historisch en Noordmans op theologisch gebied - *in de stilte* arbeidde en door zijn lezers *in de stilte* verwerkt werd; maar juist daardoor oefende Rijnsdorp een verdiepende werking uit op diegenen die zich werkelijk rekenschap gaven van de achtergronden van het ingrijpend kerkelijk gebeuren in de jaren dertig, veertig en vijftig, zonder welke men de daarna volgende decennia binnen de Gereformeerde

Kerken niet verstaan kan.

Hoewel Rijnsdorp literatoren van zeer uiteenlopend karakter als Vondel, Multatuli, Guido Gezelle, Lodewijk van Deyssel, Querido, Carel Scharren en vooral Goethe en Rilke in de loop der jaren compleet las en bestudeerde, nam hij in feite alles wat naam en faam heeft in onze letterkunde in zich op, en vanuit dit reservoir was hij in staat het werk van tijdgenoten en hun inspiratiebronnen te proeven en te keuren.

Dat in zijn essayistische werk niet zozeer *genieten* centraal stond maar dat bij al zijn arbeid *bezinning* zijn doel en resultaat was, bewezen zijn weldoordachte bundels *Ter Zijde* (1935), *In drie etappen* (1952) en *Op zoek naar het geheim* (1954). Maar men heeft te bedenken dat van al wat Rijnsdorp geschreven heeft slechts een klein deel gebundeld is, en het merendeel van zijn werk, als bij zo veel begaafde literatoren, opgeborgen is in week- en maandbladen als *Stemmen des Tijds*, *Opwaartsche Wegen*, *De Reformatie en Ontmoeting*, of zelfs verborgen is in krantenjaargangen in *De Standaard*, de bladen van het Diemerconcern en *Trouw*, waarin alleen de snuffelaar en de nauwgezette speurder ze zal terugvinden.

Inmiddels bleven zijn publikaties niet onopgemerkt, ook buiten eigen kring, al bleef hij met wortel en tak behoren aan de gereformeerde volksgroep, zij het dat hij van oordeel was dat deze een nadere ontwikkeling en zelfcritiek op straffe van voortgaande ontbinding hoog nodig had. Een erkenning vormde in zekere zin de toekenning van het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden (1950) en de onder meer van deze Maatschappij uitgaande tweejaarlijkse Literaire Kritiekprijs (1964). Maar de bekroning van zijn arbeid vond plaats toen hem in 1965 door de Vrije Universiteit te Amsterdam het eredoctoraat in de letteren werd toegekend, een voor de stille werker des te dankbaarder ontvangen geschenk, omdat de universiteiten zuinig zijn met eredoctoraten, en de keuze in zijn geval een pure autodidact betrof die zich in alles door zelfstudie had moeten bekwamen. Hoewel Rijnsdorp bij het uitreiken van deze onderscheiding reeds zeventig jaar was, zou hij, gestimuleerd door dit eerbewijs, daarna nog meer dan vijftien jaren bewijzen dat de universiteit een goede keuze had gedaan.

Niet vergeten mag worden de samenwerking die Rijnsdorp heeft gehad met G. Kuiper, E.L. Smelik, J.W. Schulte Nordholt, K. Heeroma, Ad den Besten, Jan Wit en Wim Barnard voor het nieuwe *Liedboek der Kerken*. Hoewel Rijnsdorp maar één gezang heeft geleverd dat op zijn

naam staat (Lied 476: 'Eeuwig Woord, U willen wij bezingen') heeft zijn rijpe geest ook in deze kring opbouwend en samenbindend gewerkt.

Zijn jarenlange arbeid voor de NCRV heeft Rijnsdorp sinds de oprichting van deze radiovereniging vrijwel tot zijn dood toe volgehouden. Aanvankelijk hield hij veel radiolezingen, maar later vroeg men hem zijn medewerking voor cultuurhistorische programma's die hij, zowel bekend met de muziek als met de literatuur, gaarne verzorgde. Vooral de laatste jaren vroeg men hem om 'terugblikken' in de jongste geschiedenis, waarbij het hem er vooral om ging de hoorders te brengen tot zelfherkenning en zelfinzicht inzake hun eigen geestelijke afkomst en ontwikkeling. Het was niet te verwonderen dat de NCRV voor 1974 Rijnsdorps medewerking vroeg en verkreeg bij de samenstelling van het gedenkboek *Vrij en gebonden*, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van deze radio-omroep.

Het leek erop of op een leeftijd dat anderen zich op hun pensioen voorbereiden, Rijnsdorps geestelijke motor eerst op volle toeren ging draaien. Hij kon in 1954 vervroegd met pensioen gaan, waardoor hij eindelijk meer tijd kreeg voor studie, werd vast literair medewerker aan de bladen van het zogenaamde Diemerconcern (De Rotterdammer, etc.) en trad op als docent aan de Christelijke Academie voor Lichamelijke Opvoeding (CALO) te Rotterdam, later te Arnhem. Het waren vooral beknopte literaire beoordelingen die hij schreef, waarbij hij uitmuntte door korte typering en rake kenschetsen, die wel vanuit een christelijke levens- en wereldbeschouwing gegeven werden, maar die de besproken auteur en zijn wereld altijd recht deden. Bij het samengaan van de bladen van het Diemerconcern met het dagblad Trouw in 1971 brak Rijnsdorps meest invloedrijke periode aan. Hij besprak nu niet enkel literaire werken, maar ook boeken van theologische, wijsgerige, psychologische, sociologische en aanverwante aard. Hij schreef nooit uitvoerig, maar hij registreerde exact, typeerde stipt, hetgeen mogelijk was omdat hij zich werkelijk in ieder te bespreken werk verdiepte en er nu de tijd voor had en nam er omheen te lezen wat hij nodig achtte; zijn beoordelingen waren voorzichtig en nauwgezet, nooit opzienbarend maar wel strikt, en hij liet niemand raden naar zijn eendoordeel. Prijzen deed hij zelden, maar nooit kraakte hij af.

Het waren de jaren van polarisatie op politiek en kerkelijk gebied, jaren die ook aan het dagblad Trouw en het protestantse volksdeel niet ongemerkt voorbijgingen, maar het kenmerkende van de bijdragen van

Rijnsdorp was dat deze zowel door jongeren als door ouderen, zowel door conservatieven als door radicalen graag en nauwkeurig gelezen werden. Hij deelde niet in en was niet in te delen; hij wees beide groeperingen op problemen en onopgeloste vragen, zonder verwijten, zonder aanvallen en zonder afstraffingen, hetgeen men doen kan wanneer men moreel gezag heeft, en dat had hij met de jaren verkregen. Hoe vreemd het klinken moge: hij was een zachte heemeester, die velen tot inzicht bracht omtrent wat hen ontbrak. Met als achtergrond een levenslange bezinning op de bijbel, had hij in de loop van een lang leven tevens kennis genomen van veel dat buiten eigen kring was gepubliceerd, ook óver eigen kring, en hij had dat alles positief verwerkt. Dat bladen als *Opwaartsche Wegen* en *Ontmoeting* niet meer verschenen, ervaarde hij als een gemis maar hij begreep evenzeer *waarom* daartoe de stimulans, het enthousiasme en de ijver binnen eigen kring ontbraken. Het nog steeds bestaande tekort aan wezenlijke cultuur binnen eigen kring stond hem even duidelijk voor ogen als de moeizame opgave waarvoor de christelijke kerken in Nederland en daarbuiten stonden om antwoord te geven op de geestelijke vragen van eigen tijd en ontwikkeling. Hij begreep dat verzen en preken, hoe noodzakelijk ook voor een echte cultuur, niet konden bloeien zonder intense en voortgaande verdieping van een eigen geestelijk leven.

Hoewel hij het gevaar inzag van een zich kritiekloos overgeven aan de zich steeds uitdijende sociale wetenschappen, heeft hij wat deze faculteiten te bieden hadden op wel gedoseerde wijze doorgegeven aan het protestantse kerkvolk, dat in zijn korte boekbesprekingen een veilige ankerplaats vond om even bij aan te leggen. Tot zijn lezers behoorden vele eenvoudigen, maar ook hoogleraren, ministers en kamerleden, die iedere week wilden delen in de bezinning die Rijnsdorp bood. Hij had in zijn jonge jaren de hoogleraren gelezen; toen hij oud was lazen vele hoogleraren hem!

Ten slotte had hij geen 'vak' meer. 'Ik aanvaard alles wat de krant mij zendt, werk mij in en zal het naar beste weten beoordelen', zei hij eens; en bij een andere gelegenheid: 'Ik zou mezelf willen karakteriseren als een levend gelovig mens, die werkt zolang het dag is en probeert antwoord te geven op de vragen die van het leven uit op hem toekomen, daarbij gebruik makend van het hele apparaat dat in de loop van een lang leven te zijnen dienste is gekomen.'

Gerijpt door zelfbezinning, zelfrespect en zelfkritiek schreef hij een

cultuur-historische trilogie (*In de greep van het reus-achtige*, 1966; *In het spanningsveld van de Geest*, 1968; *Wij zijn de vaders*, 1972) waarin hij zich, zoals hij het aankondigde, als literator rekenschap gaf van wat zich binnen het calvinisme aan veranderingen had voltrokken; maar hij plaatste zijn analyse tegen de achtergrond van een cultuurcrisis die, naar hij zeer goed begreep, een mondiaal karakter had.

Zijn laatste jaren waren vooral gevuld met journalistieke bezinningsarbeid die hij op zich had genomen voor het dagblad Trouw. Ook toen zijn achteruitgaande gezondheid het werken hem bemoeilijkte, zag hij het als zijn taak die moeilijkheden te overwinnen en gevoelde hij zich bemoedigd door de arbeid die van hem gevraagd werd en die hij in diepe verbondenheid met zijn lezers en in goede samenwerking met de redactie volbracht. Op 31 januari 1981 schreef hij mij: 'Er is ergens een krachtbronnetje, dat maar niet opdrogen wil en van religieuze aard is.' Het zegt iets dat zijn laatste beoordeling in Trouw verscheen toen hij al in het ziekenhuis lag en niets hem restte dan zijn naderend einde geduldig af te wachten.

Dat hij, begonnen als gepassioneerde muzikkliefhebber en levenslang schrijvend over de literatuur, toch ten diepste een niet aflatende geestelijke *bezinner* was, blijkt uit een dagboek dat hij sinds 9 mei 1978 bijhield over de beleving van zijn ouderdom. Hij schreef er mij op 5 september 1979 over: 'Ik wou dat zo lang mogelijk volhouden, omdat deze impressionistische werkwijze het best bij mijn aard past. Het heeft niets van een kroniek; het zijn meer aforismen en bespiegelingen van meer algemene aard.' Zonder enige zelfoverschatting vatte hij ook deze taak nuchter op en volbracht die, begrijpend dat ook van de vele duizenden ouderen in Nederland maar zeer weinigen in staat zijn eigen levenservaringen tot het laatste toe schriftelijk en gaaf vast te leggen. Het is typerend dat hij ook de laatste zinnen van dit dagboek (*De ultieme fase*), letterlijk vanaf zijn sterfbed gedictieerd, als een laatste bijdrage van zijn rijke geestesleven naliet aan hen die, als hij, stilte en bezinning zoeken in het vaak jachtige en rusteloze, ja soms waanzinnige bestaan.

Dankbaar blijven wij in deze dagen allen die, te beginnen binnen eigen kring, door niet aflatende *individuele* bezinning opgetornd en gewaarschuwd hebben tegen de reeds door Huizinga in zijn *In de schaduwen van morgen* gesignaleerde cultuurvervlakking, die niet tegengegaan, laat staan weersproken wordt door het *organiseren* en administratief 'beheersen' van de chaos, door middel van vergaderingen van technisch

knap opgebouwde organisaties, maar voor alles door individuele bezinning, die geworteld is in een persoonlijke, door het rijke leven verdiepte en gelouterde spiritualiteit.

G. PUCHINGER

Voornaamste geschriften

Dichtwerk

Emmaüsgangers 1945. Den Haag, 1946.

Romans

Koningskinderen. Baarn, 1931.

Eldert Holier. Baarn, 1938.

Mijn Vader, mijn Vader... Baarn, 1946.

Essays enz.

Ter zijde. Amsterdam, 1935.

In drie etappen. Baarn, 1952.

Op zoek naar het geheim. Baarn, 1954.

Aan de driesprong van kunst, wetenschap en religie. Baarn, 1964.

In de greep van het reusachtige. Kampen, 1966.

In het spanningsveld van de Geest. Kampen, 1968.

Wij zijn de vaders. Kampen, 1972.

Balkon op de wereld. Amsterdam, 1973.

Vrij en gebonden. Hilversum, 1974 (samen met H. Algra en B. van Kaam).

Literair dagboek. Kampen, 1974.

Gefascineerd door het laatste bijbelboek. Baarn, 1975.

Christendom en cultuur in bloei en crisis. Kampen, 1976.

Veranderend Nederland onder Juliana. 's-Gravenhage, 1979.

Laatste gedachten. Kampen, 1982.

Hendrik Jan Joseph Scholtens **Nuenen (NB) 10 maart 1895 - Maastricht 1 augustus 1978**

Mr. H.J.J. Scholtens, bekend als Kartuizervorser en als burgemeester, eerst van Houten en daarna van de grote gemeente Beverwijk, behoorde tot het slag mensen dat plichtsgetrouw, ijverig maar uitermate bescheiden en gesloten over zichzelf en anderen door het leven pleegt te gaan, zodat het voor hun biograaf moeilijk is meer over hen te vertellen dan wat uit de blote feiten en documenten te achterhalen is.

‘Als gymnasiast al - schrijft een zes jaar jongere vriend - was hij een stille jongen die een beetje afwezig en bedachtzaam sprak en die ons als kinderen nogal pedant voorkwam. Wij noemden hem onder elkaar wegens zijn lengte ‘de grote Harry’. Ik geloof dat wat wij voor pedanterie aanzagen veeleer verlegenheid was en dat hij uit echte vriendelijkheid naar ons kleintjes kwam kijken.’

Zelf leerde ik hem pas begin 1966 kennen, toen ik contact met hem zocht over een onderdeel van mijn proefschrift waarin de verhouding moderne devoten - Kartuizers aan de orde was. Mijn eerste indruk was die van een waardige, op het eerste gezicht wat stijve en teruggetrokken man die mij met vriendelijke en verwachtingsvolle ogen aankeek en bijzonder veel belangstelling had voor wat mij destijds bezig hield. Vooral wanneer het Kartuizers betrof toonde hij een onvermoede levendigheid en intensiteit.

Hij was toen al 71 en bewoonde met zijn echtgenote, Vrouwe Louise Regout († 1981), een mooie woning in het St. Gerlachus Flatgebouw aan de Jeker te Maastricht. Daar zocht ik hem regelmatig op toen wij samen aan een Kartuizerbibliografie en een klein Kartuizer-monasticon werkten. Ondanks zijn hoge leeftijd fietste hij toen nog bijna dagelijks door het drukke stadsverkeer naar de bibliotheek van de Jezuiten waar hij alles tot zijn beschikking kon krijgen wat hij voor zijn nooit aflatende studie van de Kartuizers nodig had.

De realisering van de beide projekten mocht hij nog beleven: de Kartuizerbibliografie verscheen in twee delen dank zij de medewerking van de Stichting Dionysius de Kartuizer, de Katholieke Universiteit te Nijmegen en het Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) te Parijs, onder de titel *Cartusiana, un instrument heuristique* (Parijs 1976-78). Het *Klein Monasticon* werd, dank zij het Genootschap Delfia Bata-

vorum, gepubliceerd in *De Kartuziers en hun Delftse Klooster* (Delft, 1975), een bundel studiën uitgegeven ter gelegenheid van het achtste lustrum opgedragen aan de toen tachtigjarige mr. Scholtens. Het werd op 20 december 1975 tijdens een plechtige zitting in Delft aan zijn vrouw overhandigd, omdat zijn gezondheidstoestand hem het reizen onmogelijk maakte.

Vroeger, in 1970 ter gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag, hadden wij al eens gepoogd een feestelijkheid te organiseren om hem onze *Bio-bibliografie van de 75-jarige kartuzervorser Mr. H.J.J. Scholtens, oud-burgemeester van Houten en Beverwijk* (door A. Gruijs en Th. F. van Koolwijk, in: *Ons Geestelijk Erf van 1970*) plechtig te kunnen aanbieden. Maar al onze pogingen stuitten af op zijn bescheidenheid en het bleef bij een intiem etentje in Amsterdam.

De belangstelling voor de Kartuziers werd bij hem volgens zijn eigen zeggen reeds heel vroeg tijdens de lagere schooljaren gewekt door de aanwezigheid van overblijfselen van het Kartuzier klooster Het Hollandsche Huis in de omgeving van Geertruidenberg, waar zijn vader toen notaris was. Die overblijfselen bestonden uit een onthoofd Bruno-beeld en de resten van enige fundamenten midden in een weiland en een grafsteen voor de deur van een boerderij. Wellicht speelde ook de invloed van een huisvriend der familie, de priester, onderwijsspecialist en kamerlid dr. van Gils, hier een rol. Deze bezocht de familie regelmatig en adviseerde inzake de studie van de kinderen, acht in getal, waarvan Harry de oudste was.

In het nabije 's-Hertogenbosch doorliep hij met succes het Stedelijk Gymnasium. Het was de bedoeling dat hij daarna te Leiden rechten zou gaan studeren, maar de eerste wereldoorlog en daardoor zijn mobilisatie als reserve-luitenant wierpen roet in het eten. Toch kwam deze tijd zijn gezondheid ten goede, want hij was sportiever dan men wel dacht en maakte bijvoorbeeld dankbaar gebruik van de gelegenheid deel te nemen aan de jaarlijkse Nijmeegse Vierdaagse wandeltochten, waar hij in zijn uniform met hoge kraag en door zijn lengte nogal opviel. Toch kon hij tegen het einde van zijn diensttijd de rechtenstudie te Leiden aanvangen en in 1921 afsluiten met het behalen van de meestertitel. In die tijd kon hij tevens zijn kennis van de Kartuzierorde verdiepen. Om de geschreven bronnen zelf te kunnen lezen en interpreteren volgde hij ook de colleges in geschiedenis en paleografie.

Toen hij van 1921 tot 1925 als wetenschappelijk ambtenaar werkzaam

was aan het toenmalige Centraal Bureau voor de Katholieke Sociale Actie in Nederland te Leiden, had hij een belangrijk aandeel bij de verkrijging van boekschenken voor de in 1923 opgerichte bibliotheek van de beginnende Katholieke Universiteit te Nijmegen en legde hij toen reeds de basis voor de belangrijke verzameling Cartusiana in deze bibliotheek, welke later het uitgangspunt zou vormen van de bovengenoemde internationale bibliografie.

Het was ook in die tijd dat hij de eerste resultaten van zijn vele reizen langs Kartuizer kloosters en van zijn onderzoek in vele Europese archieven begon te publiceren. In 1923, dus op achtentwintigjarige leeftijd, maakte hij kennis met de legendarische Nederlandse Kartuizer monnik Dom Benoît Lambres (1898-1974, pseudonymen onder andere Benoît du Moustier, PIM, een Kartuizer), die in dat jaar geprofeest werd in de Zwitserse Kartuize Valsainte in de omgeving van Fribourg.

Dom Lambres zou tijdens zijn leven vele boeken schrijven over Kartuziers, over hun spiritualiteit en liturgie. Zelfs een roman en geromantiseerde verhalen over Kartuziers zagen het licht. Scholtens nam in 1923 op zich het eerste boek van de enthousiaste jonge monnik anoniem uit te geven onder de titel *Een boek over Kartuziers*. In de loop der jaren verscheen het onder meerdere titels en bij verschillende uitgevers. In 1928 kwam het in handen van de auteur Pieter van der Meer de Walcheren, voor wie het aanleiding werd Valsainte met Kerstmis te bezoeken en er een vurig boek over te schrijven, het nog steeds veel gelezen en veel vertaalde werkje *Het Witte Paradijs* (eerste druk: Utrecht 1929).

Tussen mr. Scholtens en Dom Lambres, hoe tegengesteld van karakter ook, of misschien juist wel daarom, ontstond een levenslange vriendschap die stimulerend werkte op Scholtens' verlangen de Kartuizerorde in Nederland weer te zien opbloeien. In 1945 werd hij de initiatiefnemer van een stichting welke de voorstanders van dit idee samen zou brengen en dat de gelden zou kunnen verzamelen voor de bouw van een klooster en het onderhoud van de streng contemplatieve monniken. Hij zette zijn gedachten hierover uiteen in *De Maasbode* en wist velen in den lande te interesseren, zodat op 7 september de Stichting Dionysius de Kartuizer opgericht kon worden. In 1946 werd in de Certosa di Calci bij Pisa een communiteit van Nederlandse monniken gevormd. Helaas beantwoordde het convent niet aan de verwachtingen. Na 15 jaar waren er slechts 4 geprofeeste monniken uit voortgekomen en in het geheel geen lekebroeders. In 1961 werd dit huis dan ook opgeheven en de inwoners over

de verschillende huizen in Europa verspreid. Het Generaal Kapittel van de Grande Chartreuse oordeelde dat de tijd niet rijp was voor het stichten van een klooster in Nederland en besloot in oktober 1971 definitief af te zien van een hernieuwde vestiging in ons land. Dit werd aanleiding voor het Bestuur de stichting in 1972 op te heffen. Van de verzamelde gelden werd een bedrag aan de werkgroep Cartusiana Neerlandica van de KU te Nijmegen ter beschikking gesteld voor het werk aan de Kartuizer bibliografie en het Klein Monasticon. Van het overblijvende bedrag ging 50% naar de orde en 50% naar Nederlandse katholieke instellingen van contemplatieve aard.

Dat was het einde van de droom van mr. Scholtens en zijn vrienden. Intussen had de initiatiefnemer niet stil gezeten. Tussen 1923 en 1933 zagen de eerste studies het licht. Aanzetten van onderzoeken over de kloosters van Amsterdam, Arnhem, Delft en Nieuwlicht bij Utrecht alsmede over afzonderlijke monniken, Dionysius van Roermond, Jan van Brederode, Gozewijn Comhair, Kartuizer en bisschop van IJsland en over Vondel en de Kartuizers verschenen in verschillende tijdschriften. Men zou ze vingeroefeningen kunnen noemen van de veel grondiger studies van latere tijd, die men opgesomd kan vinden in bovengenoemde bio-bibliografie. Naar mijn smaak is daarvan zijn artikel van 1951: *De litteraire nalatenschap van de Kartuizers in de Nederlanden* (Ons Geestelijk Erf, p.9-43) het meest representatieve. Het is een eerste poging van synthese, het geeft een voorsmaak van wat hij gaarne had willen schrijven: een geschiedenis van de Kartuizers in de Nederlanden, die aan moest tonen van hoe groot belang hun aanwezigheid hier van de veertiende tot de zeventiende eeuw is geweest voor zowel het religieuze als maatschappelijke en culturele leven. Maar, zegt hij in zijn inleiding, 'de tijd voor een samenvattende beschrijving van de geschiedenis der Kartuizers in de Nederlanden is nog niet gekomen. Wel is waar hebben de bouwstoffen daarvoor zich in de loop van de laatste halve eeuw reeds aanzienlijk vermeerderd door het verschijnen van vele bronnenpublicaties, monographieën en detailstudies en door het beter bekend worden van de historie der spiritualiteit. Doch er ligt nog te veel onontgonnen terrein, terwijl het materiaal rijk en veelzijdig is. Het noodzakelijke voorbereidende werk is nog niet ten einde. Onze kennis zal nog ten aanzien van belangrijke onderdelen moeten worden vervolledigd en verdiept.'

Deze woorden schreef hij in zijn vijfenzestigste levensjaar toen hij op

het hoogste punt van zijn kunnen was gekomen, zowel als historicus als magistraat. Want inmiddels was hij in 1925 burgemeester geworden van de gemeente Houten bij Utrecht, daarnaast korte tijd lid der Provinciale Staten, secretaris van de Nederlandsche Vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid, en, toen de gemeente Houten gedeeltelijk bij Utrecht was gekomen, van 1931 tot 1933 aangesteld bij de Directie van de Landbouw van het Ministerie van Economische Zaken. Dit alles had hem goed voorbereid op het burgemeesterschap van de grote gemeente Beverwijk, waartoe hij in 1933 op achtendertigjarige leeftijd werd geroepen. Er was voorwaar moed voor nodig om zo'n taak te aanvaarden, wat hijzelf tot uiting bracht in de rede die hij sprak tot de raad van die gemeente op dinsdag 27 juni 1933, toen hem door wethouder Braun de ambtketen van het voorzitterschap van de raad omgehangen was. Hij zei daarbij onder meer het volgende: 'Het nieuwste tijdsgewricht - wij leven thans zo gevaarlijk snel! - heeft talloze en ernstige moeilijkheden meegebracht. Het stelt hoge eisen aan een ieder, die tot medewerking aan de overheidstaak geroepen is en niet het minst aan de bestuurders der gemeenten. Land- en tuinbouw lijden verlies op verlies, industrieën doen wat mogelijk is om zich te handhaven in het aanpassingsproces, dat bezig is zich te voltrekken, handel en scheepvaart kwijnen. De middenstand ondervindt de terugslag van dit alles, dat mede als gevolg heeft de zo pijnlijke en zorgwekkende werkloosheid. Hiervan gewagende, wil ik niet nalaten in dit woord te doen blijken van een hartelijk medeleven met de noden en zorgen, waarmede men in zovele kringen der burgerij te kampen heeft.' Hij besluit met de woorden: 'Ik aanvaard het voorzitterschap van Uw Raad met de bede, welke opwelt uit de grond van mijn hart, dat Gods zegen op onzen gemeenschappelijke arbeid rijkelijk moge rusten, gemeente en burgerij tot heil.'

Op dat moment was het nog maar enkele maanden geleden dat in Duitsland het Hitlerregime aan de macht was gekomen. Op tien mei 1940 raakte Nederland ongewild betrokken in de Tweede Wereldoorlog. Hij zal dan ook spoedig ondervinden wat het inhoudt burgemeester te zijn onder een dergelijk regime. Hier laat ik mr. P.J. Schipperus, lid van de Raad van de gemeente Beverwijk, aan het woord, die, namens die raad, aan het hoofd van een delegatie, in aansluiting op de plechtige uitvaartdienst voor mr. Scholtens op zaterdag 5 augustus 1975 te Maastricht, en voorafgaand aan de bijzetting in de crypte van de abdij St. Benedictusberg te Mamelis bij Vaals, onder meer de volgende woorden sprak:

'Geen functie was in die dagen zo moeilijk als het ambt van burgemeester. Bij velen kwelde de vraag: blijven of weggaan?

Op 4 juni 1942 wordt namens Der Reichskommissar aan burgemeester Scholtens geschreven om op 8 juni tegen 4 uur namiddag aan de Lange Vijverberg 8 in Den Haag te verschijnen: 'in meinem Amtszimmer hierselbst'. Op de blanco achterzijde van deze oproepingsbrief staat in handschrift geschreven '1 1/2 uur uitgehoord'. Het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland schrijft enige dagen later, 15 juni, dat bij besluit van de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken met ingang van 13 juni - met terugwerkende kracht dus - de voorlopige verlengde ambtsperiode van burgemeester Scholtens is beëindigd. Met andere woorden: hij kon vertrekken!

Hij ontvangt wel pensioen maar voorafgaande aan iedere maandelijkse uitbetaling moest de in zijn plaats benoemde verklaren dat hij niet om een of andere reden als Jood was aangemeld.

Weinige weken later behoort hij tot de groep anti-verzetgijzelaars die in Haaren en Sint Michielsgestel worden opgesloten. Voor al diegenen die enige herinnering aan die tijd hebben zal het niet moeilijk zijn zich in te denken wat er in mevrouw Scholtens en haar man moet zijn omgegaan. Maar ook daar heeft burgemeester Scholtens op voorbeeldige wijze van zijn leven gemaakt wat hij er van maken kon. Welnu, geen burgemeester meer, dan maar als historicus aan het werk. In het voorbericht van zijn boek *Uit het verleden van Midden-Kennemerland* lezen wij dat 'de schrijver dezes een ongezochte gelegenheid benut (heeft) om zich te verdiepen in de geschiedenis van het oude Kennemerland.' Het voorbericht is gedateerd Sint Michielsgestel, November 1943. Hoe was het mogelijk dat werk tijdens het gijzelaarschap te verrichten? Blijkens het vermaarde werk van Dr. L. de Jong over de Tweede Wereldoorlog kon een vrij omvangrijke bibliotheek worden opgebouwd in het kamp. Talrijke uitgevers werkten daaraan mee. Zou dit werk van Mr. Scholtens ooit zonder zijn verblijf in dit kamp tot stand zijn gekomen? Het is gelukkig ook de laatste volle maand waarin hij blijkens mijn gegevens daar heeft vertoefd. Op 29 december schrijft hij naar Beverwijk: 'Met hartelijke dankzegging voor de felicitatie, welke ik bij de beëindiging van mijn verblijf binnen het prikkeldraad mocht ontvangen.' Eenvoud en weinig woorden. Kenmerkend voor deze zo zeer begaafde burgemeester.

Na de bevrijding kan hij weer aan de slag. Veel achterstand dient te

worden ingehaald. Veel nieuwe plannen worden ontwikkeld. Zijn zorg voor de zuiverheid van het milieu neemt een grote plaats in zijn werk in.

Rioleringswerkzaamheden moeten worden verricht, een rioolwaterzuiveringsinstallatie dient er van de grond te komen, woningbouw en bestemmingsplannen komen aan de orde, onderwerpen waarmede de raad zich diende bezig te houden. Maar bovenal dienden bestuurlijke maatregelen in de IJmond genomen te worden. Dat alles vergde bijzonder veel inspanning van Mr. Scholtens als burgemeester. Te veel zelfs. Zijn gezondheid lijdt eronder. Hij besluit vroeger dan hij wellicht had gehoopt zijn ambt neer te leggen. Op 61-jarige leeftijd gaat hij als burgemeester heen. Voor een ieder die in het land van de gemeentebesturen geen vreemde is, is het duidelijk dat rationeel denken en rationeel handelen, zonder aanzien des persoons, niet altijd of beter nooit in dank worden afgenomen.

De zorgvuldigheid waarmede Meester Scholtens zijn vele studies heeft verricht, geeft blijk van een instelling, waarmede hij in bepaalde opzichten zijn tijd ver vooruit was. Terecht kon bij zijn vertrek uit Beverwijk in de krant worden geschreven: 'Magistraat van groot formaat is heengegaan.'

Tot zover mr. Schipperus.

Groot als magistraat, groot ook als historicus, vooral wanneer men bedenkt dat hij praktisch al zijn studies en onderzoeken in zijn vrije tijd moest verrichten. Ondanks zijn druk bezet maatschappelijk leven verschenen er tussen 1923 en 1978 in totaal twee boeken en een zestigtal bijdragen aan boeken en tijdschriften, waarvan een groot aantal, gezien het notenapparaat, een lange onderzoekstijd doen veronderstellen. In vele van zijn artikelen liggen schatten verborgen die door latere onderzoekers ontgonnen kunnen worden. Zo is het niet te verwonderen dat vele Kartuizerstudies, zowel binnen- als buitenlandse, verwijzingen bevatten naar zijn werk.

Dit is dan ook, denk ik, de grote verdienste van Scholtens, waarom hij ongetwijfeld in 1941 voorgesteld werd voor het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: door zijn grondig graafwerk heeft hij de spits afgebeten van het onvermijdelijke en vaak ondankbare bronnen-onderzoek dat de geschiedschrijving van de Kartuizerorde in de Nederlanden nu eenmaal van haar beoefenaren vordert.

A. GRUIJS

Voornaamste geschriften

Voor een overzicht van mr. Scholtens' publicaties verwijzen wij naar de in dit levensbericht genoemde bio-bibliografie in het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* 44 (1970), p.45-56.

Bernard-Frans van Vlierden (Bernard Kemp)
Hamont 22 augustus 1926 - Leuven 2 november 1980

Op Allerzielendag 1980 overleed prof. dr. Bernard-Frans van Vlierden in het Akademisch Ziekenhuis te Leuven. Zijn plotse overlijden wekte grote verslagenheid in Vlaanderen, niet in het minst aan de Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius (UFSAL) te Brussel, waar hij sinds 1969 gewoon hoogleraar in de Nederlandse Letterkunde geweest was. Drs. Hugo Bousset, een van zijn wetenschappelijke medewerkers, stelde ter nagedachtenis van zijn leermeester een huldeboek samen onder de titel *Bernard Kemp van A tot Z*. Het bevat een tiental bijdragen over de verscheidene activiteiten van de hoogleraar dr. B.F. van Vlierden en van de criticus en romancier Bernard Kemp. Het biedt naast een uitvoerig, rijk gedocumenteerd levensbericht een zo volledig mogelijke bibliografie van en over zijn werk, samengesteld door Hilda van Assche en Richard Baeyens, afgesloten op 28 juli 1981.

Het zou derhalve weinig zin hebben in dit levensbericht een biografie naar klassiek model te schrijven. Ook voor de bibliografie kan ik rustig naar de bijdrage van Van Assche/Baeyens verwijzen; al is de bibliografie niet helemaal volledig of waterdicht, zij zal voor lang de meest volledige bron zijn die wij van en over B.F. van Vlierden/B. Kemp kunnen aanboren. Ik ben dan ook zo vrij voor deze gelegenheid van het vertrouwde patroon af te wijken.

Op 12 december 1981 richtte de oudstudentenvereniging van de UFSAL een herdenking van prof. dr. van Vlierden in. Ik werd verzocht de professor en schrijver met een korte lezing te eren. Ik doe dat in dit beknopte levensbericht nog eens over met een aantal fragmenten uit die lezing waarmee ik B.F. van Vlierden/B. Kemp toen piëteitsvol herdacht.

Misschien mag gezegd worden dat Bernard Kemp het meest eigene van zichzelf en van zijn schrijverschap prijsgegeven heeft in zijn colleges en voordrachten. Een voordracht van hem had altijd iets van een speech, iets van een retorisch feest voor geest en zinnen. De communie met een publiek was hem een noodzaak. Zijn colleges aan de universiteit waren zulke topmomenten van beroezende communicabiliteit die hij in beperkte kring met volle teugen placht voor- en na te proeven. Er lag iets magistraals, maar ook iets erotisch in zijn spreken, dat eerbied, maar

in combinatie met zijn overvloeiende innemendheid, ook sympathie afdwong. In zijn beste jaren is hij een van Vlaanderens meest gevraagde en gevierde voordrachtgevers geweest.

Bernard Kemps kritisch en essayistisch werk demonstreert zijn groot interesse voor de (literaire) actualiteit. De tijd schrijven...: inderdaad, dat had hij zich als levenstaak gesteld, in zijn romaneuvre zowel als in zijn activiteit als essayist. Hij was een gedroomd recensent, omdat hij zo aan de levende actualiteit verhangen was, niet om er alleen maar wat literaire gelegenheidskroniekjes over te schrijven, maar om haar te doorleven, te doorkijken en te doorproeven met de gulzige weetgierigheid en het levensbeschouwelijke engagement die hem eigen waren. Het levende literaire bedrijf in de volle socio-politieke context, dat was zijn gedroomd werkterrein. Als beleidsbewuste en sociaal geëngageerde man ging hij graag voor, gaf hij graag leiding en speechte graag. Vandaar dat hij spontaan in functies in het openbare literaire leven terecht kwam (in de VVL bij voorbeeld, of in de PEN-club, in de commissies van het Ministerie, in redacties van tijdschriften, in genootschappen). Ook dat lag in zijn natuur. Zijn actualiteitsnieuwsgierigheid was zó groot dat hij er allicht werk van groter omvang of steviger duurzaamheid aan heeft opgeofferd. Hij was immers altijd zo ongedurig bezig, overal en telkens zo geëngageerd begaan en betrokken, soms met het geringste waarover praetoren zich niet hoeven te bekommeren. Hij deed dat wel... De neiging naar een Journaal, zoals er een embryonair in Roeping of in de kleindrukstukjes van Dietsche Warande verscheen, is helemaal niet verwonderlijk. Iemand als Bernard Kemp had een sterk Journaal naar Franse trant na kunnen laten.

Als voorzitter van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen en van de Commissie ter Bevordering van de Letteren heeft hij met onbetwist moreel gezag het principe van de constructieve tolerantie verdedigd. In de VVL, bij definitie 'een vereniging van waakzame individualisten', zoals H.F. Jaspers zegde, bracht hij met zijn spontaan aanvaard gezag, dat meteen 'een uitzonderlijke présence' uitstraalde, orde en rust. Dank zij hem is de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen na de crisis van de afscheuring, weer bedaard en bestuurbaar geworden. Met de présence en het autoritaire lef die hem aangeboren waren, wist hij zich boven ideologische tegenstellingen staande te houden en te doen respecteren.

Hij schreef tal van gelegenheidsstukjes, genereus en bevestigend als hij was tegenover collega's, vrienden, en eigenlijk tegenover de zaak van

het woord in het algemeen. Bernard Kemp liet zich voor dergelijke gelegenheidsproza niet pramen. Hij 'was er graag bij' en leende graag zijn groot talent voor zaken van luttel belang. Stond de genereuze Gezelle, gelegenheidsdichter bij uitstek, hem daarbij voor de geest? Bernard Kemp schreef menige 'dreupel poëzij' in de vorm van voorwoorden, opdrachten en inleidingen. Tesamen met andere actualiteitsstukjes van hem, soms in het geringste medium, wijzen ze op de voor hem levensnoodzakelijke behoefte aan expansieve communie en mededeelzaamheid. Bij een geringer talent zou dat als verspilzucht (of zelfs bedilzucht) overgekomen kunnen zijn. Maar bij hem niet! Aan de weg timmeren was hem niet te min. Voor grote talenten is niets banaal. Met een onverzettelijke werkkraft heeft hij in een tijdspanne van dertig jaar in alle registers (krant, weekblad, tijdschrift, radio, televisie, recensie, essay en monografie) een oeuvre opgebouwd, waarvan de bundeling allicht een paar dundruk volumes op zou leveren.

Natuurlijk is hij veel meer dan dagjeswerker geweest. Was zijn grote liefde voor het leven niet Guido Gezelle? Wat heeft hem tot die zo duurzame voorliefde gedreven? De woordkunstenaar, de natuurdichter, de flamingant? De priester-dichter Gezelle, die als hiërofant in de natuur Gods aanwezigheid bezong, moet hem in zijn religieus gemoed fundamenteel aangesproken hebben.

Een grote kwaliteit van Bernard Kemp als essayist ligt in zijn intuïtieve vindingrijkheid. Natuurlijk, elk goed essay bestaat bij de genade van de durf (en het lef) om een vinding in de diepte uit te graven en te veralgemenen. De essayist staat steevast voor de bekoring van het aforisme. Bernard Kemp heeft die uitdaging met soevereine zelfzekerheid op zich genomen. Soms vraag je je af, of zijn intuïtieve syntheses en vergezichten, samengetroeft in handzame formules, nog wel toetsbaar zijn? Hij heeft Belcampo een reiziger in vuurwerk genoemd, maar was hijzelf niet een spectaculair vuurwerkmaker? Zijn verbazende formuleringskraft was de geschiktste bondgenoot van zijn intuïties. Wat kwam er nu het eerst: de woord-vinding of de inzichtelijke gedachtenconstructie? Een futiele vraag, eigenlijk, bij een zo taalgevoelig denker als Bernard Kemp. Zijn vaardigheid als essayist hangt in ieder geval samen met zijn intuïtief inlevings- en herscheppingsvermogen. Hij was artiest, of hij nu, in beide gevallen even genereus en attent, bezig was met zijn eigen creatief werk of met dat van anderen.

Daarenboven verdiepte hij zich graag in vraagstukken van wijsbegeer-

te, wijsgerige anthropologie en levensbeschouwing. Hij haakte zijn bespiegelingen gaarne vast in de diepere regionen van zijn en denken en dat waren voor hem de wijsbegeerte en de wijsheid van de traditie, onder meer die van het christendom en van het christelijke humanisme. Geliefkoosde vakantielectuur in Zonnegem waren filosofische teksten.

Even karakteristiek voor de denker Bernard Kemp, die evengoed professor in de filosofie had kunnen worden, is zijn spelen met de taal. Het schitterendste voorbeeld van zijn taalcreatief vermogen is het slothoofdstuk van zijn hoofdwerk, zijn 'poetica van de Vlaamse roman', één grandioos Bengaals vuur, dat mij altijd Van Ostaijens 'jongleur met vuurfakkels' voor de geest roept,... en eigenlijk ook het 'in het metafysische geankerde spel met woorden'. Die tekst, die door Corn. Verhoeven geschreven had kunnen zijn, blijft een van de diepzinnigste denkoefeningen die Bernard Kemp in een van zijn briljantste en meest authentische momenten heeft nagelaten. Zo'n verbaal geflonker was voor hem geen futiel versiersel; hijzelf was zo, de taal was immers de intiemste woonst van zijn ziel. Een stuk van Kemp was geen proces-verbaal, maar een verbaal proces.

Ook als romanschrijver is hij zich van *Het laatste spel* tot *Het weekdier* meer en meer gaan concentreren op het bewerken van de 'taalmaterie', aan gene zijde van de traditionele conventies van de narrativiteit. Met *Het weekdier* van 1980 schreef hij een tekst zoals hij sprak: zigzaggend, kwikzilverig associërend en borend in verschillende lagen tegelijk. Hij proefde graag het woord op de tong - ook als lesgever; zo ging hij een spanningsveld van drie tekstlagen monteren met een hoogontwikkelde zin voor woord- en zinspelingen, voor driedubbele bodems, voor allusies en geleerde ontleningen, voor associërende woordspinsels en puur-talige doordenkertjes. Een cultuurbewust spreker als hij, die zich zo gul en graag in de taal nestelde, moest in zo'n taalboek als *Het weekdier* eindigen: van mammië tot mummie, van geboorte tot dood heeft hij zich, als een zonneking van Zonnegem, wellustig en magistraal in de taal vermeid. *Het weekdier* is een driedubbel luisterboek: een luisterrijk boek, een boek om te beluisteren en een boek van wijsheid om naar te luisteren.

In zijn productie als roman- en toneelschrijver constateren wij overigens dezelfde accentverschuiving als in zijn essayistiek: aanvankelijk staat hij voorzichtig-afwijzend tegenover vormexperimenten; liever dan de pedante acrobaat is mij de kinderlijke clown, zei hij. Het grote kind

in hem kon niet blijven in de handen klappen voor een acrobaat. Maar zijn natuurlijke affiniteit met het experimentele taalspel was zeer groot. Als criticus, als romancier en als mentor van jonge talenten als Daniël Robberechts en Claude van de Berge is hijzelf het opus schrijven steeds naderbij gekomen. Is zijn affiniteit met dergelijke taalspelen niet als een finaal bouquet opengespetterd in zijn luisterrijk taalboek *Het weekdier?*

Als romancier en essayist raakt hij bovendien voortdurend aan een aantal grondwaarheden van zijn existentie: geloofsleer en kerkbewustzijn, zondigheid en genade, verlossingsgedachte en zendingsbewustzijn, kortom: de grondwaarheden van zijn christelijk humanisme. In zijn denken over de kunst getuigde hij zonder schroom en volmondig voor zijn spiritualistische en personalistische opvatting van de mens. Hij gedroeg zich als een bedienaar van de schoonheid, ja, maar dierbaarder dan de kunst was hem het leven; al is ook dat niet helemaal correct, want in zijn humanistisch harmonie-model stond er geen schot tussen leven en kunst.

Tenslotte waren van Frans van Vlierden en Bernard Kemp maar twee facetten van een poging tot synthese. Van meet af aan vind je in zijn essays de sleutelwoorden 'paradox, dualiteit, polariteiten, spanningen'; in zijn laatste geschriften (denk maar aan zijn poetica) overheerste het sleutelbegrip 'dialectiek', fundament van zijn synthetische visie. Hij dacht in polariteiten en paradoxen die om een derde trap, de synthese, roepen. Hij streefde van nature naar 'een harmonie' boven de paradoxen en aan gene zijde van de verarmende antinomieën. Twee in antithese was voor Bernard Kemp on-af; alleen de derde fase op de trap van de schone synthese bevredigde hem. Naar die derde fase heeft hij zijn leven lang gezocht. Hij heeft ze in zijn beste momenten gevonden in begenadigde evenwichten. Drie was pas voor hem harmonisch: binaire maten moest hij kunnen uitwiegen in een speelse dactylus.

Zijn hoofdwerk, de zogenaamde 'poetica van de Vlaamse roman', is toch ook op het basisstramien van de drieslag these-antithese-synthese gebouwd? Wat voor namen heeft hij voor die ternaire dieptestructuur niet bedacht? Epos-roman-opus, wonder-zakelijkheid-verwondering, wonderbare werkelijkheid-gestructureerde werkelijkheid-problematisch ervaren werkelijkheid...: die maat van drie, die in harmonie en synthese opgaat, doorzindert het hele boek. In het 'testamentaire' slotwoord over de volte en de leegte bereikt die drang naar de synthese bij ons zelden geziene hoogten van wijsgerige diepzinnigheid en menselijke waardigheid. Daar heeft de synthetische Bernard Kemp het diepste van zichzelf

in een poëtisch bevlogen tekst blootgelegd.

MARCEL JANSSENS

Voornaamste geschriften

Voor een overzicht van Bernard Kemps publicaties wordt verwezen naar de bibliografie in Hugo Bousset (red.), *Bernard Kemp van A tot Z*. Sint-Niklaas, 1981.

Juryadviezen en toespraken

Laudatio Dr. P.J. Meertens

Meneer de voorzitter, waarde medeleden, dames en heren,

De eerste gedachte, die zich aan ons allen wel moet opdringen, is 'hoe jammer, dat ons nieuw-benoemde erelid niet persoonlijk tegenwoordig kan zijn.' Velen zullen wel weten, dat hij al zeven jaar lang lichamelijk geïnactiveerd is. Wie hem van meer nabij kennen, weten echter ook, dat hij met bewondering afdwingende wilskracht van zijn toestand maakt, wat er van te maken is. Dat blijkt in zijn geval veel. Zijn geestkracht is ongebroken, zijn belangstelling onverzwakt. Daarom zou deze kleine plechtigheid aan hem besteed zijn geweest. Onze Maatschappij heeft immers in zijn leven al heel lang een ruime plaats ingenomen. Bijna een halve eeuw geleden, in 1933, werd hij, een jonge geleerde in zijn opgang, tot lid gekozen. Zijn lidmaatschap was allerm minst een slapend lidmaatschap. In de commissie voor taal- en letterkunde - ik verlaat mij als buitenstaander op het register van Broeder en Sicking - heeft hij vele malen gesproken, over uiteenlopende onderwerpen.

In de Jaarboeken kunt U tussen 1962 en 1973 vijf levensberichten aantreffen van zijn hand. Wie van cijfers houdt kan sinds vorige week vaststellen, dat van 1960 tot 1980 dat aantal maar door enkelen is benaderd, en maar door één overtroffen. Belangrijker is uiteraard de kwaliteit: geen van Meertens' berichten is een obligaats gelegenheidsartikel. Zij zijn met zorg samengesteld en veelal, haast voelbaar, met het hart geschreven.

Ik noem er twee: het levensbericht van Gerrit Achterberg en het uitvoerigste, tot dusver ook het laatste, dat over leven en werk van Meertens' vriend, de hoogleraar en geleerde, Klaas Heeroma, die tevens de dichter Muus Jacobse was. Dat bericht omvat de aanzet tot een beschrijving van de 'familie spirituelle', waartoe zowel de beschrevene als de berichtgever, evenals trouwens ook Achterberg, ieder op geheel eigen wijze, behoren. Met name de invloed op, en de samenhang met het literaire streven in die kring, krijgt ruime aandacht.

Tweeduizend jaar geleden heeft een Griekse schrijver over vraagstukken van stijl, Demetrius, daarbij ook een beschouwing gewijd aan de brief als genre. Hij merkt op: 'iedereen schetst in een brief een beeld van zijn eigen persoon.' Mij dunkt, hetzelfde gaat ook op voor de biografie, al zal het daarbij veelal een onbewust verschijnsel betreffen.

Een goede levensbeschrijver schetst een portret, maar tegelijkertijd,

ook zonder het te weten, een zelfportret. Tegenover de wetenschappelijk-impulsieve Heeroma, óók een dichter immers, staat zijn bedachtzame vriend Meertens, o ja, bewonderend, maar, merkbaar, óók kritischafstandelijk.

Niet alleen als spreker en schrijver betoonde Meertens zich een actief lid van onze Maatschappij, hij deed dat ook op bestuurlijk-organisatorisch terrein. Zo is hij voorzitter geweest, 'een uitstekende voorzitter', verzekerde mij een ingewijde. In de Jaarboeken zijn de twee toespraken afgedrukt, die hij in die functie hield. Ik vermeld hier zijn op de jaarvergadering van 1969 gehouden rede met de eenvoudige titel *Henriëtte Roland Holst*. Het was toen immers een eeuw geleden, dat zij was geboren.

Een rede, die een getuigenis mag heten. Hij sprak - en ik citeer nu - van: 'een dichteres die ik diep vereerd heb en zonder wie mijn leven stellig anders zou zijn verlopen dan het verlopen is en stellig minder gelukkig en wier werk mij in de moeilijkste ogenblikken van mijn leven tot een onvergetelijke steun is geweest.' Een getuigenis van een zodanige authenticiteit en intensiteit, dat het bij een herlezing na jaren opnieuw ook hem treft, die een geheel andere kijk heeft dan Meertens op de politieke betekenis van Henriëtte Roland Holst, en die zijn onvermengde bewondering voor de dichteres niet, of althans in mindere mate, kan delen.

Meneer de voorzitter, dames en heren, Ware hij vandaag hier geweest, dan zou dr. Pieter Jacobus Meertens, daarvan ben ik overtuigd, een woord hebben gesproken, minder emotioneel geladen dan destijds, maar stellig ook zeer persoonlijk. Dubbel jammer derhalve, dat U genoeg moet nemen met een remplaçant. Het was, zo hoorde ik van onze voorzitter, de persoonlijke wens van Piet Meertens dat ik zou optreden als zijn woordvoerder. Een blijk van vertrouwen en vriendschap, dat mij heeft getroffen. Ontroerd, mag ik wel zeggen. Toch ook lichtelijk verbaasd.

Meertens heeft, gelukkig, ook onder onze medeleden, een aantal persoonlijke vrienden. Onder hen ook vakgenoten, wat ik niet ben. Onder hen mensen, die naar ik vermoed, hem meer geestverwant zijn dan ik. In politiek opzicht, maar vooral op het voor hem fundamentele, centrale punt, van geloof en godsdienst. Ik zou van een zó persoonlijke zaak hier niet reppen, ware het niet, dat hij zelf dat meer dan eens in het publiek heeft gedaan.

In 1943 promoveerde hij, cum laude, in Utrecht, op een proefschrift, waarvan de slotzin, luidt: '... het is tenslotte niet de poëzie, maar het ge-

loof, dat het karakter van een volk bepaalt en het zijn plaats toekent in de wereld en de geschiedenis.' Een overtuiging, die de mijne niet is. Blijft daarom de vraag: 'waarom ik'? Meertens en ik hebben twee dingen wèl gemeen, en ik vermoed, dat die, in hun combinatie, zijn keus hebben bepaald. Wij zijn namelijk alle twee hoog-bejaarde Zeeuwen.

Onze eerste kennismaking dateert van ruim zestig jaar geleden, toen wij beiden studeerden aan de voet van de Dom. Daar ontmoetten wij elkaar op de voor Neerlandici noch voor classici verplichte colleges van wijlen Schrijnen. Voor Meertens werd hij de wetenschappelijke wegwijzer bij uitstek, die er in belangrijke mate aan bijdroeg, dat Meertens zijn leven aan het wetenschappelijke onderzoek kon wijden. Meertens en ik waren zo op de 'je' en 'jij' toer, en dat is sindsdien gebleven, al gingen er telkens jaren en jaren voorbij, waarin wij zelfs geen schriftelijk contact hadden. Maar toch, àls onze wegen elkaar weer eens kruisten, dan herleefde er bij ons allebei iets van dat gevoel: 'een ouwe bekende'. En dan herontdekten wij, vooral ook later: 'wij zijn en blijven toch allebei Zeeuwen'. Ik meen daarom te mogen veronderstellen, dat het zijn wens was, dat aan die kant van zijn leven en werk de nodige aandacht zou worden besteed.

Zeeland, en letterlijk alles wat zich in dat gewest heeft afgespeeld, en tot op de dag van heden afspeelt, dat houdt Meertens, geboren en getogen Middelburger, heel zijn lange leven tot vandaag toe bezig. Dat blijft hem boeien. Met de stad van zijn geboorte zelf, die stijfdeftige provinciehoofdplaats van een halve eeuw geleden, mag hij dan lange tijd, wat hij zelf noemde, een 'haat-liefde'-verhouding hebben gehad, tegenover zijn 'land van herkomst' is veeleer sprake van genegenheid, van verbondenheid. Géén blinde liefde, allermint; een kortzichtig provincialisme, dat is hem vreemd.

Eén, misschien ogenschijnlijk onbetekenend, bewijs. Ik noemde daareven Meertens' dissertatie. Die had tot onderwerp: *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*. Een latere periode beschreef hij, een kleine dertig jaar nadien, in een oorspronkelijk in Maatstaf verschenen opstel: *Bloei, inzinking en opleving. Letterkundig leven in Zeeland vóór 1880*. Wie daarin van een, terecht, volkomen vergeten poëet opmerkt, dat hij de eerste was 'van een lange reeks van 19e-eeuwse Zeeuwse dichters die geen van allen dichten konden', zo iemand beschikt over voldoende rustige humor, voldoende relativiseringsvermogen, om ook niet-Zeeuwen te boeien, als hij over

Zeeuwse onderwerpen schrijft.

In 1979, toen hij 80 werd, verscheen een keus uit zijn Zeeuwse studies onder de titel: *Meertens over de Zeeuwen*. Er zijn daarin dertig opstellen opgenomen, het oudste in 1925 geschreven, het jongste in 1975. Er zit lijn in dit leven. Dialectologen en kerkhistorici, beoefenaars van de naamkunde en zeker wie zich bezig houden met de litteraire en de sociale geschiedenis, die twee laatste vooral in hun onderlinge verwevenheid, zij kunnen hier allemaal iets van hun gading vinden.

Natuurlijk, het is alles Zeeuws wat de klok slaat, dat brengt de opzet van het boek met zich, maar heel veel is daarbij in een ruimer kader geplaatst. De in 1961 in het Zeeuws Tijdschrift verschenen studie over *De opkomst van het socialisme in Middelburg* bijvoorbeeld. Daarin spelen twee mannen een rol, die evenals Meertens, uit Zeeland naar Amsterdam togen, en die daar zouden uitgroeien tot nationale figuren: P.L. Tak en F.M. Wibaut.

Dames en heren, Uit wat ik hier heb mogen zeggen over een klein deel van Meertens' werk - het allermeeeste van zijn omstreeks tweeduizend grotere en kleinere publicaties bleef uiteraard onvermeld - komt ook wel iets naar voren over zijn persoon. Ik acht het niet op mijn weg liggen daarover meer te zeggen dan hij zelf wel eens heeft gedaan. 'Intimis intima', dat had Allard Pierson al tot motto. Meertens schreef mij eens, dat hij zelf tegenover personen 'een zekere preutsheid' - tekenende term - in acht placht te nemen. Daarom past zeker mij tegenover hem zelf de nodige terughouding.

Toch wil ik, meneer de voorzitter, en daarmee ben ik dan nagenoeg aan het einde van wat ik heb te zeggen, nog iets citeren uit de brief, waarin die zin voorkomt. Dat is niet onbescheiden tegenover ons nieuwe ere-lid en het is, al heel toepasselijk, een kleine bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Piet Meertens en ik correspondeerden over het schrijven van mémoires, en de daarbij te volgen gedragslijn tegenover personen.

Ik citeer nu uit die brief van precies vijf jaar geleden: 'Het probleem heeft mij beziggehouden sinds ik eens een brief van mej. Toussaint uitgaf, waaruit blijkt dat ze van Hasebroek hield toen ze nog verloofd met Bakhuis was, zodat diens reputatie in een gunstiger licht kwam te staan. De oud-minister Bosboom viel me hierop aan; ik had de nagedachtenis van zijn tante dat niet mogen aandoen. Ik voelde mij tenvolle in mijn recht, ik had een ander licht geworpen op een miniatuur stukje letter-

kunde. Maar veronderstel dat ik er achter was gekomen dat zij aan de drank was, of haar man mishandelde? Ik blijf het maar lastig vinden, de grens tussen het al of niet geoorloofde.'

Meneer de voorzitter, dames en heren, Ik zou het hierbij kunnen laten. Van mijn taak namens mijn vriend Meertens een dankwoord te spreken, heb ik mij naar beste kunnen gekweten. Staat U mij echter toe daar, en dan echt als definitief slotwoord, nog één opmerking aan toe te voegen, die hij zelf zeker niet zou hebben gemaakt.

Boven de zogenaamde 'New Year's List', de jaarlijkste lijst van koninklijke onderscheidingen, staat in de Britse pers nogal eens als kop de traditionele, oud-Engelse formule: 'Whom the Queen delighteth to honour'. Naar de geest toch wel te vertalen als 'mensen van wie de Koningin het heerlijk vindt, er vreugde in schept, ze te eren'.

Ik hoop bij U de overtuiging te hebben bevestigd, of gewekt, dat de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde door het tot erelid benoemen van dr. Pieter Jacobus Meertens ook zich zelve heeft geëerd, en dat er sprake is van iets, dat óók onze Maatschappij reden geeft tot vreugde.

Ellemeet, 31 mei 1982

P.J. KOETS

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1982

Advies van de jury voor de toekenning

'De Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs wordt elk jaar uitgekeerd als prijs van aanmoediging voor de schone letteren', zegt de Wet van de Maatschappij. En: 'Deze prijs kan slechts worden toegekend aan dichters of schrijvers van letterkundig proza in het Nederlands of Afrikaans, die niet langer dan twee jaren vóór de dagtekening der voordracht enig werk in afzonderlijke uitgave hebben doen verschijnen.'

Deze formulering laat verschillende interpretaties toe. Het is in principe mogelijk, de prijs toe te kennen aan een auteur die al vrij veel werk heeft gepubliceerd. De laatste jaren is sterk de nadruk komen te liggen op het aanmoedigingskarakter van de prijs, en zijn de kandidaten vooral gezocht onder debutanten of schrijvers met een nog klein oeuvre. De Commissie heeft ook dit jaar gekozen voor het aspect van aanmoediging. Ze heeft haar keuze bepaald op het tweede boek (en de eerste roman) van de in 1954 geboren schrijver Kester Freriks: *Hölderlins toren*, verschenen in 1981.

Hölderlins toren is een roman over de eenzaamheid, de geïsoleerde positie ten opzichte van de buitenwereld, waarin de hoofdfiguur, Timon Kaspar, leeft. Deze eenzaamheid, die haar oorsprong vindt in Timon Kaspars jeugd (de afstand van zijn vader, de sterke gebondenheid aan zijn moeder, het verlies van een pasgeboren zusje), wordt voor de lezer aanwezig gemaakt in een aantal korte (soms zeer korte) terugblikken op die jeugd. Het 'Boek van 'Huize de zomer', één van die terugblikken, beslaat bij voorbeeld slechts drie bladzijden, maar geeft een indringend beeld van een plaats en een zomer die bepalend zijn geweest voor de vorming van Timon Kaspar: 'Het interieur van de woonkamer is somber. Donker houtwerk. Zware stoelen. Door de grootte van het vertrek dreigt ieder voorwerp nietig te worden. Er komt bijna geen licht binnen: de ramen zijn verborgen achter het struikgewas van de tuin. Wie in deze kamer hard roept, schrikt van zijn stem.' Andere elementen in het hoofdstuk 'Timon Kaspar', waar het 'Boek van 'Huize de zomer' deel van uitmaakt, zijn de aanduiding van de erotische gebondenheid aan de moeder, de pogingen de plaats van de vader in te nemen en het 'verlies' van de moeder na de dood van het pasgeboren zusje Annemiek: 'Duidelijk ziet hij in haar huid de groeven en de fijne rimpeltjes, als met een naald

getrokken. Een moment durft hij geen adem te halen. Laat er, waar zijn moeder is, stilte zijn.'

De isolatie van de filosofiestudent Timon Kaspar wordt gesymboliseerd door 'Hölderlins toren', de toren in Tübingen waar de dichter Hölderlin de laatste jaren in gedwongen eenzaamheid zijn leven sleet. Door zijn hoofdfiguur in werkelijkheid een reis te laten maken naar Tübingen en andere met Hölderlins leven verbonden plaatsen, maakt Freriks van de toren echter meer dan een symbool: een ook voor de lezer zeer reële plek, die juist door zijn decorkarakter de jonge Timon dwingt, zich af te wenden van het 'cliché' van de geïsoleerde mens: 'Wat niet moest gebeuren is gebeurd: de toren is als blijvend symbool van de vereenzaamde en krankzinnige Hölderlin ingericht. Het beeld van de van de wereld afgewende dichter, zo afgesleten dat het betekenisloos en vals is geworden, wordt door dit bouwwerk jaar na jaar in stand gehouden. Huis en toren zijn een museum [...]. Maar al die uitgaven en voorwerpen zijn evenzovele misleidingen. Dat weet ook degene die een bezoek brengt aan het Hölderlin-huis: na de brand is er een andere toren gebouwd. Echt zijn de enkele gedichten aan de muur en de gedichten in de bundels.' De laatste zin wijst in de richting van de oplossing die Timon Kaspar vindt: niet de keus voor het zich terugtrekken in eenzaamheid, maar die voor deelname aan de wereld van de mensen. In die keus wordt hij gesteund door de gedachten van de Griekse wijsgeer Empedokles, die de liefde zag als de kracht die de vier elementen tot een eenheid kon brengen. Hölderlin kon zijn toneelstuk over Empedokles niet voltooien, maar Timon Kaspar ontdekt, dat hij vrij is, de gedachten van Empedokles voort te zetten, en zo als het ware Hölderlins werk te voltooien. Op de laatste bladzijde van het boek loopt Timon Kaspar door Amsterdam. 'Hij zoekt antwoorden op alle vragen', schrijft Freriks. 'Antwoorden die het toneelstuk voltooien. Empedokles erkende de grenzen niet die de volmaaktheid verhinderen, gaat het door hem heen. [...] Hij kan Empedokles op iedere straathoek ontmoeten en al zijn gedachten denken.'

Kester Freriks heeft door de fragmentarische opzet van zijn roman, en door de veelheid van elementen die hij tracht samen te brengen (de jeugd van Timon Kaspar, het leven van Hölderlin, de gedachten van Empedokles, een reis van Timon Kaspar naar Noorwegen, waar hij zich noodgedwongen enige tijd ontfermt over een onbekend klein meisje dat hij identificeert met zijn verloren zusje, de vriendschap van Timon Kaspar met Margje Lanzing, een medestudente) een waagstuk ondernomen

dat een stap voorwaarts betekent ten opzichte van zijn debuut, de verhalenbundel *Grand Hotel Lembang* (1979). Het is om deze duidelijke verwijding van zijn literaire horizon, dat de Commissie *Hölderlins toren* ter bekroning voordraagt.

De Commissie voor schone letteren, (w.g.) Judith Herzberg, Willem G. van Maanen, Eddy van Vliet, Anne Wadman, Willem van Toorn

Henriette Roland Holst-prijs 1982

Advies van de jury voor de toekenning

De Henriette Roland Holst-prijs mag worden toegekend aan 'een in druk verschenen en in de Nederlandse taal geschreven werk van proza, poëzie of toneel dat zowel uitmunt door sociale bewogenheid als door literair niveau.' De jury is unaniem van oordeel dat de prijs moet worden toegekend aan Walter van den Broeck voor zijn in 1980 verschenen boek *Brief aan Boudewijn*, aangezien dit werk aan de beide criteria, sociale bewogenheid en literair niveau, in hoge mate voldoet.

Brief aan Boudewijn is een boek over de afstand tussen een Vorst en zijn Onderdanen, geschreven door iemand die geboren is in een plaatsje dat wat de omvang en de betekenis betreft zo groot is als een speldeprik op de huid van een reus. Met humor en gevoel voor drama beschrijft Van den Broeck de onmacht en de verpaupering van het stadje Olen en plaatst hij de nood en de uitzichtloosheid van het daarin levende Volk tegenover de minzame praal, de gezichtsloze glimlach en de opvallende overbodigheid van de Koning.

Deze tegenstelling wordt door Van den Broeck opgeroepen en subtiel uitgewerkt. Zowel met agressie als met tederheid benadert hij de machteloze poging van de Koning zijn Onderdanen te bereiken; met gevoelens van lotsverbondenheid, maar ook kritisch, benadert hij de wanhopige poging van de Onderdanen de autoriteit voor het gewone volk te interesseren. De groteske onverenigbaarheid van beider posities laat Van den Broeck met liefde voor het detail zien. De Koning *moet* van het plaatsje Olen houden, als Onderdanen *moeten* de inwoners van Olen van de Koning houden. De mogelijkheid tot een spontaan contact wordt door dit constitutionele 'moeten' afgesneden en de beide partijen kunnen slechts verder uit elkaar groeien.

'In een flits reed U voorbij, Sire, onze ogen ontmoetten elkaar in een seconde.' Walter van den Broeck laat deze seconde lang duren. Hij leidt de Koning rond in het stadje waar hij geboren is en stelt hem voor aan de plaatsen waar hij gespeeld heeft en school heeft gegaan. Hij put zich uit de Koning van dienst te zijn en hem alle uitleg te geven die hij wenst, tot de beschrijving van aard en karakter van zijn vriendjes toe. De ligging van de gevaarlijke fabriek wordt de Koning met grote precisie uitgelegd zodat hij hem, mocht hij ooit de aandrang hebben, later op zijn

eigen houtje kan vinden. Het land wordt beschreven met de ironische zwier van de gedreven reisleader, maar helaas betreft het hier een land dat gebieden herbergt waar vervuiling en gevaarlijke industrie het leven van de inwoners anders bepalen dan 'de warme vertrekken in de winter en de koele vertrekken in de zomer' van het Koninklijk Paleis te Laken waar de Koning normaal zijn leven doorbrengt.

In het dorp van Walter van den Broeck doen de door niemand opgemerkte uitzaaiingen van de radiumfabriek en andere chemische industrieën hun verwoestende werk: zelfs het gras wordt aangetast. In het boek is even schuchter als onontkoombaar een lijstje opgenomen van mensen die in tamelijk korte tijd op onverklaarbare wijze stierven aan kanker. Het zijn bijna anonieme slachtoffers, even anoniem als de Vorst die zich van tijd tot tijd verwaardigt de afgelegen Kempen te bezoeken, toegezwaaid door horden vlaggetjes. Imponerend is de wijze waarop Van den Broeck, met de Koning aan zijn hand, via tot in de kleinste details beschreven situaties, een onontkoombare confrontatie opbouwt, uitmondend in het bezoek van de sprookjes-koning en de sprookjes-koningin aan het stadje Olen. Daar komt het sprookje oog in oog te staan met de werkelijkheid van de mensen die wonen en werken in door de industrie vergiftigde woonwijken. Even onvermijdelijk is het dat Van den Broeck het door de Koningin zelve geschreven sprookjesboek ter sprake brengt en haar, via de Koning, beleefd zijn kritiek doet toekomen.

Met grote tederheid laat Van den Broeck de Koning in ere, maar met even grote tederheid wordt zijn autoriteit ontmanteld. En het Volk? Het Volk begeleidt hij met niet minder diepe gevoelens op zijn weg naar het isolement. Het is deze trefzekere verbinding van tederheid, humor en agressie die Walter van de Broeck maakt tot een waardig opvolger van de Vlaming die uitblonk op hetzelfde gebied, Louis Paul Boon. Ook Van den Broeck is er in geslaagd door de beschrijving van het leven in het stadje Olen, de problemen en de tegenstrijdigheden van een hele maatschappij op te roepen.

De jury, (w.g.) T. Anbeek (voorzitter), H.H. ter Balkt, C. Peeters, P. Oosthoek

Verslagen en bijlagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 5 juni 1982

Orde der werkzaamheden

1. Opening door de voorzitter, R. Visser. Mededelingen.
2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1981-1982.
3. Verslag van de Noordelijke Afdeling over het jaar 1981-1982.
4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1981.
5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1981.
6. Het beheer der gelden. 1. Rekening en verantwoording van de penningmeester over het jaar 1981 (zie bijlage 1). 2. Verslag van de Kascommissie. 3. Financieel beleid van het bestuur voor de jaren 1982 en 1983. 4. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage. Het bestuur stelt voor deze op fl. 45,- te handhaven.
7. Verslag van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1981-1982.
8. Verslag van de Commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1981-1982.
9. Verslag van de Werkgroep 19e eeuw over het jaar 1981-1982.
10. Stemming over de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs.
11. Mededeling over de toekenning van de Henriette Roland Holst-prijs.
12. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden.
13. Voorstel van het bestuur tot het benoemen van een erelid.
14. Verkiezing van bestuursleden.
15. Verkiezing voorzitter.
16. Benoeming van leden in de vaste commissies.
17. Gelegenheid tot het stellen van vragen.

Koffietafel in Restaurant Nieuw Minerva, Vrouwensteeg 11

18. Voordracht van mevrouw Hella S. Haasse over de moderne historische roman, in het bijzonder over haar 'Bentinck-boeken'. Na afloop discussie.
19. Sluiting.

1. Evenals in vorige jaren werd de jaarvergadering gehouden in zaal xi van het Leidse Academiegebouw. Op de presentielijst prijkten 63 handtekeningen. Nadat de voorzitter om vijf over half elf de vergadering had geopend en alle aanwezigen welkom had geheten, sprak hij zijn rede uit, die elders in dit jaarboek is afgedrukt. Vervolgens herdacht hij de leden die in het afgelopen jaar de Maatschappij door de dood zijn ontvallen: H. Algra, mw. H.L.T. de Beaufort, E. de Bock; dr. G. Degroote, mr. J. Donner, dr. F.J. Duparc, dr. I.D. du Plessis, dr. K.R. de Graaf, dr. W.H.C. ten Haeff, dr. S. Hart, Tj. P. Hidma, C.J. Kelk, dr. C.W. de Kruyter mw. dr. M. Muusses, J. Noterdaeme, W. Paap, dr. C. Rijnsdorp, mr. H.J. Scheltema, mw. dr. G. Schieb, dr. B.A. Sijes, Ab Visser, Albert Vogel, Paul de Vree en dr. D. Wiersma.

Nadat een korte stilte in acht was genomen las de secretaris de berichten van verhindering voor.

De verslagen genoemd onder de punten 2 tot met 9 werden aan de orde gesteld.

2-4. De verslagen genoemd onder de punten 2, 3 en 4 werden goedgekeurd. Het nog voor de jaarvergadering verschijnen van het jaarboek 1980-1981 oogste de hulde der leden.

5. De bibliothecaris gaf enige toelichting op zijn verslag. Nu de maandvergaderingen vrijwel vervallen zijn is het niet meer mogelijk de nieuwe aanwinsten aan de leden te tonen. Vandaar dat er in de hal van de Universiteitsbibliotheek een kleine tentoonstelling was ingericht, waar een deel van het materiaal dat de bibliothecaris in zijn verslag noemde, was te zien. Het ligt in de bedoeling dat hij in de komende Nieuwsbrieven interessante nieuwe aanwinsten zal vermelden. Waarschijnlijk zal de jaarvergadering 1983 gewijd kunnen worden aan de bibliotheek van de Maatschappij, die dan opgesteld is in het nieuwe gebouw van de Universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel. Ten slotte deed de bibliothecaris een beroep op de leden de bibliotheek te gedenken. Dr. W.C. Braat bood direct daarna de bibliotheek enige achttiende-eeuwse kinderspellen aan.

6. De penningmeester gaf toelichting op de onderdelen 1 en 3. Het tekort was ontstaan doordat de kosten van het jaarboek hoger waren dan de reservering ervoor. Er bestaat goede hoop dat het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen het tekort zal aanzuiveren. Het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk heeft zulks gedaan met betrekking tot de Hooft-herdenking. De kosten voor de Werkgroep 19e eeuw blijven wat hoger uitvallen dan geraamd. Het Ministerie van On-

derwijs en Wetenschappen heeft voor 1982 de subsidie verhoogd. Onder andere hierdoor wordt het mogelijk een klein bureau te vormen ter ondersteuning van het bestuur in zijn werkzaamheden en over te gaan tot de uitgave van de Nieuwsbrief. De eerste aflevering wordt in de tweede helft van 1982 verwacht. Op de suggestie van de heer G. Kamphuis voortaan weer de begroting aan de stukken toe te voegen, antwoordde de voorzitter dat het bestuur graag wat bewegingsvrijheid in dezen houdt, maar dat hij deze aanbeveling graag nog eens in het bestuur ter sprake zal brengen. Dr. J. Gerritsen sprak zijn waardering uit voor het feit dat hij door de toelichting van de penningmeester in tegenstelling tot vorige jaren thans geen vragen had te stellen. De secretaris deelde mede dat een nieuwe, gemechaniseerde ledenlijst in september/oktober tegemoet gezien kan worden. Het bestuur werd gedechargeerd. Bij onderdeel 4 zei de penningmeester dat het volgend jaar niet aan contributieverhoging is te ontkomen. De voorzitter dankte de Kascommissie en sloot zich aan bij de lof aan de administrateur, de heer D. Braggaar.

7-9. De verslagen genoemd onder de punten 7, 8 en 9 werden aan de orde gesteld en goedgekeurd. De voorzitter vond het verheugend dat de Werkgroep 19e eeuw zo'n levendig en actief beleid voert.

10. Met algemene stemmen werd de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1982, conform het advies, aan Kester Freriks toegekend. De voorzitter dankte de Commissie voor schone letteren voor de verrichte werkzaamheden, en betrok hierbij vooral het aftredende commissielid dr. A.S. Wadman. Vooral prees hij zijn grote warmte en liefde voor dit speciale commissiewerk. De secretaris zal de heer Wadman een bedankbrief schrijven om de dank van de vergadering over te brengen.

11. De voorzitter deelde aan de vergadering mee dat het bestuur de voordracht van de jury voor de Henriette Roland Holst-prijs 1982 heeft gevolgd, zodat deze prijs is toegekend aan Walter van den Broeck. Over de uitreiking van deze prijs zal nog nader contact zijn met de prijswinnaar, waarbij als mogelijkheid opvoering van een van zijn toneelwerken werd genoemd.

12. De Commissie voor de stemopneming bestond dit jaar uit de dames G. Th. M. van den Dool en E.J. Breugelmans-de Boer en de heren W.P. van Toorn en R. Breugelmans. Mevrouw Van den Dool las het verslag voor waaruit bleek dat het aantal ingeleverde geldige stembiljetten 239 bedroeg wat de kiesdeler op 48 bracht. Gekozen werden 25 kandidaten, namelijk mw. Mieke Bal, mw. dr. H.A. van den Berg-Noë, dr. A. Boschloo,

mw. Willy Corsari, dr. R.M. Dekker, A. van Dis, mw. J.L. van Essen, dr. H. Feenstra, J.H.A. Fontijn, dr. W.F. de Gaay Fortman, mw. M.G. Janssonius, C.O. Jellema, E.S. de Jongh, mw. dr. F.W.J. Koorn, dr. J.C. Kort, dr. J. de Lange, mw. dr. E. Locher-Scholten, dr. F. Messing, Cees Nootboom, mw. dr. C.M. Ridderikhoff, W.F. Spillebeen, mw. dr. S. Vanderlinden, dr. R. Vaughan, dr. N.C.K.A. in 't Veld en G.J. Zwier.

13. De voorzitter stelde aan de vergadering voor dr. P.J. Meertens tot erelid van de Maatschappij te benoemen. De vergadering stemde hier onder luid applaus mee in. Vervolgens sprak dr. P.J. Koets de laudatio uit, die elders in dit jaarboek is afgedrukt.

14. Mevrouw Van den Dool deelde namens de Commissie voor de stemopneming mee dat alle a-kandidaten voor bestuursfuncties, R. Visser, dr. R. Th. van der Paardt en R. Breugelmans, zijn ge-, respectievelijk herkozen. De voorzitter bedankte dr. F.L. Bastet voor zijn zeer waardevolle activiteiten als bestuurslid, wees op de zeer gelukkige combinatie van beoefenaar van de klassieke oudheid en moderne letterkunde in zijn persoon en prees zijn grote vormgevende vermogen.

15. De vergadering stemde onder applaus in met het voorstel R. Visser wederom tot voorzitter te benoemen.

16. Conform het voorstel gedaan in de stukken werden de leden van de Commissie voor taal- en letterkunde benoemd.

17. Tijdens de rondvraag werd op enige zetfouten in het jaarboek gewezen. Vervolgens werden enige woorden van dank uitgesproken tot de custos van het Academiegebouw en de secretaris en zijn echtgenote. De voorzitter schorste de vergadering om tien voor half een.

18. Na de lunch heropende de voorzitter de vergadering om kwart over twee. Hij heette het grote aantal belangstellenden, onder wie veel niet-Maatschappijleden, welkom en gaf na enige inleidende woorden direct het woord aan mevrouw Hella Haasse voor haar voordracht, die elders in dit jaarboek is afgedrukt. Ondanks de voor ons land hoge buitentemperatuur werd mevrouw Haasses lezing zeer aandachtig beluisterd en oogstte, aan het applaus te horen, bij de aanwezigen grote instemming.

19. Rond vier uur sloot de voorzitter de vergadering. Hij bedankte mevrouw Haasse voor haar boeiende en levendige betoog en alle aanwezigen voor hun komst.

2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar voornaamste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1981-1982

Op 1 juni 1982 bedroeg het aantal leden 983 onder wie 5 ereleden en 5 begunstigers. 764 leden woonden in Nederland, 125 in België, 36 in Zuid-Afrika en 58 elders.

Door overlijden ontvielen de Maatschappij 24 leden, 6 bedankten voor het lidmaatschap. Van de 34 door de leden verkozen nieuwe leden hebben 31 hun benoeming aanvaard. Hun namen zijn: F.R. Ankersmit, mw. Herma van den Berg, mw. dr. C.M.G. Berkvens-Stevelinck, dr. D.E.H. de Boer, dr. D.F.J. Bosscher, dr. D.B. Coigneau, Cyriel Coupé, dr. J. Davidse, dr. P.J. Drooglever, dr. R.L. Erenstein, Hans Faverey, A.J. Gelderblom, mw. Eva Gerlach, mw. Liselore Gerritsen, dr. K.R. de Graaf, dr. J.A. Gruys, dr. A.E.M. Janssen, dr. G. Janssens, dr. C.J.A. Jörg, mw. dr. Z. Klimaszewska, dr. A. Lammers, Philippe Noble, mw. dr. W. Chr. Pieterse, dr. W.J.J. Pijnenburg, mw. An Rutgers van der Loeff, dr. P.F. Schmitz, Henk van Ulsen. H. Verhaar, dr. J.J.V.M. de Vet, dr. J.P. van der Voort en dr. W.H. Vroom. Door het bestuur werden in de loop van de verslagperiode 31 nieuwe leden benoemd. 30 aanvaardden deze benoeming, namelijk: Arie van den Berg, J.M.A. Biesheuvel, dr. J.S. ten Brinke, Walter van den Broeck, mw. E.J. van den Broecke-de Man, Jan Cremer, C. van Dijk, dr. Fr. van Elmbt, dr. A.C.G.M. Eyffinger, H.J. Eyssens, Kester Freriks, dr. W. Th. M. Frijhoff, J. Goris, J.J. Heij, A.F. Th. van der Heijden, mw. dr. M. Hugo, F.A. Janssen, Henri Floris Jaspers, Th. H. Joekes, Ed. Leefflang, dr. H.J. Leloux, G.W. van der Meiden, dr. L. Milis, dr. A.M.F.J. Moerdijk, dr. R.H. Pheiffer, dr. J. Stegeman, dr. H.J. Verkuyl, Freddy de Vree, dr. A.M.T. Welkenhuysen en dr. G.R. Zondergeld.

De door de jaarvergadering 1981 gekozen nieuwe leden in het bestuur en de vaste commissies verklaarden zich bereid de benoeming te aanvaarden.

In dit verslagjaar vergaderde het bestuur vijfmaal, op 24 augustus, 7 oktober, 7 december, 5 februari en 31 maart. Tevens werd het gebruik ingevoerd dat het dagelijks bestuur in een korte zitting de lopende zaken behandelt en dat het algemeen bestuur zich meer bepaalt tot de grote lijnen van het beleid. In de eerste plaats kwam daarbij aan de orde hoe het contact met de leden kon worden versterkt. Een kleine commissie werkte dit uit en maakte een eerste opzet van een mededelingenblad, dat

eind 1982 vaste vorm zal krijgen. Veel aandacht werd ook gegeven aan verbetering van de betrekkingen met de Belgische leden. Hoe dit tot stand moet komen is nog niet duidelijk, maar de wens ertoe wordt van beide kanten sterk uitgesproken.

De activiteiten van de Maatschappij worden voornamelijk bepaald door die van bestuur, commissies en werkgroepen. Deze, en met name het bestuur, voelden daarom grote behoefte aan een klein, maar actief centraal apparaat, dat het uitvoerende werk kan verrichten. Daardoor zal het beter mogelijk zijn een beroep op leden te doen een functie te aanvaarden. Per 1 juli 1982 zal een studente Nederlands part-time voor de Maatschappij gaan werken.

De secretaris vertegenwoordigde het bestuur bij de uitreiking van de De Witte-prijs aan dr. F.L. Bastet op 14 oktober, en van de Hertzberger-prijs op 25 november, alsmede op een bijeenkomst op 18 maart, waar Jan van Herpens boek over P.H. Ritter jr. werd gepresenteerd; de ondervoorzitter was aanwezig bij de uitreiking van de Nijhoff-prijs op 26 januari en dr. E. Braches bij de overdracht van de portretschildering van P.C. Hooft door Van Mierevelt aan het Muiderslot.

Door omstandigheden (de uitreiking van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs vond geen doorgang) is slechts één werkvergadering belegd: die op 31 maart ter voorbereiding van de jaarvergadering.

Willem van Toorn en Peter van Zonneveld organiseerden een Vertaaldag, die op 4 april plaatsvond in het Vlaams Cultureel Centrum De Brakke Grond te Amsterdam. De inleiders waren Peter Verstegen (Vertalen in het Nederlands), Bert Decorte (Vertalen in België), Laurens van Krevelen (Vertalen en de uitgeverij), Joost de Wit en Scott Rollins (Vertalen uit het Nederlands) en Hans Keller (Vertalen en de media; de beloofde video-opnamen konden helaas niet getoond worden). Na elke voordracht ontstond een vaak levendige discussie, die 's middags in goede banen werd geleid door Hans van den Bergh en 's avonds door Willem van Toorn. De dag werd goed bezocht: 's middags waren er, ondanks het mooie weer, ongeveer zestig bezoekers. Veel belangstelling trok de door Peter Verstegen georganiseerde 'workshop', waar een gedicht van W.H. Auden vertaaltechnisch onder handen werd genomen. Over wat het basiscriterium voor de gehele dag zou worden: De vertaler moet de auteur recht doen, konden aan het eind van de dag alle deelnemers het wel eens zijn, maar hoe dat dient te geschieden, bleef een open vraag.

Aan een recensent in de pers ontlokte deze dag de opmerking dat de Maatschappij opnieuw beweest niet de slapende instelling te zijn waarvoor zij vaak wordt gehouden.

Voor de toestand van de financiën zij verwezen naar het verslag van de penningmeester.

De leden ontvingen dit verslagjaar jaarboeken voor 1979-1980 en voor 1980-1981. Tevens verscheen een boekje, getiteld *Willem Bilderdijk, 1931-1981*, waarin de teksten zijn opgenomen van de toespraken die Peter van Zonneveld, Boudewijn Büch en dr. J. Bosch tijdens de middagzitting van de jaarvergadering hebben gehouden. In samenwerking met de Maatschappij liet de Groep Educatieve Uitgeverijen aan het einde van het Hooft-jaar 1981 een rijmprent van het sonnet *Gezwinde grijsaard* met bijbehorende lesbrief verschijnen.

Ook ditmaal verleende de Maatschappij haar medewerking aan de organisatie van de Huizinga-lezing, die werd gehouden op 11 december door Stephan Themerson en getiteld was *The chair of decency*.

Het bestuur bestond in de verslagperiode uit: R. Visser (voorzitter), W.P. van Toorn (ondervoorzitter), R. Breugelmans (secretaris), R.E.O. Ekkart (penningmeester), mr. J.R. de Groot (bibliothecaris), dr. F.L. Bastet, dr. E. Braches, mw. dr. C.W. Fock, A.J. Korteweg, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, P.A.W. van Zonneveld en dr. A.H. Huussen jr. (vertegenwoordiger van de Noordelijke Afdeling).

3. Verslag van de noordelijke afdeling over het jaar 1981-1982

De Noordelijke Afdeling belegde zesmaal een vergadering: vier gewone maandvergaderingen, eenmaal een buitengewone vergadering met als gastspreker een Nederlandse auteur, en een jaarvergadering. De bijeenkomsten werden door gemiddeld twaalf leden en enkele introducés bijgewoond.

Sprekers en onderwerpen van hun voordrachten waren de volgende:

dr. A.F. Mellink: L.H. Mansholt (1875-1945), Gronings socialistisch boer

dr. F. Akkerman: Over het vertalen van Spinoza

dr. J.A.G. Tans: Een literaire striptease: Mallarmé in de Nouveau Roman

dr. P.E.L. Verkuyl: Justus de Harduyn en de traditie van het tempête amoureux-gedicht

dr. G. Taal: Problemen van de regionale geschiedschrijving van de tweede wereldoorlog.

Als gastauteur begroette de Afdeling dit jaar Doeschka Meijnsing die voor een geboeid gehoor nieuw eigen werk voordroeg en daarover discussieerde.

Tot nieuwe leden werden verkozen dan wel benoemd: dr. F.R. Ankersmit, A. van den Berg, dr. D.F.J. Bosscher, dr. K.R. de Graaf, J.J. Heij en dr. C.J.A. Jörg. Door de dood ontvielen ons dr. K.R. de Graaf, Tj. P. Hidma en mr. H.J. Scheltema. Het ledental van de Afdeling bedraagt thans 99.

Het bestuur bestond uit dr. A.P. Braakhuis, voorzitter; dr. A.H. Huusen jr., secretaris; dr. P.P.J. van Caspel, penningmeester en dr. J.J. Huizinga, assessor.

4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1981

Het afgelopen jaar ontvielen ons de leden F.C.L. Bosman en I.D. du Plessis. Beiden werden meer dan tachtig jaar oud en leverden gedurende hun lange leven een belangrijke bijdrage tot de ontwikkeling van het culturele leven in Zuid-Afrika. Enkele weken na zijn dood kende de Van Riebeeck-stichting postuum aan dr. Du Plessis de erepenning toe voor zijn werk tot bevordering van zowel de Afrikaanse als de Kaap-Maleise cultuur.

Als nieuwe leden van de Maatschappij in Zuid-Afrika werden benoemd professor R.H. Pheiffer uit Kaapstad en mevrouw dr. M. Hugo uit Pretoria. Het aantal leden van de Maatschappij in Zuid-Afrika bedraagt thans 36.

Bijzondere eerbewijzen vielen de volgende leden te beurt. Prof. G.S. Nienaber ontving een eredoctorsgraad van de universiteit van Durban-Westville, terwijl de schrijver F.A. Venter door de universiteit van Port Elizabeth met een D.litt. honoris causa vereerd werd. Prof. H.B. Thom verkreeg het ere-lidmaatschap van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. Prof. Edith Raidt, die een mede-professoraat bekleedde in het departement Afrikaans en Nederlands aan de universiteit van die Witwatersrand, werd op grond van bijzondere academische verdiensten tot gewoon hoogleraar benoemd. De bekende schrijver Etienne Leroux ontving de Perskorprijs voor zijn bundel letterkundige essays *Tussengebied*. Prof. T.T. Cloete publiceerde in 1980, op zesenvijftigjarige leeftijd, zijn eerste dichtbundel, getiteld *Angelliera*, die over het algemeen zeer gunstig door de kritiek ontvangen werd en waaraan in dit

jaar de Hofmeyrprijs toegekend werd. De dichter en hoogleraar Ernst van Heerden bereikte de pensioengerechtigde leeftijd en werd op zijn vijfenzestigste verjaardag door oudstudenten, vrienden en collega's gehuldigd met een - in beperkte oplage verschenen - bundel gedichten, verhalen en letterkundige essays met de titel *Hulsels van kristal*.

W. NIENABER-LUITINGH

5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1981

Het aantal aanwinsten bedroeg in het verslagjaar 767 (786 in 1980, 1.102 in 1979). Naar categorieën onderscheiden bedroegen deze aantallen: nieuwe werken 490 (467), antiquarisch verworven werken 58 (130), geschenken (incl. ruil) 190 (172), overdrukken 11 (10), nieuwe abonnementen 18 (7). Uit deze cijfers blijkt een stabilisatie in de collectievorming, na sterke daling van het aantal aanwinsten in 1980, vergeleken met 1979. Het bereiken van deze stabilisatie is mede een gevolg van een in het verslagjaar gevoerd aanschaffingsbeleid, waarbij aan de aankoop van kostbare bibliofiele werken en antiquarische boeken een lage prioriteit is gegeven. Mede door dit beleid was het mogelijk financiële ruimte te vinden voor enkele belangrijke aanwinsten voor onze handschriftencollectie, te weten:

Ltk 2106 F.C. Terborgh, zes gedichten in handschrift, bijgebonden in een exemplaar van *Padroëns*, Buenos Aires, 1958.

Ltk 2107 88 brieven en 9 briefkaarten van Ch. E. du Perron aan A.C. Willink, 1924-1940.

Ltk 2129 Collectie (8) brieven van de familie Van Welij te Amsterdam, waarbij 4 brieven van en aan Jacob Cats.

1018 c 28 Een gedicht van Jacob Cats voor Anna Schilders, waarschijnlijk een autograaf van Cats, bijgeschreven in een exemplaar van *Trouwingh*, Dordrecht 1637.

De verzameling kinderboeken werd met een aantal van 20 uitgebreid door een geschenk van mevrouw C.C. van Buuren-Veenenbos.

Een interessante aanwinst voor de collectie toneelwerken was een verzamelbundel met toneelstukken en gedichten van Willem Haverkorn Wz. (1753-1826).

Over het gebruik dat in 1981 van onze bibliotheek is gemaakt, kan het volgende gemeld worden. De uitlening over de balie van gedrukte werken bleef constant 4.110 (4.048). Daarnaast werd ook veel niet naar buiten uitleenbaar materiaal in de bibliotheek geraadpleegd (Dousaka-

mer, Studiezaal Westerse handschriften). Uit onze handschriftencollectie werden 16 (12) handschriften uitgeleend, waaronder een aantal voor tentoonstellingen, zoals Ltk 2055 voor een Ruusbroec-tentoonstelling in Brussel en een aantal handschriften van Bilderdijk voor een tentoonstelling in het Academisch Historisch Museum ter gelegenheid van onze jaarvergadering.

In 70 (41) gevallen werden van onze handschriften foto's, films en dergelijke verstrekt.

In 1981 ontving de bibliotheek schenkingen van de volgende personen en instellingen: Aleida Schot Stichting, Amsterdam; Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, Heerlen; Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen; Athenaeum-Polak & Van Genneep, Amsterdam; mw. dr. N. Bakker, Veere; Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam; Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Leiden; dr. T. Blangé, Amsterdam; prof. dr. C.V. Bock, Londen; prof. mr. J.A. Borman, Amsterdam; J. Bovyn, Roeselaere; R. Breugelmans, Leiden; prof. dr. mr. J. Brugman, 's-Gravenhage; Centraal Museum, Utrecht; dr. F. Claes SJ, Leuven; Commissie voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse boek (CPNB), Amsterdam; Joh. de Coninck, Mechelen; Groep Educatieve Uitgevers van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond, Amsterdam; Gemeentelijk Archief, Nijmegen; Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg; P.C. le Grand, Oegstgeest; J. van Groningen, Leiden; mr. J.R. de Groot, Leiden; De Haagsche Courant, Rijswijk; dr. Tj. W.R. de Haan, Wassenaar; G. Hendrix, Gent; J.J. van Herpen, Hilversum; P.G. Hoftijzer, Leiden; Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden; mr. P.J. Idenburg, Leiden; In de Bonenfant, Banholt; Koninklijke Verbond Grafische Ondernemingen, Amsterdam; Koninklijke Bibliotheek, Brussel; Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage; Lektura Uitgeversmaatschappij, Rotterdam; Drukkerij Martens, Waarscot; Uitgeverij Masereelfonds, Gent; R.R. Michel, Leiden; Nieuwe of Litteraire Sociëteit de Witte, 's-Gravenhage; J. Noordegraaf, Alphen aan den Rijn; Nutricia, Zoetermeer; Nutsacademie, Rotterdam; prof. dr. W. Nijenhuis, Groningen; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage; Orchid Press, Paramaribo; mw. H. Overdiep-de Vreese, Arnhem; dr. J. Ploeger, Rietfontijn; Poetry Press, Amsterdam; prof. dr. H.J. Prakke, Roden; Em. Querido's Uitgeverij BV, Amsterdam; Reflex, Utrecht; Dr. iur. J. Reimers, Aurich; C. Rietman, Coevorden; Singer Museum, Laren; Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht; Stichting tot Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk, Amsterdam; Stichting Historische Kring,

IJsselstein; Tjeenk Willink, Alphen aan den Rijn; mw. mr. A.J. Versprille, Leiden; Wereld-Bibliotheek BV, Amsterdam; dr. S.B.J. Zilverberg, Amsterdam.

6.2 Verslag van de kascommissie, belast met het nazien van de jaarstukken 1981 van de penningmeester (zie bijlage I)

De ondergetekenden, gecommiteerd tot het nazien van de jaarstukken over 1981 van de penningmeester, hebben op 29 maart 1982 de boeken en financiële bescheiden gecontroleerd.

Na tellingen en steekproeven zijn zij tot de overtuiging gekomen dat de boekhouding zorgvuldig en nauwkeurig is bijgehouden.

Zij stellen daarom voor, de penningmeester, met dankzegging voor zijn toegewijd beheer, eervol decharge te verlenen.

(w.g.) dr. E. Braches, gecommiteerd bestuurslid

dr. C.A. Zaalberg, gecommiteerd lid buiten het bestuur

7. Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1981-1982

De Commissie vergaderde vijf maal. Op de bijeenkomsten werden de volgende voordrachten gehouden:

22 oktober 1981 sprak de heer Schöffer over het rapport over de zaak Weinreb, en de heer Blom over de moordzaak van Johan Brouwer;

3 december 1981 sprak de heer Roorda over het secretarisambt van Constantijn Huygens de zoon, en de heer Cohen over de nieuwe gebouwen der universiteit en de daarbij te benoemen straatnamen;

28 januari 1982 sprak mevrouw Mout over boeken en handschriften uit Praag die door de Zweden in de dertigjarige oorlog zijn buitgemaakt, en de heer Roorda over de ramp van de middenschool wat betreft het vak geschiedenis;

25 februari 1982 sprak de heer Feenstra over de carrière van de zeventiende-eeuwse jurist Maestertius, de heer Roorda nogmaals over de ramp van de middenschool, en de heer Lieftinck over de herkomst van het 'Voustre demeure' getijdenboek;

25 maart 1982 sprak de heer Van den Berg over een dynastie van oriëntalisten, de professoren Schultens aan de Leidse universiteit in de achttiende eeuw, en de heer Gumbert over het tempo waarin middeleeuwse copïisten werkten.

De Commissie was in 1981-1982 als volgt samengesteld: voorzitter: dr. J.R. Bruijn; secretaris: dr. W.C. Braat; leden: dr. J. van den Berg, dr. J.C.H. Blom, dr. C.C. de Bruin, dr. A.E. Cohen, dr. mr. C. Fasseur, dr. R. Feenstra, mw. dr. C.W. Fock, dr. J.P. Gumbert, dr. H.P.H. Jansen, dr. G.I. Lieftinck, mw. dr. M.E.H.N. Mout, dr. P.F.J. Obbema, dr. D.J. Roorda, dr. I. Schöffer, mw. mr. A.J. Versprille en dr. J.J. Woltjer.

8. Verslag van de commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1981-1982

De Commissie had in de verslagperiode (september 1981-mei 1982) de volgende samenstelling: dr. P.E.L. Verkuyl, voorzitter; dr. L. Strengholt, secretaris; dr. D.M. Bakker, dr. B.C. Damsteegt, dr. L. de Grauwe, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. P.G.J. van Sterkenburg, dr. J.P.A. Stroop, dr. F. de Tollenaere, dr. M.C. van den Toorn, dr. G.C. Zieleman.

De Commissie voerde de redactie over het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Als redactiesecretaris trad op dr. G.C. Zieleman. Van jaargang 97 verschenen drie afleveringen in het jaar 1981; ten gevolge van technische problemen kwam de vierde en laatste aflevering pas in het begin van 1982 uit. Deze vertraging zal geen gevolgen hebben voor de verschijning van de afleveringen van jaargang 98.

De Commissie vergaderde maandelijks te Leiden in het Snouck Hurgronjehuis op het Rapenburg. Op de bijeenkomsten werden de volgende voordrachten gehouden:

16 september 1981: dr. F. de Tollenaere, 'Muishond', naam van de wezel;

21 oktober 1981: dr. B.C. Damsteegt, Stevin en het Nederlands;

18 november 1981: dr. L. Strengholt, Terug naar de bronnen van Huygens'

Zede-printen;

16 december 1981: dr. J.P.A. Stroop, Fonologische regels *versus* fonologische ruimte;

20 januari 1982: dr. P.E.L. Verkuyl, Huygens ludens - *Meteorologia* (1636);

17 februari 1982: dr. M.C. van den Toorn, Samengestelde adjectieven;

21 april 1982: dr. G.C. Zieleman, Het twaalfde referein bij Jan van Stijvevoort;

19 mei 1982: mw. dr. M.H. Schenkeveld, De verteller in *Werther Nieland*.

9. Verslag van de werkgroep 19e eeuw over het jaar 1981-1982

De Werkgroep 19e Eeuw had op 1 april 1982 548 leden. Het bestuur bestond dit jaar uit: Henk Eijssens (penningmeester), mw. dr. M.H. Schenkeveld (voorzitter), dr. L. Simons, dr. A.L. Sötemann en Peter van Zonneveld (secretaris).

Op zaterdag 7 november hield Evelyn Fruitema een lezing over het fenomeen 'Panorama' in de negentiende eeuw, als introductie op de tentoonstelling over panorama's in het Panorama Mesdag te Den Haag.

Op vrijdag 20 en zaterdag 21 november werd in het Nederlands Theater Instituut te Amsterdam een symposium gehouden over 'Ontspanning en Vermaak in de 19e eeuw'. Jacques Klötters sprak op vrijdagavond over 'De vaudeville in de 19e eeuw', waarop de heer E. Alexander, directeur van het Instituut, uit eigen collectie lichtbeelden vertoonde over negentiende-eeuws toneel. Zaterdagochtend hield Bernt Luger een lezing, getiteld: 'Wie las wat in de 19e eeuw?'. Na de lunch (Die Port van Cleve) voerde dr. G.H. Jansen het woord over 'Het burgerlijk beschavingsoffensief tegen kermis en kroeg'.

Na afloop van het symposium namen mw. dr. M.H. Schenkeveld en dr. A.L. Sötemann, die beiden vanaf de oprichting actief bij de Werkgroep betrokken zijn geweest, afscheid als bestuursleden. De nieuwe voorzitter is dr. A.G.H. Anbeek van der Meijden.

Van het tijdschrift De Negentiende Eeuw verscheen een vijfde jaargang, bestaande uit vier nummers. De redactie bestond uit: Jan Jaap Heij, Marja Keyser, Nop Maas, Marita Mathijssen, Alexis Raat en Peter van Zonneveld. Op 31 december nam Alexis Raat, ook een der werkers van het eerste uur, afscheid van de redactie.

Bijlage I Rekening en verantwoording over 1981

A. Algemene rekening

ONTVANGSTEN

	1981	1980
Contributie 1981/1982	fl. 36.582,33	fl. 36.888,22
Contributie voorgaande jaren	5.403,55	4.350,81
Subsidie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	61.000,-	60.000,-
Subsidie Bibliotheek Rijksuniversiteit Leiden	34.000,-	34.000,-
Opbrengst verkoop eigen uitgave	2.894,53	1.242,23
Rente van effecten, bankrente	6.610,17	4.571,50
Subsidie Pr. Bernhardfonds (bibliotheek)	-, -	8.684,-
Bijdragen Roland Holst-prijs 1980	2.000,-	-, -
	---	---
	fl. 148.490,58	fl. 149.736,76

UITGAVEN

A. <i>Kosten van beheer</i>	fl. 7.500,-	fl. 7.500,-
1. Salaris uitvoerend secretaris		
2. Bureaukosten secretariaat en administratie	5.738,71	6.539,76
3. Honorarium administrateur	3.600,-	3.310,-
4. Kosten Noordelijke Afdeling	1.300,-	1.300,-
5. Kosten bestuursvergaderingen	1.133,40	fl. 19.272,11
	---	2.149,45

B. <i>Kosten vergaderingen</i>	fl. 224,95		579,46
1. Convocatie en lokaalhuur			
2. Honorarium en kosten sprekers	-, -		1.800,-
3. Promotie en publiciteit	535,50	760,45	2.260,11

C. <i>Kosten jaarvergadering</i>		5.003,34	10.530,38
D. <i>Kosten bibliotheek</i>	fl. 7.938,-		7.938,-
1. Honorarium bibliothecaris			
2. Aankoop boeken en tijdschriften	48.405,53		49.397,36
Bijz. aankoop Pr. Bernhardfonds	-, -		8.684,-

3. Bijdrage verwervingsfonds	1.000,-		1.000,-
4. Salariskosten bureau	7.500,35	64.843,88	2.850,77

<i>E. Kosten jaarboek en publikaties</i>			24.877,15
1. Jaarboek 1979/1980 en register	fl. 26.903,71		
Uit reservering 1980	16.368,12		
	---		
	fl. 10.535,59		
2. Reservering jaarboek 1980/1981	40.500,-		
3. Commissie voor de publikaties	1.875,-	52.910,59	

<i>F. Kosten commissies en werkgroepen</i>		9.557,10	5.184,54
<i>G. Reservering Prijs voor Meesterschap</i>		800,-	800,-
<i>H. Henriette Roland Holst-prijs</i>		-, -	2.975,-
<i>J. Diversen</i>		418,46	924,09
<i>K. Inlopen van het tekort 1979</i>		-, -	9.136,69
		---	
		fl. 153.565,93	fl. 149.736,76
Uitgaven 1981		fl. 153.565,93	
Ontvangsten		148.490,58	

Tekort		fl. 5.075,35	

VERMOGENSOVERZICHT

	1 jan. 1982	1 jan. 1981
Effecten	fl. 11.020,-	fl. 12.090,-
Saldi bij Amro-Bank	28.401,62	7.545,09

	---	---
Vermogen vóór voorzieningen	fl. 39.421,62	fl. 19.635,09
<i>Voorzieningen</i> Prijs voor Meesterschap	fl. 2.400,-	fl. 1.600,-
Prijs voor Literaire Kritiek	1.830,79	1.830,79
Reserve jaarboek 1979/1980	-, -	16.368,12
Reserve jaarboek 1980/1981	40.500,-	-, -
	---	---
negatief	fl. 5,309,17	fl. 163,82

<i>Samenhang tussen de hierboven vermelde vermogens</i>	fl. 163,82
Vermogen 1 januari 1981 negatief	
Koersverlies effecten	70,-
	---
	fl. 233,82
Tekort 1981	5.075,35

Vermogen op 1 januari 1982 negatief	fl. 5.309,17

Vermogensoverzicht der afzonderlijk beheerde fondsen

B. Verwervingsfonds bibliotheek

Saldo bank 1 januari 1981		fl. 22.396,30
Reservering ten laste algemene rekening		1.000,-
Lossing effecten		2.000,-
Rente kapitaal		1.629,25
Bankrente		699,95
		---
		fl. 27.725,50
Koop fl. 20.000,- 12% Nederland	fl. 20.240,-	
Kosten	42,74	20.282,74
	---	---
		fl. 7.442,76
Effecten		37.388,-

Vermogen 1 januari 1982		fl. 44.830,76

C. Lucy B. en C.W. van der Hoogt-fonds

Saldo bank 1 januari 1981		fl. 1.980,69
Rente kapitaal		1.401,86
Bankrente		34,85
Lossing effecten		3.000,-
		---
		fl. 6.417,40
Prijs: Eva Gerlach	fl. 1.000,-	
Penningkosten	375,-	
Koop fl. 1000,- 13% Amro Bank	1.000,-	
Koop fl. 2000,- 12 3/4% Nederland	2.020,-	
Kosten	77,45	4.472,45
	---	---
		fl. 1.944,95
Effecten		16.665,-

Vermogen 1 januari 1982		fl. 18.609,95

D. Dr. C.J. Wijnaendts Francken-fonds

Saldo bank 1 januari 1981		fl. 545,31
Rente kapitaal		472,50
Bankrente		8,03
		---
		fl. 1.025,84
Prijs: J. Brouwers	fl. 500,-	
Penningkosten	228,33	
Kosten	12,76	741,09
	---	---
		fl. 284,75
Effecten		5.605,-

Vermogen 1 januari 1982		fl. 5.889,75

Bijlage II Besturen en commissies in het verenigingsjaar 1982-1983

Algemeen bestuur

Voorzitter: R. Visser

Ondervoorzitter: W.P. van Toorn

Secretaris: R. Breugelmans

Penningmeester: R.E.O. Ekkart

Bibliothecaris: mr. J.R. de Groot¹

Leden: dr. E. Braches, mw. dr. C.W. Fock, A.J. Korteweg, dr. R. Th. van der Paardt, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, P.A.W. van Zonneveld, dr. A.H. Huussen jr. (vertegenwoordiger van de Noordelijke Afdeling)

Secretariaat: Universiteitsbibliotheek, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden

Bestuur van de noordelijke afdeling

Voorzitter: dr. J.U. Terpstra

Secretaris: dr. A.H. Huussen jr., Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen

Penningmeester: dr. P.P.J. van Caspel

Assessor: dr. J.J. Huizinga

Contactcommissie voor België

Secretaris: *vacant*

Leden: *vacant*

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

mw. drs. W. Nienaber-Luitingh, Lymbrookweg 5, Scottsville, Pietermaritzburg (R.S.A.)

Commissie voor Zuid-Afrika

Secretaris: *vacant*

Leden: P. Korthuys, dr. G.W. Ovink, jhr. dr. P.J. van Winter

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Voorzitter: dr. J.C.H. Blom

Secretaris: dr. W.C. Braat, Emmaplein 11, 2341 JZ Oegstgeest

Leden: dr. J. van den Berg, dr. C.C. de Bruin, dr. J.R. Bruijn, dr. A.E. Cohen, dr. C. Fasseur, mr. R. Feenstra, mw. dr. C.W. Fock,

dr. J.P. Gumbert, dr. H.P.H. Jansen, dr. G.I. Lieftinck, mw. dr. M.E.H.N. Mout, dr. P.F.J. Obbema, dr. D.J. Roorda, dr. I. Schöffer, mw. mr. A.J. Versprille

Commissie voor taal- en letterkunde

Voorzitter: dr. L. Strengolt

Secretaris: dr. J.P.A. Stroop, Kadoelenweg 370, 1035 NT Amsterdam

Leden: dr. D.M. Bakker, dr. J.L.A. Heestermans, dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, dr. J. Taeldeman, dr. M.C. van den Toorn, dr. P.E.L. Verkuyl, dr. G.C. Zielemans

Commissie voor schone letteren

Voorzitter: W.P. van Toorn

Secretaris: E. van Vliet, Stephaniestraat 24, B-2000, Antwerpen (België)

Leden: mw. J. Herzberg, W.G. van Maanen

Commissie voor de bibliotheek

Voorzitter: dr. J. Gerritsen

Secretaris: *vacant*

Leden: dr. E. Braches, mr. J.R. de Groot, dr. J.P. Gumbert

Commissie voor de financiën

Voorzitter: H. Th. Lunsingh Scheurleer

Secretaris: dr. G. Borgers, Koningin Wilhelminalaan 44, 2264 BM Leidschendam

Leden: M.D. Frank, mr. G.C. van der Willigen

Commissie voor de publikaties

Voorzitter: mr. J.R. de Groot

Secretaris: mw. G. Th. M. van den Dool, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden

Leden: dr. G. Borgers, dr. E. Braches, mr. W.R.H. Koops, P.A.W. van Zonneveld

Dit Jaarboek is samengesteld onder redactie van de Commissie voor de publikaties. Met de dagelijkse zorg voor de uitgave werd de secretaris van de Commissie belast.

Drukbezorger was F.A. Janssen.

Het correspondentie-adres van de Commissie voor de publikaties luidt:

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden.

Typografische verzorging P. Waterland. Druk Tulp, Zwolle.

Eindnoten:

- 1 Met toepassing van art.32, lid 4 van de Wet heeft het bestuur R. Breugelmans als plaatsvervangend bibliothecaris aangewezen.